

مدني زده کړې

دولسم ټولگي

مدني زده کړې - دولسم ټولگي

Ketabton.com

ملي سرود

دا وطن افغانستان دی
کور د سولې کور د تورې
دا وطن د ټولو کور دی
د پښتون او هزاره وو
ورسره عرب، گوجر دي
براهوي دي، قزلباش دي
دا هیواد به تل خلیري
په سینه کې د آسیا به
نوم د حق مودی رهبر

دا عزت د هر افغان دی
هر بچی یې قهرمان دی
د بلوڅو د ازبکو
د ترکمنو د تاجکو
پامیریان، نورستانیان
هم ایماق، هم پشه پان
لکه لمر پر شنه آسمان
لکه زره وي جاویدان
وایو الله اکبر وایو الله اکبر

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

مدني زده کړې

دولسم ټولگی

۱۳۹۸

ه.ش

د کتاب ځانگړتیاوې

مضمون: مدني زده کړې

مؤلفین: د تعلیمي نصاب د مدني زده کړې د دیپارتمنت د درسي کتابونو مؤلفین

ادیت کونکي: د پښتو ژبې د ادیت دیپارتمنت غړي

ټولگی: دولسم

د متن ژبه: پښتو

انکشاف ورکوونکی: د تعلیمي نصاب د پراختیا او درسي کتابونو د تألیف لوی ریاست

خپروونکی: د پوهنې وزارت د اړیکو او عامه پوهاوي ریاست

د چاپ کال: ۱۳۹۸ هجري شمسي

د چاپ ځای: کابل

چاپ خونه:

برېښنالیک پته: curriculum@moe.gov.af

د درسي کتابونو د چاپ، وپش او پلورلو حق د افغانستان اسلامي جمهوریت د پوهنې

وزارت سره محفوظ دی. په بازار کې یې پلورل او پېرودل منع دي. له سرغړوونکو سره

قانوني چلند کېږي.

د پوهنې د وزیر پیغام

اقراً باسم ربک

د لوی او ښوونکي خدای ﷻ شکر په ځای کوو، چې مور ته یې ژوند رابښلی، او د لوست او لیک له نعمت څخه یې برخمن کړي یو، او د الله تعالی پر وروستي پیغمبر محمد مصطفی ﷺ چې الهی لومړنی پیغام ورته (لوستل) و، درود وایو.

څرنگه چې ټولو ته ښکاره ده ۱۳۹۷ هجري لمريز کال د پوهنې د کال په نامه ونومول شو، له دې امله به د گران هېواد ښوونیز نظام، د ژورو بدلونونو شاهد وي. ښوونکی، زده کوونکی، کتاب، ښوونځی، اداره او د والدینو شوراگانې د هېواد د پوهنیز نظام شپږگونې بنسټیز عناصر بلل کېږي، چې د هېواد د ښوونې او روزنې په پراختیا او پرمختیا کې مهم رول لري. په داسې مهم وخت کې د افغانستان د پوهنې وزارت د مشرتابه مقام، د هېواد په ښوونیز نظام کې د ودې او پراختیا په لور بنسټیزو بدلونونو ته ژمن دی.

له همدې امله د ښوونیز نصاب اصلاح او پراختیا، د پوهنې وزارت له مهمو لومړیتوبونو څخه دي. همدارنگه په ښوونځیو، مدرسو او ټولو دولتي او خصوصي ښوونیزو تاسیساتو کې، د درسي کتابونو محتوا، کیفیت او توزیع ته پاملرنه د پوهنې وزارت د چارو په سر کې ځای لري. مور په دې باور یو، چې د باکیفیته درسي کتابونو له شتون پرته، د ښوونې او روزنې اساسي اهدافو ته رسېدلی نشو.

پورتنيو موخو ته د رسېدو او د اغېزناک ښوونیز نظام د رامنځته کولو لپاره، د راتلونکي نسل د روزونکو په توگه، د هېواد له ټولو زړه سواندو ښوونکو، استادانو او مسلکي مدیرانو څخه په درناوي هیله کوم، چې د هېواد بچیانو ته دې د درسي کتابونو په تدریس، او د محتوا په لېږدولو کې، هېڅ ډول هڅه او هاند ونه سپموي، او د یوه فعال او په دیني، ملي او انتقادي تفکر سمبال نسل په روزنه کې، زیار او کوشښ وکړي. هره ورځ د ژمنې په نوي کولو او د مسؤلیت په درک سره، په دې نیت لوست پیل کړي، چې د نن ورځې گران زده کوونکي به سبا د یوه پرمختللي افغانستان معماران، او د ټولني متمدن او گټور اوسېدونکي وي.

همدا راز له خوږو زده کوونکو څخه، چې د هېواد ارزښتناکه پانگه ده، غوښتنه لرم، څو له هر فرصت څخه گټه پورته کړي، او د زده کړې په پروسه کې د څیرکو او فعالو گډونوالو په توگه، او ښوونکو ته په درناوي سره، له تدریس څخه ښه او اغېزناکه استفاده وکړي.

په پای کې د ښوونې او روزنې له ټولو پوهانو او د ښوونیز نصاب له مسلکي همکارانو څخه، چې د دې کتاب په لیکلو او چمتو کولو کې یې نه سترې کېدونکې هلې ځلې کړې دي، مننه کوم، او د لوی خدای ﷻ له دربار څخه دوی ته په دې سپیڅلې او انسان جوړوونکې هڅې کې بریا غواړم. د معیاري او پرمختللي ښوونیز نظام او د داسې ودان افغانستان په هیله چې وگړي یې خپلواک، پوه او سوکاله وي.

د پوهنې وزیر

دکتور محمد میرویس بلخي

سرلیکونه

۱	لومړی څپرکی
۲	د څپرکي موخې
۳	دولت ته اړتیا
۷	د دولت ډولونه
۱۱	زمور د دولت جوړښت
۱۷	قانون
۲۱	اساسي قانون
۲۶	د څپرکي لنډيز
۲۷	دویم څپرکی: سياسي مشارکت
۲۸	د څپرکي موخې
۲۹	سياسي مشارکت څه شی دی
۳۳	د سياسي مشارکت ډولونه(طریقې)
۳۹	د بنڅو گلون
۴۲	د څپرکي لنډيز
۴۳	دریم څپرکی: نړيوالې اړیکې
۴۴	د څپرکي موخې
۴۵	د نړيوالو اړیکو وسیلې
۴۹	اقتصادي اړیکې
۵۳	سياسي اړیکې
۵۷	فرهنگي اړیکې
۶۱	نړيوال کېدل (جهانی شدن)

٦٦	د څپرکي لنډيز
٦٧	څلورم څپرکی: د بشر حقوق
٦٨	د څپرکي موخې
٦٩	د بشر د حقونو تاريخچه
٧٥	د بشري حقونو نړيواله اعلاميه
٧٩	د افغانستان د بشر د حقونو خپلواک کميسيون
٨٢	د څپرکي لنډيز
٨٣	پنځم څپرکی: دموکراسي (ولسواکي)
٨٤	د څپرکي موخې
٨٥	د دموکراسۍ تعريف او ماهيت
٨٩	د دموکراسۍ موخې اصول او وسيلې
٩٣	دموکراسي په افغانستان کې
٩٨	د څپرکي لنډيز
٩٩	شپږم څپرکی: رسنۍ
١٠٠	د څپرکي موخې
١٠١	له عمومي افکارو او رسنيو سره آشناشئ
١٠٥	د رسنيو ډولونه
١٠٩	رسنۍ او ولسواکي
١١٢	د بيان ازادي او رسانه يي اخلاق
١١٥	د څپرکي لنډيز

لومړی څپرکی

دولت

په دې څپرکي کې لاندې لوستونه لولئ:

- دولت ته اړتیا،
- د دولت ډولونه،
- د دولت جوړښت،
- قانون،
- اساسي قانون،
- زموږ اساسي قانون.

د خپرکي موخي

- د دې خپرکي په لوستلو سره به په لاندې پوهنيزو او مهارتي موخو باندې برلاسي پيدا کړي:
- د دولت پر مفهوم باندې به وپوهيږي.
- د دولت د موجوديت اړتيا به درک کړي.
- د دولت له دندو سره به بلدشئ.
- د افغانستان د دولت پر جوړښت باندې پوه شئ.
- د درې گونو قواوو له مفهوم سره به آشنا شئ.
- اجرائيه قوا به وپېژني.
- مقننه قوا به وپېژني.
- قضائيه قوا وپېژني.
- د قانون په مفهوم باندې به پوه شي.
- د دولت مفهوم به توضیح کړای شئ.
- د دولت موجودیت ته به اړتیا تشخیص او بیان کړای شي.
- د دولت د ډولونو نومونه به واخيستی شئ.
- د دولت دندې به تشخیص او فهرست کړای شئ.
- د افغانستان د دولت جوړښت به توضیح کړای شئ.
- د دولت درې گونې قوې سره بېلې کړای شئ.
- د اجرائيه قوې دندې به توضیح کړای شئ.
- د مشرانو او ولسي جرگو دندې به فهرست کړای شئ.
- قانون به تعريف کړای شئ.
- د قانون ډولونه فهرست کړای شئ.
- په اساسي قانون کې به خپلې دندې وښودلې شئ.
- د اساسي او عادي قوانينو ترمنځ به توپير وکړای شئ.
- د ټاکنو مفهوم به بيان کړای شئ.

دولت ته اړتیا

تېر کال مو د ټولنیز نظم، ټولنیزو بدلونونو، ټولنیزې نابرابرۍ او ټولنیزو ستونزو په هکله معلومات تر لاسه کړل. څرنگه چې دولت له دغو ټولو سره نژدې اړیکې لري، لومړی درس په همدې عنوان پیل کوو.

خبرې پرې وکړئ

• دولت څه شی دی؟

ولې دولت ته اړتیا لرو؟

که چېرې له خپلو دوستانو سره یو ځای د مېلې لپاره کوم بڼکلي ځای ته د تفریح په خاطر ولاړ شئ، و به وینئ چې د دې پروگرام سرته رسول، د یولړ مقرراتو له رعایتولو پرته، ممکن نه دي، په دې معنا چې: د دوستانو موخې باید څرگندې وي، هغو ته د رسېدو لارې مشخصې شي، ټول وگړي باید په منظمه او یو له بله سره په همغږۍ توگه کار وکړي او له خپل سرۍ څخه ځان وژغوري. سرېره پر دې دغه کوچنی او ساده پروگرام به تاسې ته دا دروښيي چې یوازې مقررات او قوانین لازم نه دي، بلکې داسې یو څوک باید ستاسې په گروپ کې موجود وي چې د قوانینو د عملي کولو څارنه وکړي، د گروپ د لارښوونې او امر کولو مسؤلیت پر غاړه واخلي؛ چې د مخالفونو د راڅرگندېدو او گډوډۍ مخه ونیول شي.

کله چې دغه کوچنی او ساده سیل (تفریح) له قوانینو او مقرراتو، مشرتابه او لارښود پرته بې نظمه وي، څرنگه کېدای شي چې ټولنه له دومره لوی والي او پیچلتیا سره له قانون او لارښود پرته نظم او پایښت ولري؟ له دې امله ویلی شو چې ټولنه دولت ته اړتیا لري، له دې امله ده چې انساني ټولنه ډېره له پخوا څخه دغه ډېرې مهمې اړتیا ته متوجه وه، د کوچنیو او لویو دولتونو په جوړېدو یې پیل کړی و. که چېرې په ټولنه کې دولت موجود نه وي، ټول کارونه وړاندېږي، خلک به د دې وس ونه لري چې خپلې ورځنۍ اړتیاوې پوره کړای شي. اوس چې په دې پوه شو چې ټولنه دولت ته اړتیا لري، نو دا هم ضروري ده وپوهېږو چې خپله دولت څه شی دی؟ په عمومي مفهوم سره دولت د اجرائي سازمانونو هغه مجموعه ده چې د ټولني د ادارې واک ورته ورکړل شوی وي.

د دولت کلمه دوه ډوله استعمال لري:

لومړی: د درې عناصرو: (ځمکې، خلکو او حکومت) مجموعې ته دولت وايي چې په دغه استعمال کې د هېواد له کلمې سره مترادف دی او حکومت د هغه يو جز گڼل کېږي.

دویم: د یوه هېواد د حاکمه ارگانونو او ادارو مجموعه (مقننه قوه او اجرائیه قوه) ده چې دولت په دې استعمال کې د حکومت د کلمې سره مترادف دی. البته د دې کلمې مطلب په هر ځای کې د کلام له محتوا څخه ترلاسه کېدای شي.

د دولت تشکیلوونکي عناصر په لاندې ډول دي:

۱ - خلک یا ټولنه

د دولت په تشکیلوونکو بنسټیزو عناصرونو کې یو بې وگړي یا انساني ټولنه ده چې دولت تشکیلوي او پرته له هغه دولت بې معنا دی.

۲ - **خاوره یا حکمه**: د خاورې ساحه یا ځمکه د دولت یو بل عنصر دی. د یوه هېواد خاوره هغه جغرافیایي ټاکلې ساحه ده چې د هغې هېواد خلک په کې ژوند او حکومت کوي.

۳ - حکومت

د سیاست په علم کې حکومت د هغه وسایلو (ابزار) په توگه گڼل کېږي چې د دولت له خوا په ټولنه کې د نظم د ټینګښت، د کورني او بهرني امنیت د راوستلو، د خلکو د ژوند د ښه کېدو او خیرښېگنې په خاطر منځ ته راځي.

فرمانروایی: د دولت لوړ ترين قدرت، قانون اېښودونکی او د قانون اجرا کوونکی دی. د قدرت د عملي کېدو په خاطر د حاکمیت حوزه تردې اندازې پورې ده چې د نورو دولتونو په حقوقو کې مداخله ونه کړي. نن ورځ دغه اصل منل شوی دی چې د دولت حاکمیت د خلکو له غوښتنو او ارادې څخه منځته راغلی دی، په دې دلیل سره سیاسي رژیمونه خپل ځانونه د خلکو استازي بولي. **فعالیت**: خپلې ډلې سره د دولت د ډېر غوره او مهم عنصر په هکله چې دولت ته حقوقي او سیاسي ماهیت ورکوي، خبرې وکړي او د خپل بحث پایله نورو ته واوروي.

که چېرې په یوه ټولنه کې حکومت نه وي، هغه ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

څرنگه مو چې دولت د تشکیلونکو عناصرو په دریمه ماده کې ولوستل چې حکومت د دولت دننه په ټولنه کې د نظم د ټینګښت، د کورني او بهرني امنیت د راوستو او د خلکو د ژوند د ښه کېدو او خیر ښېګڼې په خاطر رامنځ ته شوی دی، نو له دې امله په هره ټولنه کې باید ځینې ځانګړي ارګانونه موجود وي چې د ټولو مؤسسو کارونه وڅاري او لارښوونه ورته وکړي، ترڅو خپل کارونه په وخت سرته ورسوي او د خلکو ډول، ډول اړتیاوې په ښه توګه پوره کړي. په واقعیت کې حکومت په خلکو پورې اړه لري. خلکو ته لارښوونه کوي، اداره کوي یې او له کورنیو او بهرنيو ضررونو او زیانونو څخه یې ساتي. که چېرې په یوه ټولنه کې حکومت نه وي، په ټولو ټولنیزو، اقتصادي او سیاسي چارو کې یې ګډوډي او بې نظمي رامنځ ته کېږي او ټولنه د ګډوډۍ، مطلق العناني، بې قانونۍ، بې فرهنگۍ، ظلم، خود سړۍ او ځان غوښتنې خوا ته ځي. د خلکو ځان، مال او ناموس په خطر کې لوېږي. انارشیزم (ګډوډي) پر ټولنه باندې واکمني پیدا کوي.

د دولت د دندو په هکله څه پوهېږئ؟

که څه هم دولتونه په مختلفو ټولنو کې یو شان نه دي، خو بیا هم سره ورته دندې لري چې دلته یې له ځینو څخه یادونه کوو:

- د دولت د ادارې لپاره د قوانینو او مقرراتو وضع کول.
- د قوانینو د اجرا لپاره د مسؤولینو ټاکل.
- د قانون پراخه باندې څارنه او له قانون ماتونې څخه مخنیوی.
- د دیني او ملي ارزښتونو ساتنه له مختلفو لارو څخه کېږي، لکه: ښوونځي، پوهنتونونه او ډله ییزې رسنۍ.
- د کورني امنیت ټینګښت.
- د اساسي قانون او نورو قوانینو تطبیق، له خپلواکۍ، ملي حاکمیت او له ځمکنۍ بشپړتیا څخه

دفاع کول.

لکه څرنګه چې مخکې مو وویل چې دولتونه څو ډوله دندې لري امکان لري چې ځینې دولتونه په ښه توګه هغه سرته ونه رسولی شي. ځینې دولتونه چې سالمه اداره او کلکه څارنه کوي او خپل ځان د خلکو په وړاندې مسؤول بولي، خپلې ورسپارل شوې دندې د ولس د یوه ښه خدمتګار په توګه سرته رسوي او خپل ځان له خلکو څخه جلا نه بولي.

فعالیت: د نوو دولتونو او پخوانیو دولتونو د دندو په هکله له خپل ګروپ سره مذاکره وکړئ او د خپلې مذاکرې پایله نورو ته واورئ.

د لوست تکرار

- .....•
- .....•
- .....•
- .....•

پوښتنې

- ۱- د دولت د رامنځ ته کېدو اړتیا په څوکرښوکې ولیکئ.
- ۲- دولت تعریف کړئ.
- ۳- که چېرې په یوه ټولنه کې دولت نه وي، ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟
- ۴- د ځمکې یعنې خاورې د اهمیت په هکله خپل نظر څرګند کړئ.
- ۵- د دولتونو اصلي موخې او دندې کومې موضوعګانې تشکیلوي؟

کورنۍ دنده

د خپلو دوستانو په مرسته د دولتونو د دندو د زیاتېدو د لاملونو په هکله څوکرښې ولیکئ.

د دولت ډولونه

مخکې موزده کړل چې دولت د بشري ټولنې د افرادو له هغه گروپ څخه عبارت دی چې په یوه ټاکلې ځمکه کې په منظم ډول سره ثابت او همپېښنی استوگنه غوره کړي او له یوه خپلواک سیاسي قدرت څخه پیروي وکړي. په دې لوست کې د هغه له شکلونو سره آشنا کېږو.

خبرې پرې وکړئ

د نړۍ خلک، د ژوند کولو لپاره مختلفې طریقې لري. امکان لري چې په ځینو برخو کې گډه او مشترکه عقیده ولري او په ځینو مواردو کې توپیر سره ولري. له دې توپیرونو څخه یوې دا دی چې د نړۍ خلک ډول ډول دولتونه چې په نړۍ کې موجود دي، تجربه کوي.

کوم لاملونه د دولت د مختلفو شکلونو باعث شوي دي؟ په دې هکله په خپل ټولگي کې خبرې وکړئ.

له تېرو زمانو څخه تر اوسه پورې دولتونه یو (واحد) شکل نه لري، د سازمان، د خپلواکۍ د درجې او د ادارې د ډول له مخې یو شان نه دي. باید پوه شو چې دغه توپیرونه د تاریخي پېښو، جغرافیایي موقعیت، مذهبي او نژادي لاملونو، د پرمختګ د کچې، اقتصادي څرنگوالي او داسې نورو په سبب منځ ته راغلي دي، خو د دې توپیرونو سره سره دولتونه په درېو برخو وېشلی شو.

۱- د خپلواکۍ د درجې له مخې.

۲- د ترکیب له مخې.

۳- د حکومت د شکل له مخې.

د دولت وېش د خپلواکۍ له نظره:

د خپلواکۍ له نظره دولت امکان لري چې خپلواک وي او یا د خپلواکۍ ماتونکی (ناقض الاستقلال) وي.

خپلواک دولت: هغه دولت ته ویل کېږي چې په نړیوالو اړیکو او کورنیو چارو کې د کوم بل دولت تابع نه وي، څرنگه چې وغواړي په کورنیو او بهرنیو چارو کې خپل قدرت او حاکمیت پلي کوي.

ناقض الاستقلال دولت

دایو کمزوری دولت دی چې د تړون له مخې او یا پرته له تړون څخه د یوه پیاوړي دولت تابع وي. که څه هم د پیاوړي دولت د حاکمیت حدود چې په کمزوري دولت کې یې عملي کوي، په هغه تړون کې چې د دواړو دولتونو ترمنځ لاسلیک کېږي ټاکل کېږي او یا هم پرته د کوم تړون له لاسلیک څخه، عملي کېږي، خو په اصل کې ناقض الاستقلال دولت د نړیوالو اړیکو د لرلو د حق څخه

په بشپړه توګه بې برخې وي. د بهرنۍ خپلواکۍ د نه لرلو سر بېره ناقص الاستقلال دولتونه د کورنۍ خپلواکۍ له مخې لکه: د وسله وال ځواک او سیاسي ګوند نه درلودل. د فلزي سکو او کاغذي پیسو د نشر محدودیت، د پور له محدودیتونو، معاملي او داسې نورو بندیزونو سره مخامخ وي.

د ترکیب له مخې د دولتونو د وېش په اړه څومره پوهېږئ؟

د دولتونو د وېش په هکله دویمه طبقه بندي چې باید وپې منو، په بسیطو او مرکبو شکلونو باندې د دولتونو وېشل دي.

۱- بسیط یا مرکزي دولت: هغه دولت ته ویل کېږي چې د اجرائتو لپاره یوازې یو سیاسي مرکز ولري. بسیط دولت امکان لري چې له څو برخو څخه جوړ شوی وي، خو دغه برخې هېڅکله هم د کوم ځانګړي دولت یا واکمنې برخې په نوم نه یادېږي. له دې امله په بسیطو دولتونو کې د اوامرو، صلاحیتونو او د واکمنۍ عملي کول د مرکزي دولت دنده او مسؤلیت دی او د دولت نورې تشکیلوونکې برخې له مرکزي دولت څخه متابعت کوي. افغانستان، ایران او ترکیه د بسیط دولت مثالونه دي.

فعالیت: له خپلې ډلې سره له مشورې څخه وروسته د پنځو بسیطو دولتونو فهرست ترتیب کړئ.

۲- مرکب دولتونه Compositstates

مرکب دولتونه یعنې د یوه مرکزي قدرت پر محور باندې د څو حاکمو دولتونو یو ځای کېدل او هغه مورد نظر شخص یا بنسټ ته چې د غړو هېوادونو څخه لوړ مقام اشغالوي د خپل سیاسي قدرت او اختیاراتو د یوې برخې سپارل.

د مرکبو دولتونو ډېر مهم ډولونه کوم دي؟

د مرکبو دولتونو ډولونه عبارت دي له: کانفدراسیون او فدرال هېوادونو څخه چې په لنډه توګه معرفي کېږي.

۱- کانفدراسیون Confederation: هغه خپلواک هېوادونه دي چې د خپلې کورنۍ او بهرنۍ خپلواکۍ، سیاسي او حقوقي بنسټونو په ساتلو سره، د یوه تړون له مخې یو له بله سره متحد کېږي. د یووالي د تړون سره سم د خپلو حاکمو صلاحیتونو له جملې څخه ځینې صلاحیتونه بې یوه مشترک او مرکزي بنسټ ته ورسپاري. دغه مرکزي بنسټ د Diete په نامه سره یادېږي چې د یوه اجرائیوي بنسټ حیثیت لري چې د خپلو غړو هېوادو په استازیتوب او یا کله چې د دوی ګټې وغواړي، تصمیم نیسي. په داسې دولتونو کې مهمې موخې د سولې ټینګښت، د امنیت ټینګول او د غړو هېوادونو څخه

گڍه دفاع ده. د کانفډارسيون غړي هېوادونه معمولاً يو غير ثابت او ناپايدار اتحاد شمېرل کېږي، ځکه چې د ړنگېدو خواته ځي او يا دا چې د يوه فدرال دولت بڼه ځانته غوره کوي، لکه: د سويس کانفډارسيون دولت چې له ړنگېدو څخه وروسته يې د يوه فدرال دولت بڼه ځانته غوره کړه.

د فدرال دولت په هکله څومره پوهېږئ؟

د فدرال اصطلاح د لاتين د Feuds له کلمې څخه اخيستل شوې ده او د قرارداد يا موافقت نامې په معنا ده. د اساسي حقوقو په اصطلاح کې هغو مرکبو دولتونو ته ويل کېږي چې يو شمېر هېوادونه، ايالتونه او يا خود مختاره سيمې په کې شاملې وي او دغه دولتونه د يوه فدرال اساسي قانون په وسيله سره تړل شوي دي او يو واحد دولت جوړوي.

فدرالي دولت د سياسي، اقتصادي او دفاعي موخو د لاسته راوړو په منظور منځ ته راغلی دی، ترڅو ځينې مهمې دندې، لکه: د بهرني سياست چارې، د نظامي ځواک ساتل او تنظيمول، مالي مسايل او داسې نور د مرکزي دولت له خوا طرحه او کنټرول شي او نورې مسئلې دې غړو هېوادونو ته پرېښودې شي.

فعاليت: په پورتنیو مثالونو برسېره د خپلو ټولگيوالو په مرسته د دريو فدرالي هېوادونو نومونه فهرست کړئ.

د شکل له مخې د دولت په هکله څومره پوهېږئ؟

دولت د شکل له مخې په سلطنتي او جمهوري باندې وېشل کېږي

۱- **سلطنتي يا پاچاهي دولت:** هغه دولت ته ويل کېږي چې سلطان يا پاچا يې په سر(رأس) کې قرار ولري، واک يې زيات وي او اکثره پاچاهي په ميراثي توگه يو بل ته نقل کېږي. سلطنتي دولت هم مختلف شکلو ته لري چې له مطلقه او مشروطه سلطنت څخه عبارت دي.

الف: مطلقه سلطنت: هغه دی چې په راس کې يې پاچا قرار لري د پلار نه زوی ته انتقالېږي او ميراثي بڼه لري. پاچا ټول واک او اختيار په لاس کې لري او د درې گونو قوو (اجرائيه، مقننه او قضائيه) په سر کې ځای لري په نړۍ کې پخواني سلطنتونه اکثره مطلقه وو.

ب: مشروطه سلطنت: دا ډول دولت د اساسي قانون او پارلمان لرونکی دی. په دې ډول دولت کې د مطلقه سلطنت پر خلاف د پاچا اختيارات د قانون له مخې محدودېږي او تصميمونه د خلکو د استازو له خوا نيول کېږي. په دې سيستم کې پاچا په واقعيت کې يو سمبولیک حيثيت لري، عملي واکمني د صدراعظم په لاس کې وي.

فعالیت: د خپلې ډلې سره د مطلقه او مشروطه سلطنت ترمنځ د توپيرونو په هکله د مشورې نه وروسته د خپلې ډلې نظریه نورو ته واوروئ.

۲- **جمهوري دولت:** هغه دولتونه چې واکمنان یې په میراثي توګه نه، بلکې د خلکو له خوا ټاکل کېږي، جمهوري دولتونه ګڼل کېږي او جمهوري دولتونه هم په دوه ډوله وي: ریاستي او صدارتي.

الف: ریاستي جمهوریت: هغه دولت ته وایي چې د اجرائتو صلاحیت له جمهور رییس سره وي کوم چې د درې ګونو قواوو (اجرائیه، مقننه او قضائیه) په سر کې موقعیت لري. لکه د افغانستان جمهوري دولت.

ب: صدارتي جمهوریت: هغه دولت ته ویل کېږي چې د چارو واک په کې له صدراعظم سره وي، د جمهور رییس واکونه په کې لږ وي او یو سمبولیک حیثیت لري، لکه د پاکستان جمهوري دولت.

فعالیت: د خپلو ملګرو په مرسته لسو جمهوري هېوادونو نومونه فهرست کړئ او په ټولګي کې یې نورو ته واوروئ.

د لوست تکرار

-
-
-

پوښتنې

- ۱- د دولت د شکل اختلاف بیان کړئ.
- ۲- مرکب دولت تعریف کړئ.
- ۳- د مرکبو دولتونو یوازې نومونه واخلي.
- ۴- فدرال دولت تعریف کړئ.
- ۵- له لاندې جملو څخه یوه یې د جمهور رییس د ټاکنو په هکله سمه ده هغه د (۷) په علامه په نښه کړئ.
  - الف: د جمهور رییس ټاکنه د خلکو رایوته د مستقیمې مراجعې له لارې تر سره کېږي.
  - ب: د جمهور رییس ټاکنه د خلکو رایو ته د غیر مستقیمې مراجعې له لارې تر سره کېږي.
  - ج: د جمهور رییس ټاکنه د خلکو د رایو د اخیستلو له لارې صورت مومي.
  - د: د جمهور رییس ټاکل د خلکو رایو ته د مستقیمې او یا غیر مستقیمې مراجعې له لارې تر سره کېږي.

کورنۍ دنده

مطلقه سلطنتي دولت له مشروطه شاهي دولت سره پرتله کړئ.

زموږ د دولت جوړښت

د مخه مو د دولت له شکلونو سره آشنایي پیدا کړه. په دې لوست کې به د افغانستان د دولت له جوړښت سره بلدتیا پیدا کړئ.

خبرې پرې وکړئ

د افغانستان دولت له حقوقي نظره ریاستي نظام لري او د جوړښت له نظره د اجرائیه قوې (حکومت) مقننه قوې (ملي شورا) او قضائیه قوې څخه تشکیل شوی دی. د ټولو په سر کې جمهور رییس چې د پنځوکلونو لپاره ټاکل کېږي، د نظام د لارښوونې (رهبرۍ) په سر کې ځای لري او په ټولو سیاسي او اداري بنسټونو باندې د ناظر او اداره کوونکي حیثیت لري. د جمهور رییس ځینې صلاحیتونه او دندې په لاندې ډول دي:

د ملي شورا په تصویب، د هېواد د سیاست اساسي کړنې ټاکل، د هېواد د وسله والو ځواکونو سر مشري؛ د ملي شورا په تصویب سره د جگړې اعلانول او دښمندي، د وزیرانو، لوی څارنوال، د مرکزي بانک، سرې میاشتې او ملي امنیت د رییسانو ټاکل او د هغوی د لرې کولو او استعفا منل، په هېواد کې د بهرنیو هېوادونو د سیاسي استازو د اعتماد نامې منل، د قانون له حکمونو سره سم د مجازاتو بخیل او کمول.

فعالیت: په پورتنیو صلاحیتونو سر بېره جمهور رییس نورې کومې دندې او صلاحیتونه لري؟ د یوې دلې استازي دې موضوع زده کوونکو ته بیان کړي.

د اجرائیه قوې (حکومت) سره آشنا شئ: ولس مشر د حکومت ریاست پر غاړه لري او وزیران د هغې سیاسي او اداري همکاران گڼل کېږي د اجرائیه او مجریه قوې په نامه هم یادېږي او هغه قوا ده چې د مقننه قوې د قوانینو او پرېکړو، د دولت د چارو د ادارې او د بهرنیو او کورني سیاست د سرته رسولو او اجرا کولو مسؤلیت ور په غاړه دی. حکومت ډېره مهمه، فعاله او کاري قوا ده؛ په دې ترتیب سره د یوه دولت پرمختگ مخکې تر دې چې په کومه بله خوا پورې اړه پیدا کړي، په دې قوا پورې اړه لري، ځکه چې د پراختیا او پرمختگ د طرحو ټول پلانونه د پیل څخه تر ختمه پورې په دې قوا پورې اړه لري، د پارلمان له خوا ډېر بڼه تصویب شوی قانون او د قضایي محکمې ډېره عادلانه پرېکړه چې دې قوې له خوا عملي نه شي، هېڅ اثر او گټه به ونه لري.

آیا پوهېږئ چې حکومت کومې دندې لري؟

د حکومت له مهمو دندو څخه ځینې یې دا دي.

- د اساسي قانون او نورو قوانینو د حکمونو او د محکمو د قطعي پرېکړو عملي کول.
- د خپلواکۍ ساتنه، د ځمکنۍ بشپړتیا څخه د دفاع او په نړیواله ټولنه کې د افغانستان د گټو او حیثیت ساتل.

- د ټولنيز امن او نظم تأمينول او د هر ډول اداري فساد له منځه وړل.
  - د بودیچې ترتیبول، د دولت د مالي وضعې تنظیمول او د عامه شتمنی ساتل.
  - د پرمختیایي، صحي، فرهنگي، تعليمي، اقتصادي او تکنالوژیکي پروگرامونو طرح او تطبیق.
- فعالیت: د حکومت ځینې دندې د خپلې ډلې په مرسته بیان کړئ.

ملي شورا

خبرې پرې وکړئ

مخکې له دې مو وویل چې زموږ دولت د دريو قوو یعنې اجرائیه قوا (حکومت) مقننه قوا (پارلمان) او قضائیه قوو څخه تشکیل شوی دی چې هره یوه یې ځانته مشخصې دندې لري.

آیا پوهېږئ چې ملي شورا څه شی ده؟

هغه ډله خلک چې په هر هېواد کې د قوانینو د وضع کېدو، تصویب او د هغو پر اجرا باندې د نظارت په خاطر د خلکو له خوا د مستقیمو، پټو او عمومي رایو د اچونې له لارې ټاکل کېږي، ملي شورا ورته وېل کېږي. هغه هېوادونه چې د درې گونو قوو د تفکیک یعنې جلا والي له اصل نه پیروي کوي، پارلمان تشکیلوي چې زموږ په هېواد کې د ملي شورا، په ایران کې مجلس او د امریکا په متحده ایالتونو کې د کانگرس په نومونو سره یادېږي. ملي شورا یا د افغانستان قانون جوړوونکی مجلس د هېواد یو خورا مهم ملي او سیاسي بنسټ دی چې ډېره موده پس د ۱۳۸۳ لمریز کال په اوږدو کې یې یو ځلې بیا د ملي حاکمیت او د افغانستان د خلکو د ارادې څرگندوونکي تر عنوان لاندې خپل سیاسي ژوند پیل او د هېواد د قانون گذارۍ پرگدۍ باندې یې ډډه ولگوله. ملي شورا له دوو مجلسونو یعنې ولسي جرگې او مشرانو جرگې څخه جوړه شوې ده. د ولسي جرگې او مشرانو جرگې استازي د دې لپاره چې د مملکت په مسایلو کې بڼه تصمیمونه ونیسي او بڼې پرېکړې وکړي، هر مجلس له خپل منځ څخه یو کس د رییس په توگه د یوې تقنیني دورې لپاره، دوه کسه د لومړي او دویم نایب په توگه، دوه کسه هم د منشي او د منشي د نایب په توگه د یوه کال لپاره ټاکي.

د ملي شورا ځینې صلاحیتونه دا دي:

- د قوانینو او یا تقنیني فرمانونو تصویب، تعدیل او یا لغوه کول. ^(۱)
  - د ټولنیزو پرمختیایي، فرهنگي، اقتصادي او تکنالوژیکي پروگرامونو تصویبول.
  - د دولتي بودیچې تصویب او د پور اخیستنې او یا بخښنې د اجازې اخیستل.
  - د اداري واحدونو تشکیلول یا د هغو تعدیل او لغوه کول.
  - د نړیوالو تړونونو تصدیقول او یا له هغو سره د افغانستان د یوځای کېدو فسخ کول.
- د ملي شورا اساسي دندې:** د ملي شورا اساسي دندې په دريو برخو وېشلې شو، لکه:
- قانون جوړول، د مجریه قوې له کړو وړو څخه نظارت او د خلکو استازیتوب.

(۱) قانون د ملي شورا د دواړو مجلسونو له هغې مصوبې څخه عبارت دی چې د جمهور رئیس له خوا توشیح شوی وي. تقنیني فرامین له کلي او لازمي قواعدو څخه عبارت دي چې د ولسي جرگې د رخصتۍ په وخت کې د حکومت له خوا وړاندیز شوي او جمهور رئیس توشیح کړي وي.

۱- **قانون جوړول**: مقننه قوا د قانون جوړولو بنسټ دی. قوانین د زیات شمېر خلکو په ژوندانه باندې اغېز کوي، د ملي شورا غړي د خلکو د استازو په توګه د اساسي قانون له حکمونو سره سم د قوانینو د پېشنهادي طرحو د تصویب، رد او یا لغوه کېدو او د خلکو د غوښتنو او اړتیاوو په پام کې نیولو سره، د استازو د قانوني طرحې د وړاندې کولو صلاحیتونه لري.

۲- **د اجرائیه قوې د چارو څارنه**: د اجرائیه قوې د کړو وړو نه څارنه کول، د هر ولسي تقنیني بنسټ د دندو بنسټیز زری (هسته) جوړوي. څارنه یا نظارت اصلاً د هغو ځانګړو طریقو او مشرحو حکمونو څخه په ګټه اخیستنې سره چې په اساسي قانون او د جرګې د داخلي دندو په اصولو کې ځای کړای شوي دي لکه: استماع، استجواب، استیضاح، عمومي غونډې، مالي څارنه (نظارت) د موضوعگانو د څېړنو په خاطر د ځانګړي کمیسیون جوړول، د ټولیزو حسابونو څېړنه، تقنیني نظارت، د مقرريو منل یا ردول، تر سره کېږي.

د خلکو استازیتوب: د ملي شورا غړي د افغانستان د خلکو د استازو په توګه دنده لري چې د خپلو موکلینو د غوښتنو او اړتیاوو څخه په ټولو مجلسونو او غونډو کې استازیتوب وکړي. د دوی شکایتونو ته پاملرنه وکړي او د هغو په لړې کولو او تأمینولو کې هڅه او هاند وکړي. لکه څرنګه چې د مخه ولوستل شول، ملي شورا له دوو جرګو څخه جوړه شوې ده چې له مشرانو جرګې او ولسي جرګې څخه عبارت دي.

مشرانو جرګه: د غه جرګه ۱۰۲ غړي لري چې په لاندې ډول ټاکل کېږي.

- د هرې ولایتي شورا څخه یو کس د نوموړې شورا په ټاکنه د څلورو کلونو لپاره.
- د هر ولایت د ولسوالیو د شورا ګانو له غړو څخه یو تن د نوموړو شورا ګانو په ټاکنه د دريو کلونو لپاره.

- پاتې دریمه برخه یې د پوهو او تجربه لرونکو اشخاصو څخه چې په هغو کې دوه کسه د معلولینو او دوه کسه د کوچیانو استازي د جمهور رییس له خوا د پنځو کلونو لپاره ټاکل کېږي. جمهور رییس د دغو اشخاصو له جملې څخه پنځوس سلنه (فیصده) له بنځو څخه ټاکي.

ولسي جرګه

د ولسي جرګې غړي د هېواد له ۳۴ ولایتونو څخه د خلکو له خوا د مستقیمو، آزادو، پټو او عمومي رایو اچونې په نتیجه کې ټاکل کېږي. ولسي جرګه ۲۴۹ غړي لري چې ۶۸ څوکۍ یې بنځوته ځانګړې شوې دي.

د ولسي جرګې ځانګړي صلاحیتونه: د هر یوه وزیر د استیضاح په هکله تصمیم نیول، د پرمختیایي پروګرامونو او دولتي بودجې په هکله تصمیم نیولو، د مقرريو تاییدولو او یا ردولو څخه عبارت دي.

فعالیت: هره ډله دې له ځینو غړو سره د استیضاح په هکله بحث وکړي او د دوی استازي دې پایله نورو ته ووايي.

په پایله کې ویلای شو چې د ملي شورا اهمیت په دې کې دی چې زموږ د ملت د ارادې بیانوونکې او د قانون جوړولو د صلاحیت دندې لري، د خلکو استازیتوب او د اجرائیه قوې د کړو وړو او فعالیتونو څارنه کوي. د حکومت د قدرت د محدودولو لپاره ډېره مهمه وسیله ده. د ملي شورا له خوا په وخت او موقع سره د صلاحیتونو عملي کول او د طرحه شوو وسایلو او دندو په ښه او باکیفیته توګه اجرا کول په سیاسي ټولنیزو او فرهنګي چارو باندې د خلکو رښتیني حاکمیت ټینګوي.

قضائیه قوه

په ټولنه کې ځینې داسې خلک شته چې د هغې ټولنې د خلکو په حقونو باندې تېری کوي.

فعالیت: ستاسې په نظر، که چېرې په ټولنه کې څوک د چا په حقونو باندې تېری وکړي، څه حالت را منځ ته کېږي؟

د دغه حقونو بېرته تر لاسه کول د کوم ارګان له خوا عملي کېږي؟

هر دولت چې غواړي هېواد اداره کړي او د ټولنې خلک نېکمرغی او ټولنیزې خیر ښېګڼې ته ورسوي، که چېرې دغه دولت د عدالت د ټینګښت او له قانون ماتونې سره د مبارزې کولو لپاره یو پیاوړی ځواک ونه لري، نو نه یوازې دا چې نیمګړی به وي، بلکې پایښت به هم ونه کړي. د عدالت د اجرا کولو مسؤلیت او له قانون ماتونې سره مبارزه په هر دولت کې د قضائیه قوې په غاړه ده. د دې قوې شته والی د قوانینو د اجرا ضامن دی. قضائیه قوا د دولت دریم رکن دی چې د دوو کسانو ترمنځ د شخړې د مسایلو په هکله په ټولنه کې د عدالت د ټینګښت په خاطر د قوانینو د تفسیر او تطبیق دنده په غاړه لري. یعنې کله چې په ټولنه کې د هېوادوالو پر حقونو باندې تېری کېږي، د دغو حقوقو بیا ترلاسه کول د قوانینو د تطبیق په وسیله د قضائیه قوې له خوا تر سره کېږي. په داسې حالتونو کې د قانون د تطبیق څخه موخه په ښه ډول سره د حق تثبیتول او د عدالت تأمینول دي. په بله ژبه قضائیه قوا او محکمې د ټولنې په یوه ځانګړي سیستم کې د عدالت ساتندویان او د حق او باطل تر منځ د تشخیص وسیله بلل کېږي. په قضائیه قوا او د قوانینو په عادلانه تطبیق کولو باندې په ډډه لګولو سره ده چې د یوه دولت اتباع خپل حقوق د قوانینو او مقرراتو د تطبیق له مخې چې د ټولنې د نظم ساتلو لپاره جوړ شوي دي، ډاډمن واوسي او په سیاسي او ولسواکي سیستم باندې خاص اعتماد کوي. که چېرې په ټولنه کې عدل او انصاف او امنیت حاکم نه وي هېڅ ټولنیز، اقتصادي، فرهنګي او سیاسي پروګرام به په ټولنه کې بریالی نه شي.

فعالیت: د خپلې ډلې سره په مشوره باندې د قضائیه قوې دندې خلاصه کړئ او بیا یې د خپل استازي په واسطه نورو ته بیان کړئ.

د هېواد له قضائيه قوې سره آشنا شئ

قضائيه قوا د افغانستان د اسلامي جمهوريت يو خپلواک رکن دی چې له سترې محکمې، د استيناف محکمو او ابتدايي محکمو څخه تشکیل شوي ده. ستره محکمه د افغانستان د قضائيه قوې په سر کې د قضائيه قوې د عالي ترين ارگان په توگه ځای لري او هڅه کوي چې عدالت په ټولنه کې پلي کړي او هېڅوک ونکړای شي چې د نورو حقوق تر پښو لاندې کړي. ستره محکمه له نهو غړو څخه ترکیب شوې ده چې د جمهور ريس له خوا د ولسي جرگې له تصویب وروسته ټاکل کېږي. جمهور ريس د نهو غړو له جملې څخه يو يې د سترې محکمې د ريس په توگه مقرروي. که چېرې په کوم هېواد کې قضائيه قوا موجوده نه وي، خلک يې له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

ستره محکمه له لاندېنيو ديوانونو څخه

تشکیل شوې ده؟

۱- د عمومي جزا ديوان.

۲- د عامه امنيت ديوان.

۳- د مدني او عامه حقوقو ديوان

۴- سوداگريز يا تجارتي ديوان.

آيا پوهېږئ چې ستره محکمه کوم

صلاحيتونه او دندې لري؟

ستره محکمه د قوانينو د تفسير او قضايي چارو په برخه کې صلاحيتونه او دندې لري چې ځينې يې عبارت دي له:

۱- د قانون مطابق د حکومت يا محکمو د غوښتنې پر اساس، له اساسي قانون سره د قوانينو، تقنيني فرمانونو، نړيوالو تړونونو او نړيوالو ميثاقونو د مطابقت څېړل او د هغو تفسيرول.

۲- د حکومت له لارې ملي شورا ته د قضايي چارو د تنظيم په ساحه کې د قانون د طرحې وړاندیز.

۳- د قضايي روپې^(۱) د يووالي تأمينول.

په پورتنیو موضوعگانو سربېره نور کوم مطالب د سترې محکمې په دندو او صلاحيتونو کې شاملېږي؟

د قضائيه قوې اهميت: د جگړې او کينې له منځه وړلو لپاره قضاوت او انصاف کول، د ضرورت په صورت کې د خلکو د مالونو او آن چې د هغوی د ځانونو د تصرف حق لري. له دې

(۱) قضاييه روپه: د هغو رايو مجموعه چې د هېواد د سترې محکمې د عمومي هئيت له خوا صادره شي او د محکمو لپاره په ځينو مواردو کې د عمل کولو معيار وي.

امله ده چې قضاوت د اسلام په سپیڅلي دين کې ستر اهميت لري. په دې اساس قضائيه قوا خطرناک رسالت او درندې دندې لري. له داسې ټولنيزو او فردي حقوقو ملاتړ، پر افرادو او عامه حقوقو باندې د تېري او د هغوی د لاملونو پېژندل، د مجرمانو او تېري کونکو محاکمه او سزا ورکول د دې ارگان د دوامداره هڅو څخه دي. له دې امله ويلي شو چې قضائيه قوا د ټولني د ادارې په چارو او د حکومت د سياسي اقتدار د تثبيت د سترو او د نظم او امنيت په ټينگښت کې بې مثله او ټاکونکي ځای لري. له دې کبله بايد دولت د قاضيانو امنيت او معاش ته پاملرنه وکړي؛ د هغوی مادي او معنوي ستونزې ور حل کړي، ځکه چې غريبې سړي ته د بې لارې کېدو شرايط برابر وي او د قاضيانو د عدالت کولو په مخ کې خنډ گرځي. په داسې صورت کې چې دغه قوا له سالمو او روغو اشخاصو څخه نه وي جوړه شوي او يا دا چې د هغې چارې ناپاکو او غير مسلکي اشخاصو ته وسپارل شي، په ټولنه کې ظلم او فساد رواج مومي او د خلکو حقه حقوق تر پېښولاندې کېږي چې په پایله کې دولت کمزورتيا خواته ځي.

فعاليت: د هېواد د قضائيه قوې په اړه کې خپل نظر څرگند کړئ.

د لوست تکرار

- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●

پوښتنې

- ۱- قضائيه قوا څه شی ده؟
- ۲- ستره محکمه له څو غړو څخه جوړه شوې ده؟
- ۳- د سترې محکمې ديوانونه کوم دي؟
- ۴- د قضائيه قوې له صلاحیتونو څخه د پنځو موادو نومونه واخلئ.
- ۵- که چېرې په ټولنه کې امنيت حاکم نه وي، ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ کېږي؟

کورنۍ دنده

د قضائيه قوې د اهميت او ضرورت په هکله څو کرښې وليکئ.

قانون

له دې مخکې مو وویل چې ټولنه دولت ته اړتیا لري. د افغانستان اسلامي جمهوري دولت د دريو (اجرائیه، مقننه او قضائیه) قوو څخه جوړ شوی دی. په اوسني لوست کې له قانون سره چې د دولتي مؤسسو ترمنځ د اړیکو تنظیموونکی دی، آشنا کېږئ.

څېړنې پرې وکړئ

دولت د مؤسسو او ارګانونو ترمنځ لازمه همغږي رامنځ ته کوي او د ملت د خلکو حقونه تأمینوي. دغه همغږي او د حقونو تأمینول د دې لامل کېږي چې دولتي ارګانونه او مؤسسې خپلې دندې

په ښه توګه سرته ورسوي او خلک خوندي او هوسا ژوند وکړي. په دې برخه کې پوښتنه کېږي چې دولت دغه همغږي او د حقونو تأمینول د څه شي په وسیله سره سرته رسوي؟ په دې هکله په ټولګي کې له خپلو ټولګيوالو سره خبرې وکړئ.

ستاسې په ښوونځي کې ځینې خلک شته چې هر یو یې ځانګړې دنده سرته رسوي، د بېلګې په توګه: ښوونکي د ځانګړو مقرراتو له مخې درس ورکوي. د لیسې مدیر، مرستیالان او ښوونکي د خپلو دندو له لایحو سره سمې خپلې چارې سرته رسوي. که چېرې د مدیر، مرستیالانو او سر ښوونکو څخه پوښتنه وکړئ، ټول به ځواب درکړي چې موږ د هغو قوانینو، مقرراتو او لایحو سره سم چې د ښوونې او روزنې وزارت له خوا رالېږل شوي دي، دغه همغږي منځته راوړو. دولت د دولتي ارګانونو او مؤسسو د مختلفو کارونو د همغږ کولو لپاره قوانین جوړ کړي دي او د دغو قوانینو په وسیله سره د دولت او خلکو ترمنځ اړیکې او همدارنګه په خپله د خلکو ترمنځ اړیکې تنظیموي. دلته پوښتنه کېږي چې قانون څه شی دی؟ قانون یو له ډېرو تاریخي او پېژندل

شوو مفاهيمو څخه دى چې په هر ځاى كې ترې كار اخيستل كېږي. خلك او د ټولنې مختلفې ډلې د دوى له ټولنيز موقف سره سم د خپلو ارزښتونو، عقيدو او نظريو د ساتلو لپاره له دغه مفهوم څخه كار اخلي. تاسې په خپل ورځني ژوندانه كې د دې لپاره چې څه بايد وكړئ او څه ونه كړئ، د ديني، اخلاقي او ټولنيزو دودونو او لارښوونو پر بنسټ چې د قواعدو په نوم يادېږي، عمل كوي. ځينې قواعد اسلامي لارښوونې دي، لكه دا چې رشوت حرام دى، نو مسلمان سرې بايد چې رشوت وانخلي. يا دا چې پر هر مسلمان كه نر وي او كه ښځه د علم طلب فرض دى، بايد چې ټول مسلمانان علم زده كړي؛ اسلامي ټولنه بايد د پاكوالي رعايت وكړي. ځينې قواعد ورو، ورو د انسانانو په ټولنيز ژوند كې رامنځ ته شوي او تثبيت شوي دي، د بېلگې په توگه: د جامو اغوستلو، ډوډۍ خوړلو، روغېر كولو او دخبرو كولو ډولونه. د دې قواعدو بل ډول د دولت له خوا رامنځ ته كېږي چې د مقننه قوې او نورو لارو څخه ټاكل كېږي چې د هغې د اجرا او رعايتولو لارښوونې د ټولنې خلكو او دولتي ارگانونو ته ابلاغېږي، قانون ورته وايي. قانون يوناني كلمه ده چې د Canon له لغت څخه اخيستل شوې ده او د قاعدې په معنا له يوناني ژبې څخه عربي ژبې ته ورگډه شوې او عربي شوې ده. وروسته بيا له عربي څخه د پښتو او دري ژبو ته راغلې ده، جمع يې قوانين ده. قانون د حقوقي قاعدې له هغې ټولگې څخه عبارت دى چې د هېواد د صلاحيت لرونكي ارگان له خوا وضع او په دوامداره توگه په ټولو باندې د تطبيق وړ وي. زموږ د هېواد اساسي قانون، قانون دا رنگه تعريف كړى دى: قانون هغه مصوبه ده چې د ملي شورا د دواړو جرگو له خوا تصويب او د جمهور ريس له خوا توشيح شوې وي. له دې امله ويلي شو چې قانون هغه لازمي او صريح اوامر دي چې پر ليكلي ډول د صلاحيت لرونكو مقاماتو له خوا وضع او تدوين شوي وي او منظور ترې د ټولنې د راتلونكي ژوند لارښوونه وي؛ هغه قوانين چې زموږ په هېواد كې نافذ دي، ځينې يې عبارت دي له: مدني قانون، سوداگريز قانون، د قاچاقو د مخنيوي قانون، د ترافيكو قانون، د نشه يي توکو په خلاف د مبارزې قانون، د مدني محكمو د اصولو قانون، د سوداگريزو محكمو د اصولو قانون، د گمركونو قانون، د ناربه وسلې قانون، د جزا قانون، د تروريستي جرمونو پر خلاف د مبارزې قانون، نظامي قانون او.....

د قانون موخه څه شی ده؟

د قانون موخه د رښتینې نېکمرغۍ تأمینولو، د نظم د ټینګښت په وسیله د خلکو د هوساینې ضمانت، د ګډوډۍ له خطر څخه د ټولني ساتل او هوسايي، د خلکو د حقوقو خونديتوب او د ظلم مخنیوی، د آزادیو د حدودو ساتنه، د خلکو، طبقاتو او دولتونو په خپل سر له مداخلو څخه مخنیوی او د ټولینز نظم ساتل دي.

فکر وکړئ او خوب ورکړئ

داسې فکر وکړئ چې په ټولنه کې هېڅ قانون حاکمیت نه لري. په داسې حالت کې ممکن له ډېرو ناورو پېښو سره مخامخ شئ، د بېلګې په توګه:

- د شپې په اوه بجې غله ستاسې د ګاونډي کور لوتوي او څو کسه یې هم ژوبلوي.
- د ډوډۍ اخیستلو په وخت کې د نانوايي مخې ته په لیکه ولاړ یې، بل سرې یې له دې چې په لیکه کې ودرېږي، بې نوبتي کوي. کله چې هغه ته وایي چې په نوبت کې ودرېږي، تاسې ته بې ځایه غوسه کوي او وهي مو، آیا کولای شئ په هغه ټولنه کې چې قانون موجود نه وي، ژوند وکړئ؟ آیا له خپلې راتلونکې څخه ډاډمن یاست؟

د قانون په نشتوالي او یا له هغه څخه د نظارت په نه کولو سره، ټولنه له زیاتو ستونزو سره مخامخ کېږي. ټولنه له نظم، همغږۍ او امنیت څخه محروميږي. له دې امله ویلی شو چې ټولنه قانون ته اړتیا لري. هره ټولنه چې وغواړي ټینګه او دوامداره وي، باید قوانین ولري، چې د هغې ټول خلک خپل ځانونه له هغو قوانینو څخه په پیروي کولو ملزم وګڼي او هم باید داسې څوک موجود وي چې د قوانینو د وضع کولو او اجرا کولو مسؤولیت په غاړه واخلي. دغه پورته یاد شوي مطالب د دولت له دندو څخه شمېرل کېږي. د تاریخ په اوږدو کې داسې ټولنه نه ده لیدل شوې چې هغه دې قانون ونه لري، له دې امله ده چې خلکو له پیله په ټولنه کې د ځان د کړو وړو لپاره قوانین او مقررات وضع کړي دي او له هغه سره سم یې عمل کړی دی، نو د ټولني ټولو خلکو ته لازمه ده چې په قوانینو پوهېږي، پر هغو باندې عمل وکړي او له قانون څخه بې خبري عذر نه بلل کېږي.

فعالیت: ستاسې په نظر، د دې لپاره چې خلک له قانون څخه خبر شي، کوم کارونه باید په ټولنه کې سرته ورسول شي؟

د قانون له ډولونو سره آشنا شئ

قوانين په عام، خاص، داخلي او خارجي باندې وېشل شوي دي. قوانين د عادي خلکو او دولت ترمنځ اړیکې تنظيموي.

عام قانون: د قانوني قواعدو هغه ټولګه چې یوې خواته او یا دواړو ته یې دولت وي، عام قانون ویل کېږي لکه: اساسي قانون د جزا قانون، مالي قانون، نړیوال عمومي قانون او داسې نور.

خاص قانون: د قانوني قواعدو هغه ټولګه چې د خلکو ترمنځ اړیکې تنظيموي، خاص قوانين یې بولي لکه: مدني قانون، سوداګریز قانون او نړیوال خصوصي قانون.

د قوانینو دغه وېش د هغو د اطرافو په اعتبار شوی دی. قوانین د تطبیق د ساحې په ارتباط هم وېشل کېږي. هغه قوانین چې په یوه مشخص اقلیم یعنې هېواد کې تطبیق شي، هغو ته داخلي قوانین ویل کېږي لکه: اساسي قانون او مدني قانون.

هغه قوانین چې د یو هېواد په مشخص اقلیم یا تر ټولو پورې تړلې نه وي یعنې له هېواد څخه بهر تطبیق شي، هغو ته بهرني (بین المللي قوانین وېل کېږي، لکه: نړیوال عمومي او خصوصي قوانین).
فعالیت: د خپلو ټولګیوالو په مرسته دوه بېلګې د عام قانون او دوه بېلګې د خاص قانون بیان کړئ.

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- قانون تعریف کړئ.
- ۲- د قانون موخه څه ده؟
- ۳- د قانون د قسمونو نومونه واخلي.
- ۴- عام قانون تعریف او له مثال سره یې واضح کړئ.
- ۵- خاص قانون تعریف کړئ.

کورنۍ دنده

په ټولنه کې د قانون د اهمیت په هکله څو کرښې ولیکئ.

اساسي قانون Constitution

د مخه مو زده کړل چې دولت د خپلو ارگانونو د مختلفو چارو د سرته رسولو لپاره قوانين جوړوي، چې د دې قوانينو په وسيله د خلکو حقونه او مکلفيتونه تعيين او د دولتي مؤسسو ترمنځ اړيکې تنظيم کړي. د قوانينو له جوړېدو څخه موخه په ټولنه کې د نظم ټينگښت د ډاډ پيدا کول او د خلکو د گټو تضمينول دي. په دې مورد کې اساسي قانون ستر رول لري. په دې لوست کې د قانون او د هېواد له اساسي قانون سره آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړئ

ليکل شوی قانون د حقوقي منابعو په سر کې قرار لري چې حقوقي قواعد جوړوي. د قوانينو په منځ کې هم د اهميت او ارزښت له نظره سلسله مراتب ليدل کېږي؛ لکه: اساسي قانون او عادي قانون. دلته پوښتنه مطرح کېږي چې:

اساسي قانون څه شی دی؟

اساسي قانون د هر هېواد د سياسي او حقوقي جوړښت معرفي کوونکی دی چې د قوانينو د مور په توگه په ټولنه کې د ټولو قوانينو لوری ټاکي. اساسي قانون هغه قانون ته ويل کېږي چې د حکومت څرنګوالی، د واکمنۍ حدود او د خلکو غوره حقوق او دندې ټاکي. د اساسي قانون مهمه موضوع او محتويات د حکومتي چارواکو او رعيت ترمنځ د اړيکو مطالعه کول او د دې دوو ډلو د حقوقو، امتيازاتو، واکمنۍ او د صلاحيتونو د حدودو ټاکل دي. په پخوا زمانو کې اساسي قانون په لويو ټولنو کې لکه: په پخواني مصر، لويه آريانا او چين کې په تيت او پرک ډول تدوين شوی و او ياد دې ډولونو د ترکيب په شکل کې يې په دوديز (عرفي) ډول وجود درلود. خو د اتلسمې پېړۍ نه را وروسته يې ځانته نوې بڼه غوره کړې ده او د يوه داسې سند شکل يې اختيار کړی دی چې اساسي ترين اصول او حاکم قواعد يې په خپل ځان کې را غونډ کړي دي. د هر هېواد اساسي قانون له نورو سره توپير لري. په دې معنا چې هر دولت د خپلو سياسي شرايطو له غوښتنو سره سم په خپل اساسي قانون کې د درج شوو موضوعگانو حجم تعينوي، نو ځکه ځينې اساسي قوانين مختصر او ځينې يې مفصل وي. اساسي قوانين د هغوی د متن، شکل او ماهيت له مخې په مختلفو ډولونو وېشل کېږي، لکه: مدون (راغونډ شوی) اساسي قانون او غير مدون يا تعاملې اساسي قانون.

فعاليت: د اساسي قانون محتويات له کومو مطالبو څخه تشکيلېږي؟ د خپلې ډلې له غړو سره د مشورې نه وروسته يې وښايست.

مدون يا ليکل شوی اساسي قانون

د دستورونو او مقرراتو هغه مجموعه ده چې په يوه راغونډ شوي متن کې په ځای شوي وي او د يوه ځانگړي طرز العمل او تشریفاتو په ترڅ کې د يوه خاص ارگان له خوا تصويبېږي. د نړۍ زياتره

هېوادونه د يوه ليکلي سند لرونکي وي چې د مدون اساسي قانون په نوم يادېږي، لکه د امريکا د متحده ايالتونو، سويزرلنډ، ناروې، بلجيم او افغانستان اساسي قوانين.

غير مدون يا غير مکتوب اساسي قانون

دغه قانون لکه څرنګه چې له نامه څخه يې څرګندېږي په غير مکتوبي بڼه وي. بېله دې چې په يوه مجموعه کې سره راغونډ او ځای کړای شي. قواعد، دستورونه، قوانين، قضايي طريقې د دولت د رياست فرمانونه او د ټولني دود او دستورونه پکې شامل دي. ځينې هېوادونه، لکه: انگلستان او بهوتان د دغه ډول ملي وثيقي او يا اساسي قانون لرونکي دي.

فعاليت: مدون او غير مدون اساسي قوانين سره پرتله کړئ او بيا دې د هرې ډلې استازي د خپلې اړوندې ډلې نظر خپلو ټولګيوالو ته واوروي.

په افغانستان کې د اساسي قانون مخينه (تاريخچه)

د افغانستان لومړنی اساسي قانون د نظام نامې (نظام نامه اساسي) په نامه د امان الله خان پاچا په همت د ۱۳۰۳ لمریز کال په لويه جرګه کې چې په پغمان کې راغونډه شوې وه او ۱۵۰۴ استازو پکې ګډون کړی و، تدوين او تصويب شو. د دې نظام نامې ځينې حقوق او آزادي، لکه: د ټولو هېوادوالو لپاره د تابعيت د مساوي حق، د شخصي حقوقو آزادي، شخصي خونديتوب (مصئونيت)، د مريي توب او د يرغمل په توګه د افرادو ګمارلو لغوه کول، د بنوونې او روزنې حق، د بنوونځيو او خصوصي مدرسو آزادي، د لومړنيو زده کړو اجباري کول، د شتمنی خونديتوب او د ځورونې د منع کولو له حقونو څخه عبارت دي.

د محمد نادر خان په سلطنت (۱۳۰۹ هـ. ل. کال) کې د افغانستان د دولت اساسي اصولنامه دويم اساسي قانون د ۱۳۰۹ لمریز کال د لويې جرګې له خوا چې ۵۲۵ استازو په کې ګډون کړی و، د افغانستان د اصولنامې په نامه سره تصويب شو. په دې اصولنامه کې يوازې يوه موضوع نوې ده چې هغې ته دموکراتيک او ولسي رنگ ورکوي او هغه د افغانستان د لومړني پارلمان له تاسيس څخه عبارت ده چې د (ملي شورا او اعيان) دوه جرګې (مجلسونه) يې درلودل. د دې اصولنامې له مخې کابينې د پارلمان په وړاندې مسؤليت درلود.

د محمد ظاهر شاه د سلطنت اساسي قانون چې په ۱۳۴۳ لمریز کال يا په ۱۹۶۴ م. کې تصويب شو دريم اساسي قانون د محمد ظاهر شاه په واکمنۍ کې وروسته له هغې چې د دې نوي اساسي قانون په متن باندې ډېر غور او بحث وشو، د ۴۵۹ استازو له خوا لاسليک کړای شو او د پاچا له توشيح وروسته نافذ او د اجرا وړ وګرځېد. په دې قانون کې د افغانستان خلکو ته د دوی په سياسي، اداري، فرهنگي او عدلي ژوندانه کې د زياتو بدلونونو وعده ورکړای شوې وې:

د محمد داوود خان د جمهوریت د ۱۳۵۵ لمریز کال د سلواغې د ۱۳ مې نېټې تصویب شوی اساسي قانون:

څلورم اساسي قانون د سردار محمد داوود خان په جمهوریت کې تدوین شو. د جمهوریت په پیل کې محمد داوود خان د هغې بیانې په ترڅ کې چې په ۱۳۵۲ لمریز کال د چنگاښ په ۲۶ مه نېټه یې واوروله، د دموکراسۍ پر بنسټ ولاړ اساسي قانون د تصویبېدو ژمنه کړې وه. دغه ژمنه دکوم دلیل له یادولو پرته، څلور کاله وځنډېده. وروسته په ۱۳۵۵ لمریز کال کې د اساسي قانون مسوده په جریډو کې خپره شوه. د افغانستان په تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د لویې جرگې له خوا د جمهور رییس ټاکل، د دولت رییس د جرم کولو، ملي خیانت، د ولسي جرگې له خوا د تهمتي کېدو او د لویې جرگې له خوا محاکمه کېدل، د دې اساسي قانون مثبت ټکي دي.

د افغانستان دموکراتیک جمهوریت اساسي اصول د ۱۳۵۹ لمریز کال د ثور لومړۍ نېټه: د افغانستان پنځم اساسي قانون، د افغانستان د دموکراتیک جمهوریت د اساسي اصولو په نامه په ۱۳۵۹ لمریز کال کې د افغانستان جمهوري دولت د انقلابي شورا له خوا په (۱۰) فصلونو او ۶۸ مادو کې په موقتي ډول تصویب شو او د اجرا وړ وگرځېده.

شپږم اساسي قانون د ډاکتر نجیب الله د جمهوري ریاست په زمانه کې وضع شو. د ۱۳۶۶ لمریز کال په لویه جرگه کې په ۱۳ فصلونو او ۱۴۹ مادو کې تصویب او د ډاکتر نجیب الله له خوا توشیح شو.

اووم اساسي قانون هېڅکله نه تصویب او نه توشیح شو

د افغانستان د نوي اساسي اصولو د متن وړاندیز په ۱۱۴ مادو کې د (۵۰) کسيز کمیسیون په واسطه د استاد برهان الدین رباني په زمانه کې تدوین شو. خو د جهادي

تنظیمونو او د ملت د مختلفو قشرونو د نیوکو له امله چې د متن په مسوده باندې یې لرلې، توشیح ته ونه رسېد.

زموږ د هېواد اوسنی اساسي قانون

د اتم اساسي قانون مسوده د اساسي قانون په لویه جرگه کې چې د ۱۳۸۲ لمریز کال د لیندۍ د میاشتې په ۲۳ مه او د ۲۰۰۳ م. کال د دسامبر د میاشتې په ۱۴ مه نېټه دایره شوې وه، تر بحث لاندې نیول شوه او د ۱۳۸۲ لمریز کال د مرغومي په ۱۴ نېټه یې تصویب کړه او د جمهور رییس له توشیح وروسته نافذه شوه.

د اساسي قانون محتويات

زموږ اساسي قانون د يوې مقدمې، دولسو فصلونو او له ۱۶۲ مادو څخه تشكيل شوی دی. لومړی فصل د دولت، دویم فصل د هېواد د اتباعو د اساسي حقوقو او دندو، دریم فصل د جمهور رييس، څلورم فصل د حکومت، پنځم فصل د ملي شورا، شپږم فصل د لويې جرگې، اووم فصل د قضا، اتم فصل د ادارې، نهم فصل د اضطرار د حالت، لسم فصل د تعديل، يوولسم فصل د متفرقه حکمونو او دولسم فصل د انتقالي حکمونو په اړه بحث کوي.

آيا پوهېږئ چې د اسلام د سپيڅلي دين په اړه زموږ د اوسني اساسي قانون موقف څه شی دی؟ د افغانستان شريف خلک چې په لومړۍ هجري قمري پېړۍ کې د اسلام په سپيڅلي دين باندې مشرف شول او دغه الهی وروستی قانون يې په خپله خوښه ومانه، نه يوازې دا چې تر اوسه پورې يې د يوه ملت په توگه د هغه له حکمونو څخه سرغړونه، نه ده کړې، بلکې د تاريخ په اوږدوکې يې د دې مقدس دين د مفاهيمو په ټينگښت، خپرولو او منلو کې يې هم ستر خدمتونه کړي دي. زموږ د هېواد اوسني اساسي قانون هم د دې حقيقت په پام کې لرلو سره د هېواد نوم د افغانستان اسلامي جمهوريت او د دولت رسمي دين يې د اسلام مقدس دين منلی دی او همدارنگه د هغه په دريمه ماده کې راغلي دي: په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپيڅلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي. چې د دغه صراحت له مخې د هېواد د نظام اسلامي والی په مختلفو حقوقی برخو کې شتون لري چې د دې هېواد ټولو غوښتنو ته يې هر وخت لبيک ویلی دی.

آيا پوهېږئ چې زموږ هېوادوال په اساسي قانون کې کوم حقونه لري؟

د ټولنيز ژوند اړيکې نظم، قوانينو او مقرراتو ته اړتيا لري. که چېرې په يوه ټولنه کې نظم او قانون نه وي، ټولنه گپه وډه او پاشل کېږي. له دې امله ده چې په ټولنه کې د نظم او قانون ټينگښت او د گډوډۍ له منځه وړلو په خاطر، دولت منځ ته راځي. د مهمو مسایلو څخه يوه يې د دولت او هېوادوالو تر منځ اړيکو ته پاملرنه او د هېوادوالو د آزادۍ اندازه ده. له همدې امله ده چې د افغانستان په اساسي قانون کې دغې موضوع ته زياته پاملرنه شوې ده.

الف- د خلکو سياسي حقوق

د افغانستان د ملت لوړترين سياسي حقوق د هغوی په خپل ټولنيز تقدير (سرنوشت) باندې حاکميت دی. د ملت د سياسي حقوقو ځينې برخې، لکه: د تابعيت حق، د هېواد په عمومي چارو کې د گډون کولو حق، په ټول ټاکنو کې د گډون او د رایې ورکولو حق، د گوندونو او غونډو د جوړېدو حق او بې له وسلې د مظاهرو او غونډو جوړېدو حق او داسې نور....

ب- د خلکو مدني حقوق او آزادی

له مدني حقونو څخه موخه هغه حقوق دي چې سړی په دې خاطر چې د ټولني غړی دی، له هغو څخه برخمن کېږي. ځينې مدني آزادی او حقونه، لکه: د ژوندانه حق، د آزادی حق، شخصي امنيت، د قانون په وړاندې د برابری حق، د عدالت غوښتنې او وکیل ټاکنې حق، داستوگنځي خونديتوب، د واده کولو او کورنی د جوړېدو حق، له روغتيايي خدمتونو څخه برخمن کېدل، د کوچني پالنې حقونه، د نورو د حقونو رعايتولو او له داسې نورو څخه عبارت دي.

ج- د خلکو فرهنگي حقوق او آزادی

په فرهنگي آزاديو کې ځينې يې عبارت دي: د نر او ښځې لپاره په دولتي تحصيلي مؤسسو کې په وړيا ډول د ليسانس تر کچې زده کړو حق، په جبري توگه د منځنيو زده کړو تر سره کول، د گټورو پروگرامونو طرح کول او په مورنی ژبه د هغو د تطبيق او د زده کړې حق. دولت دنده او مسؤليت لري چې د ښځو لپاره د زده کړو د پرمختگ او توازن د رامنځ ته کولو حق، د کوچيانو د زده کړو او په هېواد کې د بې سوادۍ د له منځه وړلو په خاطر، واحد تعليمي نصاب طرح او عملي کړي.

د- د خلکو اقتصادي حقوق

ځينې اقتصادي حقوق، لکه: هر افغان ملکف دی چې د قانون له حکمونو سره سم دولت ته مالیه او محصول ورکړي، د مالکيت حق له تېري نه خوندي دی. هر څوک د خپل کسب مشروع کار د لاسته راوړنې مالک دی، د کسب او کار د ټاکلو حق، د آزادانه کار کولو حق، د مساوي کار په بدل کې د مساوي مزد اخيستلو حق، او داسې نور. د اساسي قانون او په ځانگړي توگه د اساسي حقونو په رڼا کې د هېوادوالو دنده او وجیبه ده چې په اساسي قانون باندې په ښه توگه ځان پوه کړي، د هغه له حکمونو سره سم عمل وکړي او چا ته اجازه ورنه کړي چې له هغه څخه سرغړونه وکړي. **فعاليت:** ستاسې په نظر نور کوم موضوعات په سياسي، مدني، فرهنگي او اقتصادي حقونو کې شاملېږي؟ لېست يې کړئ.

د لوست تکرار

- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- اساسي قانون تعريف کړئ.
- ۲- عادي قانون څه شی دی؟
- ۳- د افغانستان د ۱۳۰۹ لمریز کال د اصولنامې ولسي او دموکراتيک اړخونه بيان کړئ.
- ۴- زموږ د هېواد اوسنی اساسي قانون څو فصله او څو مادې لري؟ او په کومه نېټه نافذ شوی دی؟

۵- دولت ملکف دی چې په هېواد کې د بنځو، د ماشومانو د زده کړې، د بې سوادۍ د له منځه وړلو په خاطر گټور پروگرامونه طرحه او عملي کړي، دا د اساسي قانون په کومه ماده کې راغلي دي، سم ځواب يې (√) په علامه سره په نښه کړئ.

الف- ۴۳، ب- ۴۴، ج- ۴۵، د- ۴۶ .

کورنۍ دنده

د افغانستان د خلکو د سياسي حقوقو په هکله څو کرښې وليکئ.

د څپرکي لنډيز

- دولت په حقيقت کې سياسي او رهبري کوونکی قدرت دی چې له حقوقي پلوه درې گوني قوې يعنې اجرائيه، مقننه او قضائيه قواوې په بر کې نيسي.
- دولتونه د شکل له مخې په درې ډوله وېشل شوي دي. ۱- د واکمنۍ (استقلال) له مخې.
- ۲- د ترکيب له مخې. ۳- د حکومت د شکل له مخې.
- د افغانستان دولت د حقوقي جوړښت له نظره د رياستي نظام لرونکی دی چې د افغانستان اسلامي جمهوريت په نامه يادېږي. جمهور رييس د اسلامي جمهوري دولت په سر کې ځای لري، دوه، لومړی او دويم مرستيالان لري.
- قانون د انسان کړو وړو ته د نظم ورکولو د يوشان قواعدو سيستم دی؛ په بله ژبه قانون د ټولني د وگړو تر منځ د اړيکو د تنظيمېدو محور بولي لکه: د جزا قانون، مدني قانون، سوداگريز قانون او داسې نور.
- اساسي قانون هغه قانون ته ويل کېږي چې د حکومت څرنگوالی او د هغه د اختياراتو حدود او د خلکو حقوق او دندې ټاکي. د بېلگې په توگه: د دولت شکل (جمهوري يا سلطنتي، د پاچايا جمهور رييس) د قدرت حدود او داسې نور.
- د افغانستان لومړنی اساسي قانون د نظام نامي (نظامنامه اساسي) په نامه يادېږي چې د شاه امان الله خان په همت په ۱۳۰۳ لمريز کال کې تدوين او تصويب شو.
- څرنگه چې زموږ هېواد يو اسلامي هېواد دی، نو ځکه زموږ اوسنی اساسي قانون هم دغې حقيقت ته په پام سره د هېواد نوم د افغانستان اسلامي جمهوريت او د دولت رسمي دين يې د اسلام سپيڅلی دين قبول کړی دی. زموږ د هېواد د اساسي قانون په دريمه ماده کې راغلي دي: په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپيڅلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي.

دویم څپرکی

سیاسي مشارکت

په دې څپرکي کې لاندې مطالب لولئ:

- سیاسي مشارکت څه شی دی؟
- د سیاسي مشارکت لارې
- د بنځوگډون

د خپرکي موخي

د دې خپرکي په لوستلو سره تاسو په لاندې پوهنيزو او مهارتي
موخو باندې برلاسي کېږئ:

- د سياسي مشارکت په تعريف به پوه شئ؛
- د سياسي مشارکت له اهميت سره به آشنا شئ؛
- د سياسي مشارکت لارې او طريقې به وپېژنئ؛
- په دې به پوه شئ چې ټاکنې د سياسي مشارکت له طريقو څخه يوه طريقه ده؛

• په دې به پوه شئ چې سوله ييزې مظاهرې د سياسي مشارکت له طريقو څخه
يوه طريقه ده؛

• پوه به شئ چې په سياسي چاروکې نظر ورکول د سياسي مشارکت، يو
ډول دی؛

• د بنځو د سياسي مشارکت د اهميت په هکله به معلومات لاسته راوړئ؛

• د بنځو د سياسي مشارکت په ډولونو باندې به پوهېږئ؛

• د نظام په سلامتيا کې به د سياسي مشارکت رول درک کړای شئ؛

• سياسي مشارکت به تحليل کړای شئ.

• د سياسي مشارکت اهميت به بيان کړای شئ.

• د سياسي مشارکت مختلفې لارې به توضيح کړای شئ.

• له رسينو څخه به د خپلو نظريو د څرگندولو لپاره گټه واخيستلای شئ.

• د بنځو د سياسي مشارکت اهميت به توضيح کړای شئ.

• په سياسي مسايلو کې به له مشروع لارو څخه گټه وکړای شئ.

• د سياسي نظام په سلامتيا کې به د سياسي مشارکت رول بيان کړای شئ.

سياسي مشارکت څه شی دی؟

مخکې موزده کړل، هغه اصول او مقررات چې حکومتي نظام د هېواد د اداره کوونکې قوې بنسټ ټاکلی دی، د اساسي قانون په نوم یادېږي. اساسي قانون د ټولو مقرراتو د ټولگې (مجموعې) څخه تشکیل شوی دی چې د دولت شکل او د هېواد درې گونو قوو عالي سازمان او یو له بله سره د هغو اړیکې او د دولت په وړاندې د خلکو حقوق او آزادۍ مشخصوي. په دې څپرکي کې د سياسي مشارکت، ډولونو او د بنځو له مشارکت سره آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړئ

خلک کولای شي چې له مختلفو لارو څخه په سياسي فعاليت لاس پورې کړي او په سياسي چارو کې گډون وکړي. دلته دا پوښتنه پيدا کېږي چې:

فعاليت: ولې موږ د خپل ځان او هېواد د سرنوشت په ټاکلو کې د مداخلې حق لرو؟

انسانان د خپل مادي او معنوي ژوند د بشپړېدو او ښه کېدو په لاره کې د یو بل مرستې ته اړتیا لري. یوازې د مشارکت له لارې کولای شي چې خپلې اړتیاوې پوره کړي. مشارکت په کومه خاصه طبقه پورې اړه نه لري، بلکې د ټولنې په ټولو خلکو پورې اړه لري، له دې امله ده چې مشارکت ته د خلکو را جلبولو له ډېرو پخوا زمانو څخه په مختلفو ټولنو کې د خلکو پام ځانته راگرځولی و. د مشارکت لغوي معنا یویل ته د خیر ښېگڼې او مرستې رسولو، یو له بل سره مرسته، دوستي او په چارو کې له گډون کولو څخه عبارت دی. تاسې په خپل ورځني ژوند کې په ډېرو کارونو کې مشارکت کړی دی، د بېلگې په توگه: تاسې له مور او پلار سره د کور په چارو کې، په ټولگي کې له خپلو ټولگيوالو سره، په درسونو، د کتاب په تمرینونو او ستاسې د ښوونځي په ورزشي ټیم کې گډون کړی دی. تردې ځایه پورې تاسې د مشارکت له لغوي معنا سره آشنا شوی. دلته پوښتنه کېږي چې سياسي فعاليت څه شی دی؟ د هغو فعالیتونو مجموعې ته چې د ټولو سرنوشت سره اړیکه لري، په ټولنه کې د حاکمیت بهیر ته شکل ورکوي، سياسي فعاليت ويل کېږي. د سياسي مشارکت تر ټولو ساده بڼه گوندونو، خلکو او سیاستونو ته د خلکو له رایې ورکولو څخه عبارت ده. خلک د خپلو دنيوي او اخروي ښېگڼو پر بنسټ خپل استازي او مشران ټاکي، څاري او لرې کوي یې هر څوک د خپلې پوهې او ایماندارۍ په بنسټ مهمو دولتي څوکیو ته لار پيدا کوي د سياسي مشارکت تر

ټولو ساده شکل، گوندونو، خلکو او سیاستونو ته د خلکو رایه ورکول دي. د سیاسي مشارکت نور ډولونه د انتخاباتي مبارزو، د سیاستمدارانو تر خپل نفوذ لاندې راوستلو، د اغېزمنو ډلو او سیاسي گوندونو له تشکیل څخه عبارت دي.

د سیاسي مشارکت د مراتبو له سلسلې سره آشنا شئ

د سیاسي مشارکت د مراتبو سلسله عبارت ده له:

- د سیاسي یا اداري مقام درلودل.
- د سیاسي یا اداري مقام لټون.
- په یوه سیاسي سازمان کې فعال غړیتوب.
- په عمومي غونډو، مظاهرو او نورو کې گډون.
- په یوه سیاسي سازمان کې فعال (موثر) غړیتوب.
- په غیر رسمي سیاسي برخو کې فعال غړیتوب.
- په غیر رسمي سیاسي برخو کې مشارکت.
- رایه ورکول.

په مختلفو ټولنو کې د مشارکت او سیاسي نفوذ اندازه متفاوته وي. ټولنپوهانو او ارواپوهانو په سیاسي بهیر کې د خلکو د مشارکت کولو او مشارکت نه کولو په اړوند په خپلو څېړنو کې متفاوتو لاملو نو ته لکه: کورنۍ، ټولنیز اقتصادي وضعیت، بنوونځیو، ټولنیزو رسنیو، سازمانی او گروپي هويت، مدني او سیاسي فرهنگ او داسې نورو ته اشاره کړې ده. څرنګه چې سیاسي مسایل د انسان د ژوندانه پر مختلفو برخو، لکه: په ټولنیز نظام، ارزښتونو، اقتصادي نظامونو او پراختیا باندې مستقیم اغېز لري او د ټولو سرنوشت ورپورې تړلی دی، له همدې کبله ده چې د ملت ټولو خلکو ته باید په هغه کې برابره برخه ورکړای شي. په ټولیزه توګه ویلای شو چې سیاسي مشارکت د انسان د سرنوشت په ټاکلو کې د هغه له مداخلې څخه

عبارت دی. واقعي مشارکت د ژوندانه په ټولو پړاوونو کې له تصمیم نیولو څخه تر عمل کولو او له عمل کولو څخه تر ارزښتی او بیا اصلاح کولو پورې، په برکې نیسي.

د سیاسي مشارکت اهمیت

- خلکو ته زیات رول ورکوي.
- د تصمیم نیولو د قدرت د مرکزونو پراختیا.
- د بوروکراسي د بارسپکول.
- د زیات پیوستون لاسته راوړل.

د سیاسي مشارکت په هکله د اسلام د سپیڅلي دین هدایت:

الله پاک د واقعي مومنانو د صفتونو په اړه فرمایي: (وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) (الشوری: ۳۸) ژباړه: او د دوی کار د دوی په منځ کې په مشوره سره دی، نو په سیاسي او مصلحتي چارو کې د دوی برخليک د دوی په خپل لاس کې دی او هېڅوک نه شي کولای چې د دوی کارونه د دوی له خوښې پرته په زور او جبر سره په خپل لاس کې واخلي. که چېرې داسې وکړي، نو د اسلام له حکمونو سره یې مخالفت کړی دی.

فعالیت: آیا د حضرت رسول الله صلی الله علیه وسلم د سپیڅلي ژوندانه له خوی او عادت څخه داسې مثال راوړی شی چې د اصحابو سره د ده د مشورې کولو ښکارندوی وي؟

دلیل راوړئ

ولې ځینې هېوادونه، نه پرېږدي چې هېوادوال یې د هېواد په اداره کې برخه واخلي؟ په زیاتره هېوادونو کې نه یوازې دا چې خلک په سیاست کې گډون کولو ته نه هڅول کېږي، بلکې هغوی ته په سیاست کې د برخه اخیستنې اجازه هم نه ورکول کېږي. دغه موضوع دوه اساسي عوامل لري.

۱- حکومت په سیاست کې د مداخلې کولو د محدودیت قدرت لري. تر هغه وخته پورې چې بې سوادې، عمومي بې خبرې، ضعف، د تشکیل نشتوالی، د سیاسي مسایلو په درک کې د خلکو بې خبرې او د دوی کمزورتیا موجوده وي، د حکومت لپاره دا کار څه ناڅه آسان دی چې وکړای شي په سیاست کې مداخله محدوده کړي.

۲- حاکمان اکثراً وېرېري، هسې نه چې د دوی ارزښتونه، گټې او غوښتنې له منځه ولاړې شي. په ټوليز ډول، مستبد دولتونه له مختلفو لارو څخه کار اخلي، چې خلک په سياست کې له گډون کولو څخه منع کړي. دا په دې معنا ده چې سياسي کسانو ته په سياسي بهير کې لږ چانس ورکول کېږي.

د لوست تکرار

- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●

پوښتنې

- ۱- د مشارکت لغوي معنا څه ده؟
- ۲- په ښوونځي کې د خپل مشارکت څو مثالونه بيان کړئ.
- ۳- په سياسي مشارکت کې کوم فعالیتونه شامل دي؟
- ۴- ستاسې په نظر په مختلفو ټولنو کې سياسي مشارکت ولې متفاوت دی؟
- ۵- مستبد رژیمونه له کومو لارو څخه غواړي چې خلک په سياست کې له مداخلې څخه لرې وساتي؟ په دې برخه کې خپل نظر څرگند کړئ.

کورنۍ دنده

د مشارکت د ښېگڼو يا گټو په هکله څو کرښې وليکئ.

د سياسي مشارکت طريقې

په تېر درس کې مو زده کړل چې سياسي چارې د ټولني د خلکو په ژوندانه باندې مستقيم اغېز لري. نو بايد د ټولني هر غړي ته په سياسي فعاليتونو او د سر نوشت په ټاکلو کې له نورو سره برابر حق ورکړای شي چې خلک وکړای شي له مختلفو لارو څخه د خپلو استازو حاکمانو او مشرانو په ټاکلو، څارني او لرې کولو کې برخه واخلي.

خبرې پرې وکړئ

- آیا تاسې تر اوسه پورې په ټاکنو کې گډون کړی دی؟
- زموږ په دولت کې خلک له کومو لارو څخه کولای شي په ټاکنو کې برخه واخلي؟
- د ټولني خلک کولای شي چې په لاندې طريقو د خپل هېواد په سياسي فعاليتونو کې برخه واخلي.

۱- ټاکنې

پوهېږئ چې ټاکنې څه شی دی؟ ټاکنې د خلکو مشروع حق دی؛ خلک په خپله اراده سره خپل مشر ټاکي؛ فشار، جبر او زور نه شي کولای چې د خلکو غوڅه اراده سلب کړي. ټاکنې د هېواد د چارو په اداره کې د خلکو د گډون او د خپل سياسي سر نوشت په ټاکلو کې مهمترينه وسيله ده. په بله ژبه ټاکنې په ټولنه کې د مقام، منصب او مسؤوليت لپاره د عمومي رايو له لارې د اشخاصو د ټاکلو رسمي بهير دی. ټاکنې په مختلفو هېوادونو کې د ولسواکي د بهير يوه نه جلا کېدونکې او د نړيوالو منل شوو معيارونو لرونکې برخه ده چې د هغې له رعايتولو پرته نه شو کولای چې رژیم ته مشروعيت وروبخښو او د ولسواکي ادعا وکړو. نن سبا د دې بحث په چوکاټ کې دوه ډوله ټاکنې له ځانگړي اهميت څخه برخمنې دي. يو يې په جمهوري رژيمونو کې د دولت د رييس ټاکنې او بل ډول يې د مقننه مجلس (پارلمان) لپاره د خلکو د استازو ټاکنې دي. د دې دوو ډولو ټاکنو اهميت په دې کې دی چې هر څوک د يوه هېوادوال په توگه کله چې رايه ورکوي، په واقعيت کې د خپل هېواد په سر نوشت کې برخه اخلي.

د ټاکنو مهمترين اصول په لاندې ډول دي

- ټول هېوادوال بنځه وي او که نر چې قانوني عمر يې پوره کړی وي، حق لري چې په ټاکنو کې گډون وکړي.
- ټاکنې د آزادو، عمومي، پټو او مستقيمو رايو اچونو له لارې ترسره کېږي.
- رايه ورکوونکي په ټاکنو کې د مساوي حقوقو د درلودلو له حق څخه په گټه اخيستنې سره په ټاکنو کې برخه اخلي.

- رایه ورکونکي په ټاکنو کې د یوې رایې حق لري، یوازې د خپل ځان له خوا رایه ورکوي.
  - رایه ورکونکي په آزاده اراده په ټاکنو کې گډون کوي.
- په رایه ورکونکو او نوماندانو باندې د ژبې، مذهب، قوم، جنس، قبیله، استوگنې او ټولنیز موقف په خاطر هر ډول مستقیم او غیر مستقیم محدودیت منع دی. که چېرې د ټاکنو په وخت کې له پورتنیو اصولو څخه کوم یو یې مات او یا تر پښو لاندې شي، ټاکنې تقلبي او غیر قانوني شمېرل کېږي.
- فعالیت:** د تقلبي ټاکنو په هکله له خپلو انډیوالانو سره له مشورې نه وروسته خپل نظر نورو ته واوړوئ.

د نوماندانو پېژندل

د نوماندانو د پېژندنې لپاره مختلفې لارې چارې موجودې دي. د پېژندنې لومړنۍ طریقه د هغو مهمو ټکو څېړنه ده چې نوماندان یې په خپلو وینا وو او تبلیغاتو کې په څرگنده توگه بیانوي. دویمه طریقه د هغو موضوعاتو بررسی ده چې د نوماندانو مخالفان یې د دوی په هکله په ورځپاڼو، مجلو، بیانو او مختلفو محفلونو کې بیانوي. دریمه طریقه د دوی د پلویانو پېژندنه ده یعنې دا چې کوم ډول خلک او گروپونه له کومو ځانگړنو سره له دوی څخه ملاتړ کوي او تبلیغ ورته کوي، پوسترونه ورته چاپوي او په هغو ځایونو باندې یې چې دولت اجازه ورکوي، نښلوي. څلورمه طریقه دا ده چې نوماندانو ته باید په رادیو او تلویزیون کې د مباحثو زمینه مساعده شي چې له دغې لارې خپل کاري پروگرامونه خلکو ته وړاندې او واوړوي. خلک باید د خپل نظر وړ نوماندانو څخه بشپړه پېژندنه ولري، که چېرې هغه ونه پېژني او د نورو په تشویق د رای اچونې صندوقونو ته ولاړ شي او رایه ورکړي، د دوی دا ډول ټاکنه به یوه پنده ټاکنه وي.

فعالیت: د پورته یادو شوو موادو څخه پرته د نوماندانو د پېژندنې لپاره نورې کومې لارې موجودې دي؟ له خپلې ډلې سره د مشورې نه وروسته دې د ډلې استازي د ډلې نظر نورو ته واوړوي.

د ټاکنو طریقه

- د ټاکنو په وخت کې څو کسه د جمهوري ریاست او یا ولسي جرگې د استازیتوب لپاره ځانونه نوماندوي. د دوي صلاحیتونه د استازیتوب لپاره د لازمو شرطونو د درلودلو له نظره څېرل کېږي. وروسته ټول او یا ځینې یې تایید او خلکو ته ورپېژندل کېږي. له دې نه وروسته:
- نوماندان د خپل ځان او یا د جمهوري ریاست او ملي شورا په مقامونو کې د خپل کاري پلان په معرفي کولو پیل کوي.

- خپل سوابق خلکوته وربړني.
- خپل ځان خپلواک او يا د اړوند گروپ او گوند استازی معرفي کوي.
- وايي چې که چېرې جمهور ريس شوم او يا مې پارلمان ته لار ومونده دا ډول کارونه به وکړم.
- د اسلام له سپېڅلي دين څخه دفاع کوم.
- په دولتي پښتونو کې، پرهيز گار، تحصيل کرده او وطن دوست، تجربه کاره انسانان د دوی له مسلک سره سم مقرر موم.
- د هېواد پوهنې، د ښوونکي د ژوندانه وضعيت او معاش ته کلکه پاملرنه کوم؛ ځکه چې د يوې ټولنې لوړتيا او ترقي ديوه هېواد په پوهنه پورې اړه لري.
- کونښن کوم چې پخوانی فابريکې فعالې کړم، د بې کارانو لپاره کار پيدا کړم؛ د دولت د کارمندانو معاش ته پاملرنه کوم؛ چې کارمندان هوسا ژوند وکړي او د رشوت او اداري فساد نه ځانونه لرې وساتي.

ټاکنيز اخلاق

ټاکنيز نوماندان بايد ټاکنيز اخلاق ولري. د بېلگې په توگه ټاکنيز نوماندان بايد د ځان په معرفي کېدو کې مبالغه ونه کړي؛ خلکوته د درواغو وعدې ورنه کړي؛ د نورو نوماندانو سپکاوی ونه کړي؛ له تحقير، تهمت او توهين څخه ډډه وکړي؛ د خپلې خوښې نوماند ته د زياتو رايو د ترلاسه کولو لپاره په ناوړه کارونو لاس پورې نه کړي؛ له دې امله ويلي شو چې ښه او سالم انتخابات هغه وخت تر سره کېدای شي چې خلک د خپلې خوښې استازي په آزاده توگه وټاکي او د خپلو مخالفينو نظريې وزغمي او درناوی يې وکړي. له خپل ټاکنيز مخالف سره د دښمنۍ احساس ونه کړي او يو له بله سره د دوستۍ په فضا کې راشه درشه وکړي.

فعاليت: د ډلو غړي دې په خپلو منځو کې مشوره وکړي. د ټاکنيزو د ښو او بدو اخلاقو فهرست دې ترتيب کړي او بيا دې د دوی استازي هغه نورو ته واوروي.

۲- رفرانډوم يا د خلکو رايو ته مراجعه کول

د رفرانډوم کلمه (د خلکو رايو ته مراجعه) په معنا او د سياسي مشارکت له طريقو څخه يوه طريقه ده. رفرانډوم هغه طريقه ده چې د هغې په وسيله د خلکو رايو ته په مستقيمي مراجعه سره، عمومي عقیده معلومولی شو. په بله ژبه رفرانډوم ملت ته د يوې خاصې سياسي مسئلې د راجع کولو او د هغې په هکله د عمومي رای گيرۍ او مستقيم تصميم نيونې څخه عبارت دی. په ځينو هېوادونو کې لکه استراليا په اساسي قانون کې بدلون راوستل، فقط عمومي رايو ته د مراجعه له لارې امکان لري. د اسلام په تاريخ کې لومړنی رفرانډوم د حضرت عمر فاروق رضي الله عنه په زمانه کې ترسره شو.

کله چې عمر رضي الله عنه زخمي شو، نو د خان پر ځای د ځای ناستي په خاطر يې د حضرت پيغمبر صلى الله عليه وسلم د پخوانيو يارانو څخه د شپږو کسو وړانديز وکړ چې د ده له مرگ څخه وروسته له دوی څخه، يوبې خليفه شي. عبدالرحمن بن عوف وظيفه واخيسته چې د مدينې د خلکو په منځ کې رفرانډوم وکړي او دا معلومه کړي چې د خلکو اکثريت د چا په خلافت باندې قناعت او رضایت لري، نو ویلی شو چې د بشر په سياسي تاريخ کې لومړنی رفرانډوم، همدغه رفرانډوم و. رفرانډوم د لومړي ځل لپاره په شپاړسمه ميلادي پېړۍ کې د سويس په هېواد کې د خلکو د نظر د معلومولو لپاره منځته راغی. زموږ اساسي قانون په پنځه شپېتمه ماده کې جمهور رييس ته حق ورکړل شوی چې: جمهور رييس کولای شي په مهمو ملي، سياسي، ټولنيزو او يا اقتصادي چارو کې د افغانستان د خلکو ټول پوښتنې ته مراجعه وکړي، ټول پوښتنه بايد د دې اساسي قانون د حکمونو مخالفه او د هغه د تعديل مستلزمه نه وي.

فعاليت: د رفرانډوم د منفي او مثبتو اړخونو په هکله څو کرښې وليکئ.

۳- مظاهري يا لاريونونه څه شی دي او له هغو نه څه گټه اخيستل کېږي؟

د سياسي گډون (مشارکت) يوه طريقه ده چې خلک په سر کونو، ميدانونو او په عامو لارو کې د غونډو او لاريون په وسيله، د ليکل شويو او شفاهي شعارونو په ورکولو سره، خپلې غوښتنې د حاکمو مقاماتو د يو اقدام، تصميم او سياست څخه د اعتراض په ترڅ کې څرگندوي چې دې عمل ته مظاهره يا لاريون وايي. د اساسي قانون ۳۶ مادې د افغانستان اتباعو ته حق ورکړی چې د روا او سوله ييزو غوښتنو د تامين لپاره له قانون سره سم بې وسلې غونډې او مظاهري وکړي.

فعاليت: د هغو مظاهرو څخه چې په تلویزیون کې مو لیدلې دي یو څو مثالونه د ټولگي د پلاوي په واسطه نورو ته بیان کړئ.

۴- د گوندونو او انجمنونو همکاري

په يوه ټولنه کې خلک په مختلفو غوښتونو، مفهومانو او عقيدو ژوند کوي، ټولنه بايد داسې لارې پيدا کړي چې هغوی وکولای شي خپلې عقيدې بيان کړي؛ له هغو نه دفاع وکړي او د قانون په چوکاټ کې يې پلې او عملي کړي. هغه لارې چې ټولني د دې چارو لپاره د هغو وړاندوينه کړې ده، هغه د گوندونو او انجمنونو جوړول دي.

آيا پوهېږئ گوند څه شی دی؟

گوند هغو تشکيلاتو ته وايي چې د هغې غړي د ټولني د جوړښت په واک باندې د کنټرول، د خپلو او د ټولني ټولني د غوښتنو د لاس ته راوړلو لپاره په هغې اغېزه اچوي. د هېواد د اساسي قانون په ۳۵ ماده کې د ټولنو او غونډو او سياسي گوندونو د تشکيلېدو په اړه داسې راغلي دي:

((د افغانستان ټول خلک حق لري چې د خپلو مادي او يا معنوي غوښتنو د تأمين کولو لپاره د قانون له حکمونو سره سم ټولني جوړې کړي، د افغانستان خلک حق لري چې د قانون له حکمونو سره سم سياسي گوندونه جوړ کړي، په دې شرط چې :

۱- د گوند مرانامه او اساسنامه د اسلام د سپيڅلي دين د احکامو او په دې اساسي قانون کې د راغلو نصوصو او ارزښتونو مخالفه نه وي.

۲- د گوند تشکيلات او مالي سرچينې څرگندې وي.

۳- نظامي او نظامي ډوله تشکيلات او هدفونه ونه لري.

۴- له بهرنيو سياسي گوندونو يا نورو بهرنيو منابعو سره تړلی نه وي.

۵- د قوم، سمت، ژبې او فقهي مذهب په بنسټ د گوند جوړول او فعاليت کول جواز نه لري.

هغه جمعيت او گوند چې د قانون له حکمونو سره سم جوړېږي، د قانوني موجباتو او با صلاحيته محکمې له حکمه پرته نه منحل کېږي)).

گوندونه د ننني عصر په ولسواکۍ کې ډېر مهم سازمانونه گڼل کېږي. د ځينو نظر پوهانو په عقیده، ولسواکي د گوندونو له سيالۍ څخه پرته بل شی نه دی. د گوندونو شتون په يوه ټولنه کې ډېرې پايلې او اغېزې لري، لکه:

- د خلکو غوښتنې اورېدل کېږي او د ستونزو د حل لپاره لارې لټول کېږي.
- سياست کوونکي له هغه څه نه چې په ټولنه کې تېرېږي، خبرېږي.
- گوندونه او انجمنونه هغه اطلاعات چې د سياست کوونکو د چارو او کړو وړو نه يې په لاس کې لري، د خلکو غوږونو ته يې رسوي او د ښه او وړ شخص په ټاکلو کې مرسته کوي.
- فعاليت: له خپلې ډلې سره خبرې وکړي. د پنځو گوندونو نومونه چې پېژنئ بيان يې کړي.

۵- رسنۍ

رسنۍ له يوې خوا د تبليغاتو د يو مهم عامل او له بلې خوا په عمومي افکارو د يو اغيزمن ټولنيز عامل په حيث په ټولنه کې له فوق العاده اهميت څخه برخمنې دي. نن ورځ هغه پر مختگونه چې د اړيکو د تکنالوژۍ په برخه کې راغلي دي، رسنيو له هرې دورې څخه اوس ډېر اهميت موندلی دی، ځکه خلک د

پیغامونو د ابلاغ او استولو ، د افکارو د بیانولو او د مفاهیمو د انتقال لپاره له رسنیو څخه گټه اخلي. همدارنگه، خلک، ډلې او سیاسي گوندونه له رسنیو څخه:

- د خارجي او داخلي خبرونو او اطلاعاتو له لارې د خلکو خبرتیا،
- د سیاسي او ټولنیزو مسئلو د تفسیر او تحلیل له لارې خلکو ته د تفکر او نظریاتو د زمينې برابرولو،
- د خلکو د پوهاوي.

• او د ټولنیزو موخو او اساسي پروگرامونو څخه د خبرتیا او ودې په موخه له رسنیو استفاده کوي. **فعالیت:** له خپلې ډلې سره په سیاسي گډون د رسنیو د بڼې او بدې اغېزې په اړه بحث وکړئ.

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- د بڼې ټاکنې په اړه څو کرښې وليکئ.
- ۲- رفرانډوم تعريف کړئ.
- ۳- له مظاهرو نه په کوم مقصد کار اخېستل کېږي؟
- ۴- له رسنیو نه په کوم مقصد کار اخېستل کېږي؟
- ۵- د سیاسي گډون طریقې په گوته کړئ.

کورنۍ دنده

د هغو گوندونو په اړه چې زموږ په هېواد کې د فعالیت اجازه لري، خپل نظر په څو کرښو کې وليکئ.

د ښځو گډون

مخکې وویل شول چې گډون په مختلفو شکلونو سره، لکه: په ټاکنو، په رایو اچولو، ټول پوښتنو (رفراندوم)، گوندونو، انجمنونو او لاریونونو او داسې نورو کې صورت نیسي. په دې لوست کې تاسې په سیاسي فرهنگي، اقتصادي او ټولنیزو چارو کې د ښځو له گډون سره آشنا کېږئ.

خبرې پرې وکړئ

ښځو د بشري ټولنې د بدن د نیمایي برخې په توگه د ټولې بشري ټولنې یو اساسي رکن جوړ کړی دی چې د پېړیو په اوږدو کې یې د هرې ټولنې په ټولنیز جوړښت کې خپل جوړونکی رول لوبولی دی او نن ورځ هم په نړۍ کې خپل جوړونکی رول لوبوي. په دې ځای کې پوښتنې پیدا کېږي چې:

- په فرهنگي، سیاسي او اداري چارو کې له گډون نه د ښځو محرومول څه پایلې لري؟
- په سیاسي سازمانونو او گوندونو کې د ښځو گډون دوی له کومو حقوقو برخمنې کوي؟
- ښځې څنگه کولای شي چې په نړۍ کې د رایې او گډون حق لاس ته راوړي؟
- رایه څه معنا لري؟

ښځو د بشریت د تاریخ په اوږدو کې په مختلفو وختونو او مرحلو کې د خپلو حقو حقو څخه بې برخې شوې دي. د اسلام د ستر پیغمبر له بعثت نه د مخه په عربي ټولنه او حتی د هغه وخت په نورو هېوادونو کې ښځو ته د مناسبو حقونو په ورکړه څوک قابل نه وو. له دوی سره د یوې مالي معاملې په څېر چلند کېده، خو د اسلام د دین په خپرېدو سره د قرآن د لارښوونو او سنتو په رڼا کې ښځې له ځانگړې عزت او منزلت څخه برخمنې شوې. د ژوندانه په ټولو برخو کې ورته خپل

حقونه ورکړل شول او د نارینه وو سره یو ځای اوږه په اوږه په سیاست، اقتصاد او ښوونه او روزنه کې برخمنې شوې.

په اروپا کې د منځنیو پېړیو نه وروسته د فرانسې د انقلاب په جریان کې او د رنسانس په پیل سره د ښځو د سیاسي خوځښت مخینه او د هغه اړوند نظریات منځ ته راغلل د فرانسې انقلاب په لړ کې ښځو د ښځو انقلابي کمیسیون په جوړولو اقدام وکړ، د عمومي ټاکنو د لاس ته راوړلو لپاره یې په نړۍ کې ډېره اوږده مبارزه وکړه. د لومړنیو خوځښتونو غړو د ټاکنو یا د رای حق هم د سیاسي آزادۍ نښې بللې او هم یې اقتصادي او ټولنیزې برابرۍ ته د رسېدو لاره بلله. زیاتره په انګلیستان او امریکا کې د ښځو هڅې د رایې د حق د لاسته راوړلو لپاره بهرنۍ وې او نظر نورو هېوادو ته یې زیات تاوتریخوالی راوپاراوه. د ښځو د ډلو رهبرانو په دې لاره کې ډېرې ستونزې ولیدلې.

آیا پوهېږئ چې رایه څه شی ده؟

رایه په لغت کې د نظر او عقیدې په معنا ده، خو په اصطلاح کې د یوه شخص یا سیستم د ټاکلو په معنا ده. په اوسني سیاسي سیستم کې د نوماند هغه چاپ شوې ورقه یا وړاندیز دی چې له رایه ورکونکو څخه هیله کېږي، هغه قبوله او یا رد کړي. اصلاًغربي نړۍ د ښځو د سیاسي مشارکت مسأله د اسلامي زده کړو څخه تر لاسه کړې ده، ځکه د اسلام په تاریخ کې دا ثابت نه ده چې ښځو په سیاسي، اقتصادي او ټولنیزو فعالیتونو کې ګډون کړي دی، د بېلګې په توګه: حضرت عایشه (رض) د صحابه کرامو د دوران یوه ستره علمي څېره او سیاستمداره ښځه وه، خو په لویدیځ کې د ښځو سیاسي ووت حق د شلمې پېړۍ په لومړیو کې د اروپا په ډېرو ښارونو کې وپېژندل شو. په انګلیستان کې په ۱۹۸۱ م. کال، په امریکا کې په ۱۹۲۰ م، په ایټالیا کې په ۱۹۲۵ م. کال، په فرانسه کې په ۱۹۴۴ م. کال کې، د سویس هېواد له ټولو هېوادونو نه زیات ښځو ته د ووت د حق په ورکولو کې اقدام وکړ او بالاخره په ۱۹۷۱ کال کې د فدرال دولت د ټاکنو په یوه عمومي ووت اچونه کې ښځو ته د رای ورکولو حق تصویب شو. له دې تاریخ نه وروسته د نړۍ معاصر هېوادونه د هغوی د پرمختګونو او بشري تمدن ته د لاس رسي لامله د دې حقیقت ته تسلیم شول چې ښځې هم له نارینه وو سره په مساوي ډول له حقونو او شخصیت څخه برخمنې دي، یو جنس له بل جنس نه اوچت نه دی. په شلمه پېړۍ کې څو څو ځله د حکومت ریيسان ښځې ټاکل شوې او هغو خپله ټولنه رهبري کوله. له هغوی څخه کولای شو د اندراګاندي او مارګریت تاچر نومونه واخلو. د اروپا په سیاسي سازمانونو کې د ښځو غړیتوب کم و. همدارنګه د ښځو

دندې په گوندونو کې په فرهنگي او عمومي روابطو کې محدودې وې. د بنځو استازیتوب په پارلمانونو کې هم کم و. په امریکا کې د کارتر د حکومت په مهال په یوولس کسيزه کابینه کې دوه بنځې وې. د سکاندیناوي هېوادونه په عمل کې یوازېني هېوادونه دي چې په هغو کې د بنځو رول ډېر اوچت دی. د فنلنډ، سویډن او ناروې په کابینو کې زیاتره غړي بنځې وې.

د اسلام په تاریخ کې هم داسې بنځې وې چې د حکومتونو ریاستونو ته رسېدلې وې او په سیاسي ډگر کې یې ستر رول درلوده. له هغو څخه کولای شو چې د هارون الرشید د مېرمنې زیدې او گوهرشادبیکم نمونه یاد کړو.

فعالیت: زموږ د هېواد په کابینه کې څو بنځې وزیرانې موجودې دي؟

د بنځو نه گډون به د ټولني لپاره څه پایله ولري؟

په عمومي توگه د بنځو نه گډون په سیاسي تصمیم نیولو کې ټولني ته مهمې پایلې لري، لکه:

- بنځې د حقونو او مسؤولیتونو نه محروموي.
- د هغوی نظریات له تگ لارو او قوانینو له جوړولو نه لرې ساتي.
- هغوی په ملي بودجه کې له برخه اخیستنې او د سرچینو له تخصیص څخه، بې برخې کوي.
- ټولنه له پوهې، وړتیا او نظریاتو نه بې برخې کوي.

فعالیت: ستاسې په فکر پرته له ذکر شویو مطالبو نه د بنځو نه گډون به نورې کومې پایلې ولري؟

د بنځو گډون زموږ په هېواد کې

د بنځو گډون زموږ د هېواد په سیاسي بهیر کې له ډېره وخته راهیسې پیل شوی دی، بنځو د امان الله خان د سلطنت په وخت کې په سیاسي فعالیت کې ونډه واخیسته او د محمد ظاهر شاه د پاچاهۍ او شاه محمود خان د صدارت په وخت کې، یو شمېر بنځو ملي شورا ته لار پیدا کړه. د محمد ظاهر شاه له وخته وروسته د بنځو رول زیات شو او له هغه نه به را وروسته وختونو کې داسې بنځې موجودې وې چې د سفارت او وزارت پوستونو ته رسېدلې وې، خو د بن د پرېکړه لیک نه وروسته د بنځو لپاره په ټولو برخو کې د گډون کولو لاره هواره شوه. بنځو د هېواد د اساسي قانون پر بنسټ د نومانندی او رایې ورکولو حقوق تر لاسه کړل. پس له هغې بنځو وکړای شول چې د هېواد په سیاسي فعالیتونو کې فعاله ونډه واخلي. همدا اوس زموږ په هېواد کې بنځې فعال رول لري او په ټولو چارو کې برخه اخلي. د دوی له منځ څخه د هېواد په سیاسي بهیر کې یو شمېر یې د وزیرانو او وکیلانو په حیث مهم رول لوبوي.

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

پوښتني

- ۱- د اسلام لاسته راوړنې د ښځو لپاره څه شی دي؟
- ۲- په اروپا کې د لومړي ځل لپاره ښځې څه وخت د خپلو حقونو د ترلاسه کولو په لټه کې شوې؟
- ۳- رایه او رایه اچونه څه شی دي؟
- ۴- آیا د اسلام په تاریخ کې ښځو سیاسي نقش درلود؟ د مطلب د اثبات لپاره د دوو دولتونو نومونه واخلي.
- ۵- همدا اوس د هېواد په سیاسي بهیر کې د ښځو گډون څه رنگه وینی.

کورنۍ دنده

په فردي او ټولنيز ژوند کې د ښځې د رول په اړه څو کرښې وليکئ.

د څپرکي لنډيز

- مشارکت په اصطلاح کې د تصميم نيولو نه د مخه د يو څه په هکله مشوره کولو ته ويل کېږي. په داسې ډول چې د شخص څرگندونه او د مراقبت او څارنې عملي کولو امکان په دې تصميم نيولو کې موجود او د هغه د پايلو بدلون امکان ولري.
- ټاکل د خلکو مشروع حق دی. خلک په خپله خوښه خپل مشر ټاکي. فشار، جبر او زور نشي کولی چې د خلکو کلکه اراده له منځه يوسي. ټاکنې په هېوادنيو چارو کې د گډون او برخې اخيستنې او د دوی د سياسي راتلونکي په ټاکلو کې يوه د ډېرو مهمو وسايلو څخه شمېرل کېږي.
- ښې او په زړه پورې ټاکنې هغه وخت تر سره کېږي چې خلک د خپلې خوښې استازي په خپله خوښه وټاکي. د مقابل لوري نظريو ته غور ونيسي او ويې زغمي، يو له بله سره د دښمنۍ احساس و نه لري او يو له بله سره ښه راشه درشه وکړي.
- ښځې د ټولني د نيمايي برخې په توگه کله چې د ټولني په سياسي ډگر کې فعال رول ولوبوي، په ټولنيز پرمختگ کې مهم رول لري. که چېرې د دوی د گډون کولو لپاره مناسب شرايط برابر نه شي، ټولنه به د خپل پرمختگ نيمايي سرچينې له لاسه ورکړي.
- د اسلام دين په څېرېدو سره، د قرآنکريم د لارښوونو او نبوي سنتو په رڼا کې ښځې د با عزته او باحرمته مقام څخه برخمنې شوې او د ژوندانه په ټولو برخو کې ورته حقونه ورکړل شول او په سياست، اقتصاد، ښوونه او روزنه کې يې له نارينه سره اوږه په اوږه برخه واخيسته.

دریم خپرکی

نړیوالې اړیکې

په دې خپرکي کې لاندې لو ستونه لولئ:

• د نړیوالو اړیکو وسیلې

• اقتصادي اړیکې

• سیاسي اړیکې

• فرهنګي اړیکې

• نړیوال کېدل

د څپرکي موخې

د دې څپرکي په لوستلو سره لاندې پوهنيزو او مهارتي موخو ته رسېږئ:

- د نړيوالو اړيکو په مفهوم به پوه شئ.
- د نړيوالو اړيکو په اړتيا او اهميت به پوه شئ.
- د نړيوالو سياسي اړيکو په اصولو باندې به پوه شئ.
- د نړيوالو اقتصادي اړيکو په اصولو باندې به پوه شئ.
- د نړيوالو فرهنگي اړيکو اصول به وپېژنئ.
- نړيوال کېدل به تعريف کړای شئ.
- د نړيوالو اړيکو مفهوم به تعريف کړای شئ.
- د نړيوالو اړيکو اړتيا او مفهوم به تشریح کړای شئ.
- د نړيوالو سياسي اړيکو څخه ځينې مهم به يې توضیح کړای شئ.
- د فرهنگي اړيکو اهميت او زيان به توضیح کړای شئ.
- نړيوال کېدل به تحليل کړای شئ.

د نړيوالو اړيكو وسيلې

په تېرو درسونو کې مو ولوستل چې ښځې د ټولنې په پرمختګ کې د ټولنې د وجود نيمایي برخه جوړوي. په حکومت او تصميم نيولو کې د ښځو سياسي ګډون کېدای شي چې د هغوی فعالیت د نورو ساحو لپاره يو ملاتړ وي. نن ورځ تاسې په سياسي، اقتصادي او اجتماعي برخو کې د ښځو د کړنو شاهدان ياست. په دې لوست کې تاسې د نړيوالو اړيكو له وسيلو سره بلدېږئ.

خبرې پرې وکړئ

که د ټولنو پخواني تاريخ ته وګورو، په پخوانيو زمانو کې هم د ټولنو ترمنځ اړيکې موجودې وې، خو، نه د نن ورځې په شان. په دې هکله پوښتنه پيدا کېږي چې:

نړيوالې اړيکې څنگه را پيدا شوې؟

د لرغوني يونان د سياسي تاريخ په مطالعې سره له قراردادونو او اتحاديو سره مخامخ کېږو چې د يو ډول نړيوال ساده وېش د شتون او لرغونې زمانې د سياسي واحدونو ترمنځ د منظمې همکارۍ دليل کېدلی شي. پس له هغې په لومړنيو پېړيو کې نړيوالې اړيکې د هغه وخت د مطرح شوو څلورو امپراتوريو يعنې روم، فارس، هند او چين ترمنځ د سوداګريزې راکړې ورکړې او کله به هم د سولې او جګړو پر اړيكو باندې ولاړې وې. د اتمې زېږدیزې پېړۍ نه وروسته کله چې هغه وخت د نړۍ پرمخ اسلامي لوی هېواد را څرګند شو، د نړيوالو اړيكو د تاريخ پاڼه بدله شوه او د هېوادونو ترمنځ په علاقو کې پر سوداګرۍ او ځمکنيو شخړو سربېره د ارزښتونو او اخلاقو پر بنسټ يو نوی وړ پرايستل شو. مسلمانانو د نړيوالو سره خپلې اړيکې د برابرۍ او وروړولې او مريستوب د جغ څخه د ملتونو آزادولو په بنسټ، ټينګې کړې. لومړنی سړی چې د نړيوالو اړيكو په هکله يې يو غټ کتاب وليکه او تر اوسه پورې د څېړونکو په لاس کې دی امام محمد بن حسن شيباني د امام ابوحنيفه (رحمت الله عليه) شاګرد و چې دوه عنوانه کتابونه يې د کتاب السیر الصغیر او کتاب السیر الکبير په نومونو ليکلي دي، خو د نړيوالو اړيكو اساسي ستني د هېوادونو د نوي سيستم تر پيدا کېدو وروسته د نننيو دولتونو په واسطه په اوولسمه پېړۍ کې د ۱۶۴۸ م (د وستفالي) قرارداد نه وروسته کېښودل شوې. چې د فرانسې انقلاب ۱۷۸۹ م. او د کنگرې ۱۸۱۵ م. سره يې وده وکړه. ځکه د نن ورځې د نړيوالو اړيكو نظم چې بنسټ يې اينډول شوی دی، په دوو اساسي اصولو د مختلفو او خپلواکو هېوادونو شتون، په نړيواله صحنه کې د هېوادونو د برابرۍ پر اصل منلو باندې ولاړ دی. چې د وستفالي له قرارداد او د فرانسې له انقلاب نه وروسته د دولتونو د منلو وړ وګرځېد.

له دويمې نړيوالې جګړې نه وروسته، په نړيوالو اړيكو کې د اغېزمنو پديدو او عواملو په اړه تحقيق او همدارنګه علمي مطالعې په نړيوالو اړيكو او بهرني سياست کې پيل او د نن ورځې په شان يې

دود پيدا كړي.

نړيوالې اړيکې په عامه معنا د اړيکو له هغو ټولو ډولونو نه عبارت دي چې د نړۍ په کچه يې نړيوال دولتونه، نړيوال سازمانونه او نور لويغاړي يو له بل سره لري.

اوس مهال (۱۹۳) هېوادونه وجود لري چې يو له بل سره او همدارنگه د نړيوالو سازمانونو او نورو ډول، ډول لويغاړو سره يو اړخيزې او څو اړخيزې سياسي، اقتصادي، فرهنگي او سوداگريزې اړيکې لري، د بېلگې په توگه: زموږ هېواد افغانستان د شمال له خوا د تاجکستان، ازبکستان او ترکمنستان له جمهوريتونو سره، د جنوب او جنوب شرق له خوا د پاکستان له اسلامي جمهوريت سره هم سرحدو او سياسي، اقتصادي، ټولنيز او فرهنگي اړيکې لري. همدارنگه په لرې واټن کې افغانستان له افريقا، امريکا او استراليا له لويو وچو سره اړيکې لري. د هېوادونو تر منځ اړيکې او د هغوی ثبات د هېوادونو تر منځ نورې اړيکې پيدا کوي چې د نړيوالو اړيکو په نامه يادېږي. دا اړيکې له دې امله نړيوالې بولي چې د دې اړيکو تشکيلوونکي ټولني او هېوادونه دي.

پوهېږئ د دويمې نړيوالې جگړې تر پايه پورې نړيوالې اړيکې څنگه خپرل کېدلې؟

له دويمې نړيوالې جگړې نه مخکې ۱۹۳۹م. کال د نړيوالو اړيکو مطالعات، د سياسي تفکراتو په چوکاټ او همدارنگه د نړيوالو پېښو تحليل او تجزيه د ورځپاڼو او تاريخ ليکنې په اساس خپرل کېدل؛ معمولاً يو منظم بهير يې نه درلود. هر يوه پوه د خپلو څېړنيزو او ذهني شرايطو په بنسټ د نړيوال سياست د موضوع په باره کې خپلې څېړنې او تحقيقات سرته رسول. د پاملرنې وړ ټکي دا دي چې څېړونکو د هغو پېښو او پر مختگونو تر اغېز لاندې چې د نړيوالو اړيکو په ډگر کې پېښېدلې په اغېزناکه توگه به يې خپل نظر څرگنداوه. په بل عبارت، د نړيوالو اړيکو د څېړونکو ليدلوری او تحليل به له سياسي پېښو نه اغېزمن وه.

له دويمې نړيوالې جگړې څخه وروسته د نړيوالو اړيکو څېړونکي دې نتيجه ته ورسېدل چې د يولړ ټينگو او تکراري چارو (رفتارونو) بېلگې لاس ته راوړي چې د عمومي قوانينو او اصولو په رڼا کې وکولای شي د سياسي واحدونو کره وړه بيان او وړاندوينه يې وکړي. په دې ډول په نړيوالو اړيکو کې (د علمي څېړنو اساس) روتق پيدا کړ او د نړيوالو اړيکو څېړونکو کوشښ کاوه چې په خپلو څېړنو کې له علمي طريقو څخه کار واخلي.

په دې ډول کولای شو ووايو چې نړيوالې اړيکې د انساني علومو له جملې څخه دي چې له پخوا زمانو څخه يې له نورو رشتو نه توپير پيدا کړی او خپلواکه بڼه لري. تر دې حده پورې چې د دې رشتې د څېړنې لپاره په ټوله نړۍ کې څېړنيزې او علمي برخې او مرکزونه منځ ته راغلي دي، خو دا په دې معنا نه ده چې دا رشته ټولو علومو ته اړتيا نه لري، برعکس د نړيوالو اړيکو او سياست په اړه څېړنې

او مطالعه کېدای شي، د نورو ټولنيزو علومو د رشتو نه له گټې اخېستلو پرته ناشونې وي.

د نړيوالو اړيکو اصول څه شی دي؟

د نړيوالو اړيکو اصول کولی شو داسې تعريف کړو: د ټولنيزو علومو يوه رشته ده چې د نړيوالو لوبغاړو د پېژندلو چارې سرته رسوي.

يا د نړيوالو اړيکو اصول هغه علمي رشته ده چې د ټولنې او د نړيوالو مسايلو پېژندل وړ د غاړې دي.

د اوسنيو نړيوالو اړيکو مسايل کوم موضوعات تشکيلوي؟

نن ورځ په نړيوالو اړيکو کې بې شمېره مسايل موجود دي چې بېشکه د نړۍ راتلونکي د دې مسايلو په صحيح حل پورې اړه لري چې خورا مهم يې عبارت دي له: د جگړې په ځينو سيمو کې د آرامۍ راوستل، په عمومي توگه د نړيوالې سولې مسئله، د ځواکمنو هېوادونو تر منځ اړيکې، د کرکېچ رامنځ ته کېدل، د دريمې نړۍ استعمالول، خپلواکۍ غوښتونکي خوځښتونه او انقلابونه، سيمه ييز اختلافونه، سياسي سيالی، هسته يي وسلې، په فضا کې نړيوالې اړيکې او داسې نور.

فعاليت: کومې موضوع گانې له نړيوالو اړيکو سره تړاو لري؟ د ډلې له غړيو سره پرې خبرې وکړئ.

نړيوال لوبغاړي

په عامې معنا سره د لوبغاړي اصطلاح هغو ټولو مقاماتو، سازمانونو ډلو، حتي اشخاصو ته کارولی شو چې د يوه عمل سرته رسوونکي وي، يو رول يا نقش يې لوبولی وي. د نړيوالو اړيکو په تړاو کې کولای شو هغه ډله د لوبغاړو په توگه معرفي کړو چې کره يې د هېواد له سرحدونو څخه آخوا غځېدلې وي او په نړيوالو چارو کې فعالانه گډون ولري. پر دې بنسټ کولای شو د نړيوالو اړيکو ټول لوبغاړي د دولتونو، نړيوالو سازمانونو او د ټولو نورو لوبغاړو تر سرليک لاندې مطالعه کړو.

دولت

دولت د نړيوالې ټولنې او نړيوالو حقونو اصلي واحد دی. د نړيوالو سياسي، حقوقي، اقتصادي، فرهنگي، نظامي او داسې نورو واحدونو ترمنځ د اړيکو مجموعه ده. د نړيوالو اړيکو په مطالعه او څېړنه کې لومړنی گام د دولتونو ترمنځ د اړيکو څرنګوالی دی. د نړيوالو سازمانونو، څو مليتي شرکتونو او نورو لوبغاړو له منځته راتلو نه مخکې په نړيواله کچه يوازينی لوبغاړی، دولت و. نن ورځ د نورو لوبغاړو له شتون سره بيا هم د نړيوالو اړيکو اساسي رکن دولتونه دي چې د سياسي اړيکو په لوست کې به نور معلومات پيدا کړئ.

فعاليت: ولې دولت د نړيوالو اړيکو په اصولو کې مهم دی؟ د ډلې له غړو سره په دې اړه خبرې وکړئ.

د غیر دولتي لوبغاړو په اړه په څه پوهېږئ؟

له دولتونو نه سربېره نور لوبغاړي هم شتون لري چې د بهرنیو اړیکو په ډگر کې ښه رول لوبوي. په داسې ډول چې یو په دریمه نړیوال فعالیتونه یې د دولت سره څنګ په څنګ مطرح کړي دي. په اوسنیو شرایطو کې د لوبغاړو رول او د خپلواکۍ غوښتونکو خوځښتونو، انقلابي ګروپونو او سازمانونو، نړیوالې اتحادیې څو مليتي شرکتونه او په دې ډول نور اهمیت لري چې حتی په ځینو چارو کې د دې غیر دولتي لوبغاړو اغېزه په نړیوالو اړیکو کې د رسمي (حکومتي) لوبغاړو له رول نه زیاته وي. په داسې حال کې چې د دولت کره وړه کولای شو، د حکومتي جوړښت د نمونې په توګه او همدارنګه د ملي ګټو او حقوقي مسئلو په چوکاټ کې تجزیه او تحلیل کړو، خو دا ډول مشخص چوکاټ نه شو کولای، غیر حکومتي بازیګرانو ته په نظر کې ونیسو.

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- نړیوالې اړیکې تعریف کړئ.
- ۲- د نړیوالو اړیکو اساسي بنسټونه څنګه ایښودل شوي؟ معلومات ورکړئ.
- ۳- نن ورځ کوم موضوعات د نړیوالو اړیکو له بحث سره تړاو لري؟ فهرست یې کړئ.
- ۴- نړیوالې اړیکې پخوا وختونو کې څنګه خپرل کېدې؟
- ۵- د نړیوال لوبغاړي اصطلاح څه معنا لري؟

کورنۍ دنده

د پنځو نړیوالو سازمانونو نومونه ولیکئ.

اقتصادي اړيکي

په تېر لوست کې مو زده کړل چې د ټولنو ترمنځ د اړيکو شتون او د هغه دوام په تدريج سره د ټولنو ترمنځ د پايدارو اړيکو شبکه پيدا کوي چې د نړيوالو اړيکو په نامه يادېږي اوس به په اقتصادي اړيکو پوه شئ.

خبرې پرې وکړئ

انسانان د هغو ډول ډول اړتياوو په خاطر چې لري يې يو له بل سره د اړيکو لرلو ته اړتيا لري. اقتصادي اړيکه هم د همدې اړتياوو په اساس شکل نيسي. دا اړيکي کله ساده، د مبادلې تر حده او کله په پيچلي توگه په نړيواله کچه صورت نيسي په دې ځای کې پوښتنه پيدا کېږي چې:

اقتصادي فعاليت څه شی دی؟

د ژوندانه د اړتياوو وړ شيانو توليد د نسل د توليد تر څنگه او له هغه وړاندې د ټولنيز نظام د دوام لپاره ضروري دی. له همدې امله په هر نظام کې ځينې سرته رسيدلي فعاليتونه د ژوند د وسايلو د لاس ته راوړلو لپاره ځانگړي شوي چې هغه د اقتصادي فعاليت په نوم يادېږي. دا فعاليتونه په دوو برخو کې سرته رسېږي، د بېلگې په توگه:

- په کرنيزو ځمکو کې د بزگرانو کوبښن او هڅه.
  - په فابريکو کې د انجينرانو او کارگرانو فعاليت. دا د اقتصادي فعاليت بېلگې دي چې د هغه په ترڅ کې توکي توليدېږي.
  - په ټولگي کې د ښوونکو فعاليت.
  - په دولتي ادارو کې د کارمندانو فعاليت.
- دا د اقتصادي فعاليت هغه بېلگې دي چې د هغه په ترڅ کې يو شی، د خدمتونو په نوم عرضه کېږي.

اقتصادي اړيکي

په ټولنيز چاپېريال کې هغه اقتصادي فعاليت چې له نورو سره په اړيکو کې سرته رسېږي د فرد او نورو تر منځ د اړيکو د نيولو لامل گرځي، اقتصادي اړيکي نومېږي، د بېلگې په توگه:

- د کارگرانو اړیکه یو له بل سره د کار په چاپیریال کې.
  - د کارگرانو اړیکه له انجینرانو سره.
  - د کارگرانو اړیکه د فابریکې له څښتن سره.
  - دا په فابریکه کې د اقتصادي اړیکو بېلگې دي.
- فعالیت:** د خپلې ډلې په مشوره د اقتصادي اړیکو درې بېلگې ولیکئ.
- اقتصادي نظام:** د هغو اړیکو مجموعه چې د توکو د تولید، مبادلې او خدمت په اړه د هغو ټاکل شویو قواعدو له مخې چې د ټولنې له خوا شکل نیسي، اقتصادي نظام منځ ته راوړي.

د سیاسي اړیکو اغېزه په اقتصادي اړیکو باندې

تجارت زیاتره د سوداگرو او تجارتي شرکتونو او دولتونو ترمنځ د هغو قوانینو او مقرراتو په اساس صورت نیسي چې د دولتونو له خوا وضع شوي دي او یا د هغو قراردادونو په اساس وي چې د دولتونو ترمنځ تړل شوي وي. دولتونه هغه توکي او مواد چې صادرو او واردول یې منع نه وي، د هغو اندازه د صدور او ورود طریقه معلوموي او تجارت د دې قوانینو او مقرراتو په حدودو کې مجاز گڼل کېږي. د دې قوانینو او مقرراتو وضع کېدل د هغه هېواد د بهرني سیاست تابع دي. دولتونه هڅه کوي، سوداگريز تړونونه په داسې ډول تنظیم کړي چې هغوی ته ډېره گټه ور په برخه او د بهرني سیاست سره یې موافق وي. له دې امله دولتونه په خپل هېواد کې د گمرک پرانیستلو ته اقدام کوي چې د غیر قانوني توکو او موادو د صدور او ورود نه مخنیوی وشي.

آیا پوهېږئ قاچاقی مواد څه شی دي؟

هغه توکي چې د مقرراتو له چوکاټ نه بهر وارد او یا صادري، قاچاقی مواد گڼل کېږي او عامل یې مجرم گڼل کېږي. له نورو ټولنو سره اقتصادي اړیکې د ټولنو په داخلي جوړښت اغېزه لري او ممکنه ده د ټولنیز نظام تعادل له ستونزو سره مخامخ کړي. له همدې امله د ټولنو تر منځ د اقتصادي اړیکو تنظیم او سمون صورت نیسي، د بېلگې په توگه: کولای شو په ځینو دورو کې د ځینو خوراکي توکو د صدور اجازه او په ځینې دورو کې د دې موادو ممنوعیت په گوته کړو. خوراکي توکي د بهرنیو پیسو د لاس ته راوړلو په موخه د بهرنیو توکو پېرودلو لپاره صادربېري، خو کله چې د موادو صدور په داخل کې د دې موادو د کمښت او د بیو د لوړوالي سبب شي، دولت د تعادل د ساتلو لپاره په ټولنه کې د هغو صدور منع کوي، نو ویلی شو چې د ټولنو ترمنځ اقتصادي اړیکې لومړی د هغوی له بهرني سیاست څخه اغېزمنې کېږي.

د ټولنو تر منځ اقتصادي اړیکې او د هغو د پایلو په اړه څه پوهېږئ؟

اقتصادي اړیکې، لکه د خلکو او ټولنو د اړیکو په څېر یوازې د دولت او خلکو د غوښتنو تابع نه دي، بلکې وروسته له څرگندېدو له ځانه پایلې لري، د بېلگې په توګه: کله چې یو شخص کرایي کور ته اړتیا ولري، د کور موندلو لپاره د معاملاتو لارښود دفتر ته مراجعه کوي، د دې شخص غوښتنه داده چې د کور کرایه ارزانه وي، خو د هغه مراجعه د یو تقاضا کوونکي په توګه د تقاضا د اندازې د زیاتوالي لامل او په غیر مستقیمه توګه د بیې د لوړېدو سبب کېږي دا داسې پایله ده چې د کرایه نیوونکي غوښتنه نه ده، خو دا پایله د ده له کرني حاصلېږي. د ټولنو تر منځ را پیدا شوي اقتصادي اړیکې داسې پایلې له ځانه سره لري چې شاید د هغو خوبه نه وي او په پایله کې د دوی پر ضرر تمام شي. د دې برخې اقتصادي اړیکو سره د آشنایي لپاره لازمه ده چې د څو مفهومونو توضیح ته ادامه ورکړو.

ما زاد (اضافه شوی ارزښت) څه شی دی؟

یوه کورنۍ په نظر کې ونیسئ چې غړي یې په یوه کارخانه کې د قالینو په اوبدلو بوخت دي. د کورنۍ مشر د یوې غالی د اوبدلو لپاره د اړتیا وړ مواد چمتو کوي. وروسته له څلورو میاشتو اوبدل شوې غالی په بازار کې د خرڅلاو لپاره تیارېږي. حتماً د غالی د لومړۍ بیې او د اوسنۍ بیې تر منځ توپیر موجود دی. د کور سر پرست د هغې محاسبې په بنسټ چې خپل ځان سره یې کوي، د کورنۍ د غړیو لګښت چې په تولید بوخت وو، د موادو بیه د غالی د پلورلو له بیې (قیمت) څخه کموی او نورې پیسې چې د غالی د پلورلو له امله (له وجهې) لاس ته راغلې دي ګټه ګڼل کېږي. هغه مقدار پیسې چې د غالی د پلورلو له لارې لاسته راغلې دي د کورنۍ د غړو د کار پایله ده، خو د هغوی د کار یوه برخه ده چې د کار د ځواک د بیا تولید (خواره، پوښاک او د کورنۍ د اړتیا وړ توکو او شیانو) لپاره ترې کار نه دی اخیستل شوی. دې برخې عاید ته چې د کار د ځواک د بیا تولید لپاره نه لګول کېږي، مازاد (اضافه شوی ارزښت) ویل کېږي.

د مازاد انتقال او نا برابره مبادله

اوس تاسې داسې اټکل وکړئ چې هماغه غالی اوبدونکې کورنۍ غالی له اوبدلو نه وروسته د پلورلو لپاره بازار ته راوړي په داسې حال کې چې بازار کساد^(۱) لري، پېرېدونکي (خریداران) هغه په کمه بیه اخلي. نوموړې کورنۍ پیسو ته اړتیا او خپلو اړتیاوو د پوره کولو لپاره هغه خرڅوي، وروسته له خرڅېدو څخه وضعیت بدلون کوي او پېرېدونکي هغه غالی په جګه بیه له هغه بیې نه چې اخیستې یې ده، خرڅوي. د خرڅوونکي د کار د ګټې یوه برخه، بله برخه په ارزانه بیه اخیستل، په قیمت بیه خرڅولو پورې اړه پیدا کوي، په دې برخه کې هغه ګټه چې باید تولید کوونکي ته ورکړشي، د دې فرد او مؤسسې په نصیب کېږي. دا هغه ګټه ده چې د بيو د بدلون او د بازار د بدلون

(۱) کساد: بې رواجه کېدل، یا د یوه شي له رواجه لوېدل او هغه ته د خریدار نه پیدا کېدل.

په پایله کې لاس ته راغله، په دې جریان کې د مازاد یوه برخه، له تولید کوونکو څخه هغو خلکو ته چې په پلورلو او اخیستلو بوخت دي، انتقال پیدا کوي. دا کار د ټولو توکو په اړه کېدای شي، صدق پیدا کړي. د دې لپاره چې د راکړې ورکړې اړیکه د مازاد انتقال له پلورونکي څخه تولید کوونکي ته لار نه شي، هغه ته (نابرابره مبادلې) وايي. که چېرته په راکړه ورکړه کې د مازاد یوه برخه تولید کوونکي پلورونکي (خرڅوونکي) ته د بیو د توپیر په دلیل پېرېدونکي ته منتقل شي، دا اړیکه د نابرابرې مبادلې په نامه یادېږي. هغه وضعیت چې د هغه په ترڅ کې د خلکو شرکتونو ته زیاته گټه رسیږي، امکان لري ټولو هغو کسانو ته چې د پلورلو او پېرېدلو په کار بوخت دي، دا وضعیت مخ ته راشي. معمولاً دې ډول وضعې ته د (بنکار) نوم ورکوي.

فعالیت: له خپلې ډلې سره د نابرابرې مبادلې په اړه بحث وکړئ. د اقتصادي مبادلې څو بېلگې وليکئ. که چېرته نابرابره مبادلې د یوې اوږدې مودې لپاره د دوو جانبو ترمنځ دوام پیدا کړي، په تدریج سره د مبادلې یو طرف شتمن او بل یې نیستمن کېږي.

د ټولنو په منځ کې د نابرابرې مبادلې په اړه کولای شو، د ایران په وړاندې د انگلیستان د دولت معاملې په ۱۳۲۹ هـ.ش. کې د نفتو له ملي کېدو نه یادونه وکړو. د انگلیستان د دولت اقدامونه د ایران په وړاندې چې د نفتي قراردادونو د ساتنې په انگېزه یې صورت نیوه د نابرابرې مبادلې له ساتنې نه د گټې اخیستنې یوه بېلگه ده. د کیوبا او ایران اقتصادي تحریم د سترو ځواکونو له خوا د نابرابرې مبادلې د ساتلو هڅه ده.

د لوست تکرار

پوښتنې

- ۱- اقتصادي فعالیت څه شی دی؟
- ۲- اقتصادي اړیکې څه شی دي؟
- ۳- اقتصادي نظام تعریف کړئ.
- ۴- د اقتصادي اړیکو په اړه لنډ معلومات ورکړئ.
- ۵- د مازاد د انتقال او مبادلې په اړه څو کرښې وليکئ.

کورنۍ دنده

د مازاد (اضافه شوي ارزښت) په اړه څو کرښې وليکئ.

سیاسي اړیکې

په تېر لوست کې مو د اقتصادي اړیکو په اړه معلومات ترلاسه کړل، اوس په دې لوست کې د دولتونو ترمنځ په سیاسي اړیکو پوهېږئ.

خبرې پرې وکړئ

د نړیوالو اړیکو په څېړنه او مطالعه کې اصلي عنصر دولت دی. د دولت د تعریف په بنا یو شمېر خلک چې په یوه ټاکلې جغرافیایي سیمه کې په دایمي توګه استوګن وي او د داسې یو قوي دولت لرونکی وي چې د قوانینو په وضع او اجرا اقدام کوي او له حاکمیت څخه برخمن وي د هغه عالي ځواک هغوی له داخلي او بهرني تېري نه

ساتي. دلته یوه پوښتنه پیدا کېږي چې بهرنی سیاست څه شی دی؟

بهرنی سیاست: بهرنی سیاست د یوه دولت له هغه سیاست نه عبارت دی چې له نورو هېوادونو سره یې په متقابل عمل کې لري. په بل عبارت، بهرنی سیاست د یوه هېواد د داخلي سیاست، په ځانګړې توګه د اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي نظام تابع وي. بهرنی سیاست د یو لړ موخو او ملي ګټو اجرا کوونکی دی چې په نړیوال ډګر کې د دولتونو له خوا سرته رسېږي.

په نړیوالو اړیکو کې د دولتونو موخې

په نړیوالو اړیکو کې دولت د هرې ټولنې د سیاسي نظام اصلي برخه شمېرل شوې ده. د ټولنې استازی او د نورو ټولنو په وړاندې د هغې د منافعو ساتونکی دی، نو په دې اساس په نړیوالو اړیکو کې د ټولنو موخې هم د دولت له خوا تعقیبېږي.

لومړۍ درجه اساسي موخې

د خاورې د تمامیت ساتنه: په نړیوالو اړیکو کې د ټولنې حفاظت او ساتنه مختلفې معناوې لري. له ټولنې نه د ساتنې ابتدایي شکل د نورو هېوادو په وړاندې د هېواد د سرحداتو ساتنه ده. دولتونه اجازه نه ورکوي چې نور هېوادونه د هغوی په خاوره او یا سرحد باندې تېری وکړي. دا د ټولنې د ساتنې هغه شکل دی چې د خاورې تمامیت ورته ویل کېږي. له سرحدونو نه ساتنه د هر

دولت د بحرونو او هوايي حریم څخه عبارت ده. له همدې امله له اجازې پرته د یوه هېواد د الوتکو ننوتل، د بل هېواد حریم ته د هغه هېواد په هوايي حریم، هېواد او سرحدونو باندې تېری کول کېږي چې د هغه دولت له غبرگون سره مخامخ کېږي او حتی کله ناکله د جگړې لامل هم ګرځي.

ملی ګټې National Interests

د ټولنې ساتنه د سرحدونو او ځمکې په ساتنه پورې نه محدودېږي، بلکې ډېر پراخ اړخونه لري چې هغه باید وپېژنو. په دې برخه کې د حیاتي ګټو او ملي ګټو له مفهومونو څخه استفاده شوې ده. هرې ټولنې هر هغه څه چې د هغې د دوام او ساتنې لپاره اړین دي، مشخص او نښه کړي دي او هغه یې د ملي ګټو - حیاتي ګټو او ملي امنیت په نامه یاد کړي دي. هر کله چې دغه ګټې او امنیت له خطر سره مخامخ شي، د دولت دنده ده چې له هغو څخه دفاع وکړي.

فعالیت: د خپلې ډلې سره له مشورې نه وروسته د حیاتي ګټو یو بل مثال بیان کړئ.

دویمه درجه موخې: ځینې دویمه درجه موخې په لاندې ډول بیانېږي.

د وجهې (آبرو، عزت او اعتبار) تر لاسه کول څه شی دي؟

د دویمې درجې موخو له ډولونو نه یو ډول یې په سیاسي اړیکو کې د پرستیژ او وجهې د زیاتوالي تر لاسه کول دي. ټول دولتونه هڅه کوي چې په نړیوالو اړیکو کې درناوی او مقام لاس ته راوړي. دا مامول (ارزو او هیله) په بېلا بېلو ډولونو صورت نیسي، په هر دولت کې د نورو هېوادونو د لوړپوړو (دیپلوماتیکو) مقاماتو په وړاندې د تشریفاتو اجرا کول، د دولتونو تر منځ د درناوي او منزلت د شتون نښې څرګندوي.

فعالیت: د تلویزیوني رپوټونو په پام کې نیولو سره نورو هېوادو ته د هېواد د ولسمشر د سفر په وړاندې د

هغو هېوادونو رسمي مراسم پرته او د افغانستان اهمیت په مختلفو ټولنو کې ارزیايي کړئ.

پراخ سیاسي او پرتمین مراسم د هغه اهمیت څرګندوونکي دي چې کوربه هېواد یې له مېلمه هېواد سره د اړیکو په وړاندې لري. د نظامي ځواک زیاتوالی او د هغه بنودل د ملي وجهې د زیاتوالي او لاس ته راوړلو لپاره د هغې یوه بله نمونه شمېرل کېږي.

د عقیدو رواجول (ترویج): د ځانګړو ارزښتونو او عقیدو رواجول له دویمې درجې موخو څخه

شمېرل کېږي چې دولتونه د هغو د لاس ته راوړلو لپاره هڅه کوي. ټول هېوادونه نور دولتونه خپلې عقیدې او باورونو ته رابولي. د بهر نیو راډیوګانو او تلویزیون چمتو شوې خپرونې او د هغه خپرول د دې غوښتنو، نښې او نمونې دي. هر دولت هڅه کوي چې د پروګرامونو له لارې د نورو هېوادونو د

خلکو په افکارو او عقیدو اغېزه وکړي، هغه د خپلو موخو په بنسټ هدايت او رهنمايي کړي. ځکه د رسنيو له لارې د خپرو شو نظرونو سره د نورو ټولنو د خلکو د نظرونو يو کېدل په نړيوالو اړيکو کې د يوه دولت سره موخوته په رسيدلو کې مرسته کوي.

پراختيا غوښتنه (توسعه طلبي)

پراختيا غوښتنه يوه له هغو موخو څخه ده چې په ځينو ټولنو کې د اهميت له پلوه دويمه درجه اهميت لري. ځينو هېوادونو د نورو هېوادونو د ځمکو ولکه کېدو ته سترگي نيولې وي او په نورو هېوادو کې په پراختيا غوښتنې لاس پورې کوي. په دې ډول دولتونو کې پراختيا غوښتنه دويمه درجه موخه بلل کېږي، لکه: په افغانستان باندې د پخواني شوروي اتحاد پوځي يرغل، د کويټ په خاوره د عراق پوځي يرغل او همدارنگه د يهوديانو له خوا، د خپلې ځمکې د پراختيا او گاونډيو ځمکو غصبول او په ولکه کې راوستل د پراختيا غوښتنې نمونې دي.

بحث وکړئ

په نړيوالو اړيکو کې موخو ته د لاس رسې وسایل کوم دي؟
دولتونه په نړيوالو اړيکو کې د خپل بهرني سياست د مخته وړلو لپاره له ډول ډول وسايلو او وسېلو څخه کار اخلي. دولتونه کله گواښ کوي، کله هم د نورو هېوادو او دولتونو په ضد په تبليغاتو لاس پورې کوي. ځينې وختونه د (بشر د حقونو) له وسيلې څخه کار اخلي. هغه لارې او وسيلې چې دولتونه يې خپلو موخو ته د رسېدو لپاره کاروي له اقتصادي، نظامي تبليغاتي، فرهنگي او ديپلوماسۍ څخه عبارت دي.

اقتصاد څه شی دی او په نړيوالو اړيکو کې څه اهميت لري؟

نن ورځ اقتصاد د هېوادونو د سياست ډېره مهمه وسيله شمېرل کېږي. هېوادونه کولای شي د تکنالوژۍ او د توکو د مبادلې په بهير کې ستونزې رامنځ ته کړي او د نورو دولتونو اقتصادي بهير گډوډ کړي. په اقتصاد کې گډوډي دولتونه له ستونزو سره مخامخ کوي او دولتونه له دې ستونزو څخه د خلاصون لپاره اړ دي چې د مقابل لوري د دولت غوښتنې ومني.

فعاليت: ولې اقتصادي وسېلو په پخوا وختونو کې دومره اهميت نه درلود؟ لامل يې وليکئ.

تبليغات: PROPAGANDA

د سياسي، فلسفي او مذهبي افکارو توضيح، بيان رواجول او داسې نور د خلکو په منځ کې د جلسو، کتابونو، د علمي او تحقيقي رسالو او د هر ډول وسايلو په گټه اخيستلو سره د نورو د عقايدو او افکارو تر اغېزې لاندې راوستلو ته تبليغ وايي. هېوادونه د خپل بهرني سياست په ساحه

کې د خپلو موخو د پلې کولو لپاره هڅه کوي چې د ټولنيزو رسنيو لکه: راډيو، ټلوېزيون، ورځپاڼو او مجلو نه په استفادې سره د مختلفو ټولنو د خلکو او رهبرانو نظر د نورو ټولنو په هکله په مطلوبه توگه څرگند او شکل ورکړي.

فعاليت: د تبليغ د مثبتو اغېزو په اړه په لنډ ډول توضيح ورکړئ.

نظامي وسايل: دولتونه د خپلو موخو د عملي کولو لپاره له نظامي وسايلو نه په دوه ډوله گټه اخلي.

۱- نظامي وسايل په مستقيمه توگه استعمالوي.

۲- يا له هغه نه يوازې د يو مخه نيونکي او گواښ ورکوونکي عامل په توگه کار اخلي.

په اوسني پېړۍ کې ډېرې وړانوونکې وسلې جوړې شوي دي، لکه: له لويې وچې څخه تېرېدونکي راکټونه (قاره پيما) د اتومي خوليو سره، اتومي ميکروبي، کيمياوي بمونه چې د هغو استعمال نه يوازې گټه نه لري، بلکې د وړونکو او بابلونکو دولتونو دواړو د تباهۍ سبب کېږي. يعنې دا چې د دې وسلو نه گټه اخيسته وړونکي او بابلونکي نه لري؛ دواړه تباه کېږي. له دې امله دولتونه د جگړې له ښکېل کېدو څخه ډډه کوي. له دې وسلونو د مقابل لوري له جگړې څخه ډډه کولو، ډارولو او د گواښ په توگه گټه اخلي، د بېلگې په توگه: په اتومي وسلو باندې د اسرائيلو مسلح کېدل، له غربي هېوادونو څخه د نظامي تجهيزاتو پېرودل او اتومي وسلو ته د لاس رسې په خاطر د هند او پاکستان رقابت.

فعاليت: له خپلې ډلې سره بحث وکړئ، د ذکر شويو مطالبو نه علاوه نورې کومې نظامي وسايلې پېژنئ؟

د لوست تکرار

- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●

پوښتنې

- ۱- بهرنی سیاست معرفي کړئ؟
- ۲- د خاورې تماميت څه معنا افاده کوي؟ په څو کرښو کې يې وليکئ.
- ۳- ملي گټې څه شی دي؟
- ۴- دويمه درجه موخې کومې دي؟ نوم يې واخلي.
- ۵- په نړيوالو اړيکو کې هدف ته د رسېدو وسايلې کومې دي؟ يوازې نوم يې واخلي.

کورنۍ دنده

د تبليغ يا پروپاگاندا او پر دولتونو باندې د هغه د اغېزو په باره کې پنځه کرښې وليکئ.

فرهنگي اړيکي

په تېر لوست کې مو د سياسي اړيکو په اړه پوهه حاصله کړه. په دې لوست کې به له فرهنگي اړيکو سره
آشنایي پيدا کړئ.

خبرې پرې وکړئ

د ورځنيو چارو په بهير کې د خلکو ترمنځ د فرهنگ اصطلاح زياته اورېدل کېږي، آیا تاسې کله د
دې اصطلاح د معنا په هکله فکر کړی دی؟

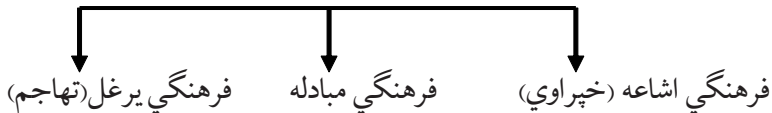
فرهنگ څه شی دی؟

فرهنگ د پوهې، باورونو (عقيدو)، مهارتونو او فنونو هغه مجموعې ته ويل کېږي چې د ټولني د
خلکو ترمنځ شريک او له يوه نسل نه بل نسل ته انتقالېږي.

فرهنگي نظام څه شی دی؟

په هره ټولنه کې د گډو عقيدو او ارزښتونو يوه مجموعه موجوده ده چې د هغې ټولني د ټولنيز نظام
بنسټ جوړوي او د ټولني خلک د هغه په بنا عمل کوي. دغه مجموعه د فرهنگي نظام په نامه
يادېږي.

د ټولنو ترمنځه د فرهنگ د انتقال له ډولونو سره آشنا شئ

فرهنگي اشاعه (خپراوي)

د ټولنو تاريخ او فرهنگي نظامونه د دې واقعيت بيانونکي دي چې معمولاً د ټولنو فرهنگ د
ټولني د خلکو په لومړي تماس کې، لکه: جگړه، سوداگري او مهاجرت کې بدلون مومي. د ټولني
فرهنگ ته د نورو نظامونو د فرهنگ عناصر ورگډېږي؛ معناگانې او نښې د انسانانو ترمنځ د هر ډول
تعامل، گډون او اړيکو وسيله ده. له دې امله نښې په بېلابېلو ټولنو کې د خلکو په بېلا بېلو اړيکو
کې شتون لري، ممکنه ده چې دا فرهنگي عناصر له يوې ټولني نه بلې ټولني ته انتقال پيدا کړي. د
بېلگې په توگه: ستاسې خپلوان د حج د فريضې د ادا کولو لپاره بيت الله شريف ته ځي. کله چې د
بيت الله شريف نه بېرته راگرځي او تاسې د هغو ليدو ته ورځئ، نو ښکاره ده چې له هغه څه نه چې
ليدلي او اوريدلي يې دي او د نورو هېوادونو له خلکو سره د ليدنې کتنې په اړه، خبرې کوي. نن ورځ

د ټولنيزو رسنيو له شتون سره سره چې دا عناصر له جغرافيايي سرحدونو نه اخوا انتقاليوي، د فرهنگي عناصرو لېږدول له يوې ټولنې نه بلې ټولنې ته ډېر آسان شوي او په ورځنيو چارو او بڼتي دي. علمي کشفیات، د ژونديو موجوداتو په اړه عقيدې او هغه مکتبونه چې نوي آندونه بيانوي، هغه مطالب دي چې هره ورځ د رسنيو له خوا انتقالېږي او په مختلفو فرهنگي نظامونو اغېزه اچوي. همدارنگه نوي افکار چې د فلمونو او نمايشنامو په چوکاټ کې خپرېږي، ممکنه ده چې د يوې ټولنې فرهنگي عناصر بل فرهنگي نظام ته انتقال کړي. پوهان له يوې ټولنې نه بلې ټولنې ته فرهنگي لېږدېدو ته چې خپله تر سره کېږي د فرهنگ رواجېدل (يا اشاعه) وايي. د فرهنگ اشاعه د ټولنې د فرهنگي نظام د بدلون او تحول يو مهم عامل دی، ځکه چې د معناگانو متقابل پيوستون او نوې عقيدې، د نورو عناصرو او فرهنگي نظام د بدلون لامل گرځي.

د فرهنگ بدلون په خپل وار سره د ټولنيزو، سياسي او اقتصادي نظامونو ساحو ته هم بدلون ورکوي. فرهنگي اشاعه، کله د فرهنگ د غوړيدو او کله هم يوه فرهنگي نظام ته د بل فرهنگ د جذب کېدو لامل گرځي. د بېلگې په توگه: کولای شو د اسلام د فرهنگ له اشاعې څخه په اروپا کې د صليبي جگړو په مهال او له هغه نه وروسته يادونه وکړو. د اروپايانو او مسلمانانو د ليدو کتو په بهير کې په سوډاگرې، جگړو، اسلامي هېوادو ته د سفر او همدارنگه د مسلمانانو علمي مرکزونو ته د محصلانو لېږل، مخصوصاً اسپانيا او د افريقا په شمال کې د دې لامل شو چې د ابن رشد، ابن خلدون فلسفي او ټولنيزې نظريې او همدارنگه د مسلمانانو په ښوونځيو کې د ابن سينا او ذکرېا رازي د ښوونې او روزنې پروگرامونه، لکه: نظاميه اروپا ته انتقال شول چې له مسيحي فرهنگ سره په ترکيب کې د هغې فرهنگ په پرمختگ کې اغېزمنه واقع شول. له دې کبله ويلی شو چې د فرهنگ په ساحه کې هم لکه، سياست او اقتصاد کې مختلف فرهنگونه سره مخامخ کېږي. عناصر يو له بل نه په پور اخلي، له يو بل سره يو ځای کېږي. د فرهنگونو نوي شکلونه راڅرگندېږي، يو پر بل غالبېږي، ځينې فرهنگونه د زمانې په تېرېدو سره له منځه ځي او ځينې فرهنگونه دوام پيدا کوي.

فعاليت: د خپلې ډلې سره بحث وکړئ، د سريالونو او فلمونو اثرات چې د ټلويزيونونو له لارې خپرېږي د خلکو په فکرونو او فرهنگي عقيدو باندې څه ډول اغېزه لري؟

فرهنگي راکړه ورکړه Coltural exchange

ټولنې د هغو عقايدو له وړود سره چې د فرهنگي نظام له اصلي عناصرو سره توپير ولري، مقاومت کوي؛ په داسې حال کې چې د نورو عناصرو د بدلون مخه نه نيسي او حتا په ځينو ساحو کې د فرهنگي عناصرو او عقيدو اخیستل هڅوي. په داسې ځايونو کې ټولنې له عناصرو او فرهنگي نظامونو نه په ارادي ډول يا هم د يوه پلان په چوکاټ کې له نورو فرهنگونو نه عناصر مني. فرهنگي انتقال په ارادي او د پلان په بنسټ په هغو ساحو کې چې فرهنگي نظام اجازه ورکړي، فرهنگي مبادله نومېږي. دا ډول فرهنگي انتقال دوه اړخيزه دي؛ په دې معنا چې په هغه کې عناصر اخیستل او ورکول کېږي بنيادي چې فرهنگي مبادله نا برابره مبادله وي او له يوه فرهنگي نظام نه بل فرهنگي نظام ته ډېر شمېر عناصر انتقال شي؛ د بېلگې په توگه څرنګه چې د اسلام پيغمبر حضرت محمد ﷺ (ص) فرمايلي دي: (أَطْلُبُوا الْعِلْمَ وَ لَوْ بِالصِّينِ) ژباړه: (د علم په لټه کې اوسئ که څه هم په چين کې وي) له نورو ټولنو نه د فرهنگ اخیستل، مجاز بولي. خو دا په دې معنا نه ده چې خلک هغه عقايد چې د توحيد او د اسلام د فرهنگي نظام مغاير وي، له نورو ټولنو نه دې واخلي. فعاليت: د خپلې ډلې د غړو په مشوره د فرهنگي مبادلې څو بېلگې بيان کړئ.

آيا پوهېږئ فرهنگي يرغل څه شی دی او د ټولنې په فرهنگ باندې څه اغېز لري؟

د فرهنگي نظامونو تر منځ د فرهنگي عناصرو انتقال همېشه په آزاد چاپېريال دوه اړخيزه او په خپله خوښه نه وي. بنيادي د عناصرو د انتقال بهير داسې وي چې د هغې په ترڅ کې د يوه فرهنگي نظام په اصلي عناصرو تېري وشي. هر کله چې د فرهنگ انتقال يو اړخيزه، بې له خپلې خوښې او جبري وي، د فرهنگي يرغل په نامه يادېږي. اوس مهال چې صنعت پرمختګ کړی او د عناصرو لېږدول د څپو او تيليفون په ذريعه نوې بڼه ځانته غوره کړې ده، نو ځينو هېوادونو له دې عواملو نه په گټه اخیستو سره په نورو فرهنگونو باندې په پراخه توگه د تېري او تهاجم امکانات لاس ته راوړي دي. د فرهنگي راکړې ورکړې په خلاف چې په هغه کې فرهنگي نظامونه پراختيا مومي او د هغو بدلونونه د زياتې پراختيا لامل گرځي، په فرهنگي تېري کې د فرهنگي نظامونو اصلي ارزښتونه د گواښ لاندې راځي او دا کار د نظام د له منځه تللو په معنا دی. د منځنۍ آسيا له مسلمانانو او د قفقاز له منطقي سره د پخواني شوروي د کمونستانو مقابله يو ډول فرهنگي تېري

و چې له ټولو وسيلو، لکه: د نظامي ځواک او تيلوغاتو څخه په استفادې سره يې غوښتل په دې سيمه کې د دين ريښې له منځه يوسي.

فعاليت: له خپلې ډلې سره بحث وکړئ او پيا د فرهنگي تېري منفي اړخونه بيان کړئ.

د کنټرول او هدايت فرهنگ څه شی دی؟

د ټولنو ترمنځ فرهنگي اړيکې کله ناکله دا امکان هغه ته پيدا کوي چې د بلې ټولنې فرهنگ ته لاره او جهت ورکړي او هغه د خپلې خوښې خوا ته سوق کړي. په داسې حالت کې ويل کېږي چې د يوې ټولنې فرهنگ د بلې له خوا کنټرول او هدايت شوی دی، د يوې ټولنې د فرهنگ کنټرول د نورو ټولنو له خوا له دې امله د اهميت وړ دی چې ټولنې کولای شي د فرهنگي اړيکو له لارې د بل هېواد خلک د هغوی د خپل هېواد له داخل نه په خپل خدمت کې وگوماري.

فعاليت: کنټرول او هدايت په کومو شکلونو صورت نيسي؟

د لوست تکرار

- ..... •
- ..... •
- ..... •
- ..... •

پوښتنې

- ۱- فرهنگي راکړه ورکړه تعريف کړئ.
- ۲- د فرهنگي راکړې ورکړې او فرهنگي يرغل توپير څرگند کړئ.
- ۳- آیا د اسلام سپيڅلی دين له نورو ټولنو څخه د فرهنگ اخيستل مجاز بولي؟ دليل راوړئ.
- ۴- د فرهنگي تهاجم مثال وليکئ.
- ۵- د کنټرول او هدايت فرهنگ څه شی دی؟

کورنۍ دنده

د فرهنگي تهاجم د مخنيوي د لارو چارو په اړه خپل نظريات په څو کرښو کې وليکئ.

نړیوال کېدل (جهانی کیدل)

له دې مخکې تاسې د فرهنګي اړیکو په اړه معلومات حاصل کړل؛ په دې لوست کې به له نړیوال کېدلو سره آشنا شئ.

نړیوال کېدل څه شی دی؟

د نړیوال کېدلو اصطلاح په دې ورسټیو کلونو کې د اقتصادي، فرهنګي، سیاسي، داخلي او نړیوال سیاست کولو په ساحه کې یو له ډېرو کارېدنکو اصطلاحگانو څخه پېژندل کېږي. نړیوال کېدل په بېلابېلو سیاسي، اقتصادي، فرهنګي او ارتباطي برخو کې یو موټی کېدل او د مصنوعي او قراردادي (منل شوو) سرحدونو له منځه وړل دي.

نړیوال کېدل په لاندې ډولونو سره تعریف شوي دي.

۱- نړیوال کېدل د نړیوال کېدلو په معنا.

۲- نړیوال کېدل د آزادولو په معنا.

۳- نړیوال کېدل د پراخېدلو په معنا.

۴- نړیوال کېدل د پولې یا سرحد له منځه وړل.

په واقعیت کې نړیوال کېدل یو عمومي بهیر دی چې د انساني ژوند مختلفې برخې تر خپل اغېز لاندې راولي. د سیاسي، فرهنګي، اقتصادي، حقوقي، تکنالوژیکي، سیمه یزو او ټولنیزو نښو او علامو سره ملګری دی. نوویلاي شو چې: نړیوال کېدل هغه ټولنیز بهیر دی چې په هغې کې جغرافیایي قیدونه او بندونه چې په ټولنیزو او فرهنګي اړیکو یې سیوری غوړولی دی، له منځه ځي او خلک د یوې ټولنې او ګډ فرهنګ پر لورې مخکې ځي.

فعالیت: ستاسې په فکر، آیا نړیوال کېدل امکان لري او که نه؟

د نړیوال کېدو اړخونه

نړیوال کېدل مختلف اړخونه لري، لکه: اقتصاد، سیاست، فرهنگ او ټولنه.

د نړیوال کېدلو د اقتصادي اړخ په اړه په څه پوهېږئ؟

د اقتصاد نړیوال کېدل د لېږد رالېږد د وسایلو او د اړیکو د شبکو له پرمختګ سره سم چې د سوداګرۍ او د پانګې د پراخ انتقال سبب شو، پیل شول. د اقتصاد د نړیوال کېدلو برترې په شپاړسمې مېلادي پېړۍ کې پیل او په نولسمه پېړۍ کې چټکوالی مومي. د تکنالوژۍ په ډګر کې د پرمختګ او اقتصادي فعالیتونو د ورځ په ورځ پیاوړتیا د نړۍ له اقتصادي شبکو سره تړاو لري. په شلمه پېړۍ کې مخصوصاً د ختیځ بلاک له ړنګېدو څخه وروسته د نړیوالو مالي بازارونو پراختیا او پرمختیا، د څو مليتي شرکتونو چټک پرمختګ، د نړیوالو مالي مرکزونو پراختیا او د کارګرانو مهاجرت دا ټول د اقتصاد او د اقتصادي مسئلو په نړیوال کېدو دلالت کوي. تېره پېړۍ د اقتصاد د نړیوال کېدو او غوړېدو پېړۍ وه، د نړیوالې سوداګرۍ کچې پراختیا پیدا کړه، پراخې فعاله او کم مصرفه ارتباطي شبکې د نړیوال کېدو په پراختیا کې شکل ونيو، د کمپیوټر او مخابراتو پرمختیا، دیجیتال او مصنوعي سپورمکیو ډېر رول پیدا کړ، پخوا ډېر توکي د سوداګرۍ کولو وړ نه وو، خو نن ورځ هغه د نړیوالې سوداګرۍ په بهیر کې قرار لري؛ اطلاعات هم په سوداګرۍ کې شامل شوي دي، لکه: اداري او مدیریتی مشورې، د نرم افزارو لیستونه، فلم، کست، دیسکونه، تلویزوني خبرونه او داسې نور. په دې وروستیو کلونو کې د سوداګرۍ د نړیوالې شبکې د غښتلتیا او پراختیا لپاره ستر ګامونه اخیستل شوي دي. برقي (الکترونیک) سوداګرۍ خلکو ته توان ورکړي دی چې د نړۍ له هرې سیمې نه چې وغواړي د خپلې خوښې توکي وپېري. د اقتصاد په نړیوال کېدو سره شرکتونو او څومیلتي بانکونو هم په نړیوال اقتصاد کې د پام وړ ونډه درلوده. ملي دولتونه نور یوازې د سرحدونو د ساتنې واکمن ځواکونه دي.

د اقتصاد د نړیوال کېدو په پایله کې، ستر صنعتي هېوادونه په وروسته پاتې هېوادو باندې له اقتصادي پلوه واکمن کېږي او هغه د تل لپاره پخپل ځان پورې تړلي ساتي او صنعت یې هېڅکله هم وده نه کوي.

فعالیت: ستاسې په فکر، شلمې پېړۍ ته ولې د نړیوال کېدو د اصلي لورو، پرمختګ او غوړېدو پېړۍ وايي؟ په هکله یې معلومات ورکړئ.

د نړیوال کېدو د سیاسي لوري په اړه په ټولګي کې خبرې وکړئ

د داخلي مسایلو په حل کې د غیر فعالو دولتونو کمزورتیا، د کورنیو او بهرنیو مسایلو د پیچلتیا او د سیمه ییزو او نړیوالو تړونونو او اتحادیو پرمختګ او د نړیوالو سازمانونو منځ ته راتلل، ټول په نړۍ کې د یوه نوي سیاسي نظم په رامنځ ته کېدو باندې دلالت کوي. نن ورځ ممکنه ده چې د دولتونو د مالکیت حق، د هغو مسایلو په واسطه چې په ټوله نړۍ پورې اړه لري، یا د بشر حقونو ته د نه پاملرنې له امله له منځه ولاړ شي. د ملګرو ملتونو د امنیت شورا هم حق لري چې د نړیوالې سولې او امنیت د مسایلو په اړوند د دولتونو واکمني له منځه یوسي. په داسې شرایطو کې دولتونه په عملي توګه اړ دي چې نړیوال بندیزونه ومني. اصولاً په نړیوال کېدو سره ملي ګټې او نړیوالې ګټې د ګډېدو په حال کې دي. عقیده پر دې ده چې په نوې نړۍ کې د سیاسي قدرت د وېش له امله هېڅ هېواد په مطلقې سیاسي واکمنۍ کې نه پاتې کېږي؛ خو د سیاست د نړیوال کېدو په پایله کې سیاست دا دې چې ځینې ستر قدرتونه په هوبنډیزانه توګه د نړۍ په ټوله سیاسي وضعه باندې واکمن شوي دي او خپلې غوښتنې د ملګرو ملتونو په سازمان باندې د خپل نفوذ د عملي کېدو له لارې د نړۍ په ټولو هېوادونو باندې عملي کوي.

فعالیت: د نړیوال کېدو په اړه خپل فکر د خپلې ډلې د غړو په ګډ نظر یا یووالي سره بیان کړئ.

د نړیوال کېدو فرهنگي اړخ

په فرهنگي اړخ کې هم د نړیوال کېدو اغېزې فوق العاده ډېرې او د پام وړ دي. د انسان په تاریخ کې تل فرهنگي راکړې ورکړې شتون لري، لوی مذهبونه، لکه: د اسلام سپېڅلی دین چې نړیوال دین دی، تل یې د یوې فراملې، نړیوالې او واحدې ټولنې د جوړېدو دعوت کړی دی.

آیا پوهېږئ! فراملې څه معنا لري؟

کله چې یوه مسئله په یوه ځانګړي دولت پورې اړه نه پیدا کوي، بلکې له یوه نه په زیاتو هېوادونو پورې اړه پیدا کوي، د فراملې په نوم یادېږي، خو هغه څه چې نن ورځ مطرح دي، په عملي توګه د

نړيوالو ارزښتونو په نامه، د غربي فرهنگ او ارزښتونو دودول او پراخول دي، ځکه چې الکترونیک انقلاب، د اړیکو د وسایلو چټکه وده، ټولنيزې رسنۍ، سپورمکي، انټرنېټ او همدارنگه د تورېزم د وسایلو چټکې ودې د فرهنگ د نړيوال کېدو امکانات برابر کړي دي. خو په دې ترڅ کې غیر غربي سنتي او کوچني فرهنگونه د غربي فرهنگونو په پرتله ډېر لږ امکانات لري. همدا علت دی چې دوی د یوې نابرابرې جگړې په وړاندې شتون لري، د یوه نامعلوم برخليک په وړاندې یې درولي دي. لڼده دا چې په فرهنگي ډگر کې تکنالوژیکي نوښتونه او د نړيوالو رسنیو را پیدا کېدل د دې موجب شول، چې د فرهنگي سرحدونو نه تېر شي. الکترونیکي وسایل او وسیلې د دې وس لري چې د ټولې نړۍ خلک د نړۍ له مختلفو فرهنگونو سره آشنا کړي، همدارنگه د نړيوال کېدو له امله امکان لري چې د نړۍ زیات شمېر هېوادونه خپلې فرهنگي شتمنۍ له لاسه ورکړي او پر ځای یې د لویدیځ غولونکي فرهنگ له مخې ژوند ته بدلون او غربي رنگ ورکړي.

فعالیت: ستاسې په فکر، نور کوم موضوعات د نړيوال کېدو له فرهنگي اړخ سره تړاو ولري؟ معلومات ورکړئ.

د نړيوال کېدو ټولنيز اړخ

ژوره نړيواله کتنه موږ ته د دې توان راکوي چې د یوې ټولنې ستونزې کېدای شي په نورو ټولنو کې ډېرې زیاتې وي، مثلاً: بې وزلي (فقر) د نړيوالو ټولنيزو ستونزو څخه ده چې په اروپا او امریکا کې لیدل کېږي، خو د نړيوال کېدو له نظره دې ټکي ته متوجه کېږو چې دا ستونزه په لاتین امریکا، افریقا او آسیا کې زیاته تر سترگو کېږي. د بنځو ټولنيزې ستونزې، د قومیت او توکم پالنې مسئله او نورې داسې بېلگې دي چې هغوی ته کولای شو اشاره وکړو.

د ټولنيز نړيوال کېدو نور عناصر د مهاجرتونو چټکه پراختیا، د تورېزم صنعت، د ژوندانه د بېلگو نړيوال کېدو او د نړيوالو گډو مسایلو څخه عبارت دي.

د نړيوال کېدو ښېگڼې

په لڼده توگه ویلی شو چې نړيوال کېدل دا لاندې ښېگڼې او خوندونه لري: د اقتصادونو د بهیر پیوستون، د اطلاعاتو او خبرتیاوو د پراخېدو په وړاندې د خنډونو لېرې کول.

د نړيوال کېدو زيانونه

په نړۍ کې د شغلي امنيت له منځه وړل؛ د شتمنو او خوارو خلکو د ژوند ترمنځ د واټن زياتېدل، د گټې زياتېدل، دولتي سود چې امکان لري د ماده پرستۍ سبب شي او په ځانگړې توگه هغه هېوادونه چې ستر مادي قدرت لري او په نظامي، رسانه يي، تکنالوژيکي او اقتصادي ډگرونو کې اوچت لاس لري. خوار هېوادونه د خپلو هيلو موخه گرځوي، د دوی شتمني په مختلفو ډولونو ترې اخلي (غصب کوي يي)، خپل فرهنگ ورباندې تحميلوي او نړۍ د نظامي شخړو او لانجو ډگر گرځوي.

فعاليت: د نړيوال کېدو په هکله خپلې ټولنيزې ستونزې په څو کرښو کې وليکئ.

د لوست تکرار

- .....•
- .....•
- .....•
- .....•

پوښتنې

- ۱- نړيوال کېدل تعريف کړئ.
- ۲- په شلمه پېړۍ کې کومو موضوعاتو له نړيوال اقتصاد سره تړاو درلود؟
- ۳- کوم موضوعات د نړيوال کېدو د شکل گيرۍ لامل گرځي؟
- ۴- کومو موضوعاتو د فرهنگ د نړيوال کېدو امکانات برابر کړي دي؟
- ۵- يوازې د نړيوال کيدو د ټولنيزو ستونزو نوم واخلئ.

کورنۍ دنده

د نړيوال کېدو په اړه څو کرښې وليکئ.

د څپرکي لنډيز

- نړيوالې اړيکې د سياست د علم هغه برخه ده چې په عمومي توگه سياسي، حقوقي او فرهنگي مسئلې څېړي.
- په نړيوالو اړيکو کې هر هېواد د خپل بهرني سياست د وړاندې بيولو لپاره له ډول، ډول وسيلو څخه گټه اخلي. هغه وسيلې چې دولت يې د خپلو موخو د وړاندې بيولو لپاره ترې کار اخلي، کولای شو له اقتصاد، د فرهنگي تبليغاتو او د ديپلوماسۍ او نظامي ځواک نه يادونه وکړو.
- د انسانانو ټول کونښنونه دا دي چې ژوندي پاتې شي او ژوند وکړي؛ همدا وجهه ده چې په هر نظام کې د هغو کارونو چې سرته رسېدلي، لويه برخه يې د ژوند د اړينو وسايلو د پوره کولو لپاره ځانگړې شوې ده چې هغه د اقتصادي فعاليت په نامه يادېږي.
- په نړيوال چاپېريال کې يوازې ملي گټو او يا ملي امنيت ته پاملرنه، نه کېږي؛ بلکې نورې موخې هم مخ ته بيايي. د دولتونو خبرې او فداکارۍ زياتره د مرستې، د سوداگرۍ او د توکو د راکړې ورکړې، پانگه اچونې او د فرهنگي مبادلو د پراختيا په مقصد صورت نيسي.
- فرهنگ د پوهې، باورونو (عقيدو) وړتياوو (مهارتونو) او فنونو له مجموعې څخه عبارت دی چې د ټولني د خلکو تر منځ گډ او له يوه نسل نه بل نسل ته انتقالېږي.
- نړيوال کېدل د ټولنيز کېدو د بهير په معنا دی چې له ډېرې مودې را په دې خوا پيل او په پراختيا کې دی؛ په هغه کې هغه جغرافيايي پولې چې په ټولنيزو اړيکو يې سيوري اچولی دی، له منځه ځي.

څلورم څپرکي

د بشر حقوق

په دې څپرکي کې لاندې درسونه لولئ:

د بشر د حقونو تاريخچه

• د بشر د حقونو نړيواله اعلاميه

• په افغانستان کې د بشري حقونو خپلواک کميسيون

د خپرکي موخې

تاسو د دې خپرکي په لوستلو سره لاندې پوهنيزو او مهارتي موخوته رسېږئ:

- د بشر د حقونو له تاريخچې سره آشنایي.
- د بشري حقونو له نړيوالې اعلاميې سره آشنایي.
- د افغانستان د بشري حقونو د کميسيون له تاريخچې سره آشنایي.
- په ژوند کې د بشر د حقونو اهميت بيان کړای شي.
- د بشر د حقونو د اعلاميې مهم مواد توضيح کړای شي.
- په افغانستان کې د بشر د حقونو وضعیت تحليل کړای شي.
- د اتباعو د حقونو او دندو ترمنځ يوه مقايسه وکړای شي.

د بشر د حقونو تاريخچه

په تېر لوست کې د نړيوالو اړيکو او د نړيوالو (اقتصادي، سياسي، فرهنگي) اړيکو د لاملونو او نړيوال کېدو سره آشنا شوي، په دې لوست کې د بشر د حقونو له تاريخچې سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

حقوق څه شی دي؟

حقوق د حق د جمعې په معنا دی او زياتې معناگانې لري چې له هغې جملې څخه ځينې يې په لاندې ډول دي:

۱- حق د واقعيت سره د مطابقت په معنا دی، لکه: وينا يې حق ده يعنې دا چې خبره يې رښتيا ده او د واقعيت سره مطابقت لري.

۲- حق د برخې په معنا دی لکه: دا زما حق دی.

۳- حق د يو چا لپاره د گټې د ثبوت په معنا دی، لکه: پلار پر زوی حق لري؛ يا څښتن پر خپل مال باندې حق لري.

اوس مو چې د حق معنا زده کړه، لازمه ده چې حقوق وپېژنئ. حقوق د حقوق پوهانو په اصطلاح کې دوه معناوې لري:

۱- حقوق د عمومي او الزامي قواعدو هغه مجموعه ده چې د نظم د منځ ته راتلو او عدالت د ټينگښت په منظور د انساني ټولنې په ژوندانه باندې حکومت کوي او اجرا يې د دولت له خوا تضمين کېږي. دغه مجموعې ته قانون وايي. دغه پورته وينا له حقونو سره د قانون د مترادفوالي په معنا ده، لکه: مدني حقونه، د جزا حقوق د سوداگرۍ حقونه او داسې نور.

۲- د يوه چا د گټې او برخې د ثبوت لپاره چې قانون له هغې نه ملاتړ کوي؛ لکه: د ژوندانه حق چې هر څوک حق لري چې ژوندی پاتې شي او قانون د انسان په ژوندانه باندې تېری منع کوي. نورې بېلگې يې: د مالکيت حق، د واده کولو حق او داسې نورې دي.

کله چې د حقوق کلمه د جمعې په عنوان بيان يا ذکر کېږي، زياتره له هغه څخه مراد قانون وي، کله چې حق د مفرد په توگه ذکر کېږي له هغه څخه مراد د يوه چا يا د څو کسانو لپاره د گټې اثباتول وي.

آيا پوهېړئ چې حقوق د گټې د ثبوت په معنا په خو ډوله دي؟

حقوق د دې اعتبار له مخې چې اقتصادي قيمت لري كنه؟ په درې ډوله دي: غير مالي حقونه، مالي حقونه او ذهني حقونه.

۱- غير مالي حقونه: له هغو اميتازاتو څخه عبارت دي چې خلكو ته وركول كېږي او په مال سره نه قيمت گزارې كېږي او په درې ډوله دي:

لومړۍ- سياسي حقونه: چې يو هېوادوال ته د هغه د هېوادوالۍ په خاطر د دولت له خوا وركول كېږي لكه: دولتي دندو ته لاس رسى، د نوماند كېدو او بل ته د رايې وركولو حق.

دويم- د كورنۍ حقونه: دغه حقونه د كورنۍ څخه منځ ته راځي، لكه: د مېړونو او ښځو ترمنځ حقوق، د پلار او اولادونو حقونه او د ولايت حقونه.

درېيم- د شخصيت حقونه: دغه حقونه د انسان لپاره د هغه د شخصيت په بنسټ ثابتېږي. قانون هغه د انسان د بدني او معنوي سلامتيا د ساتنې لپاره منځ ته راوړي دي، لكه: د ژوندانه حق، د اشخاصو د عزت او معنوي شرف د آزادۍ ساتل.

۲- مالي حقونه: له هغه شتمنۍ څخه عبارت دي چې د پيسو په واسطه اندازه كېږي او د خلكو ترمنځ د مالي معاملو د ځاى په څېر گڼل كېږي، لكه: د مالونو سره د اشخاصو اړيکه چې عيني حقونه ورته ويل كېږي او د پور وركونكي او پور وړي ترمنځ اړيکه چې شخصي حقونه ورته وايي.

۳- ذهني حقونه (مختلط): له هغه اميتاز څخه عبارت دي چې مالي او غير مالي دواړه اړخونه لري لكه: د يوه كتاب مؤلف چې د كتاب د تاليف وياړ ده ته راجع كېږي او دغه يو غير مالي حق دی او همدارنگه د مالي گټې امتياز چې د كتاب د چاپ له كبله يې ترلاسه كوي هم د ده خپل حق دی او دغه يو مالي حق دی.

فعاليت: غير مالي حقونه خو ډوله دي، بيان يې كړئ

آيا پوهېړئ چې د بشر حقونه څه شی دي؟

هغه حقونه چې انسان يې د ژوند له پيل نه په دې خاطر چې انسان دی، د هغه مستحق گڼل كېږي؛ د بشر حقونه ورته ويل كېږي. د بشر په حقونو كې ټول حقونه كه ذاتي حقونه دي چې له زيږېدو نه انسان ته وركړل شوي دي او هم كسبي حقونه چې ټولنه يې وركوي شامل دي. په بل عبارت د بشر

حقونه کولای شو د بنسټیزو معیارونو مجموعه تعریف کړو. چې پرته له هغه به انسانان ونه شي کولای چې د انسان او انساني کرامت ترنامه لاندې ژوند وکړي. د بشر د حقونو ځانگړتیاوې عبارت دي له:

• د بشر حقونه د وېش وړنه دي

• د بشر حقونه نړیوال دي.

• د بشر حقونه د الله (جَلَّ جَلَالُهُ) له لورې یوه تحفه ده.

فعالیت: د خپلې ډلې سره له خبرو اترو وروسته وویاست چې کوم نور مطالب د بشر د حقونو په ځانگړتیاوو کې شاملېږي؟

آیا پوهېږئ چې د بشر حقونه له کومو پړاوونو تېر شوي دي؟

د بشر حقونه د تاریخي ودې په لړ کې له لاندې پړاوونو نه تېر شوي دي.

لومړی پړاو د ۱۷۸۹ م نه مخکې

دا پړاو د بشر د حقونو د لاس ته راوړلو ډېر اوږد پړاو شمېرل کېږي او د بشر د حقونو د لاس ته راوړلو لپاره هڅه او هاند کول د دې پړاو ځانگړتیا ده. د انسان مقام، انسانیت او د بشر حقونه له ډېره وخته د پاملرنې او د بحث وړ موضوع وه. د لرغوني دورې د پوهانو او فیلسوفانو په آثارو او د اسلامي پوهانو او علماوو په لیکنو کې په دې هکله بحث شوی دی؛ د انبیای کرام په کړو وړو، خبرو او کردار کې د انساني کراماتو تایید، خپلواکي او د انسانانو په حقونو او د دې حقونو او خپلواکيو په پلي کېدو باندې ټینگار ښکاره او څرگند و. چا چې په هر ډول او په هر مقام کې چې په دې حقونو تیری کړی، د نیوکې او سزا لاندې راغلی دی چې دا ټول، د انسان د اعتبار او د هغه د حقونو د اهمیت نښه ده. د بشر حقونو د تاریخ په اوږدو کې له ستونزو ډکه لاره وهلې ده چې ورو ورو یې د ظلم او تیري پر ضد د ځمکې د سر د وگړو د گډې مبارزې او سربښندنې له امله چې د تاریخ په بهیر کې یې صورت ونیوه، له منځه یووړ او اوسني حالت ته راوړسېدل.

په لرغوني دوره کې فیلسوفانو او متفکرینو قوانین منځ ته راوړل لکه: د حمورابي د بابل د پاچا قانون په (۲۱۲۳ - ۲۰۸۰ ق.م. کې)، د آتن اساسي قانون په (۵۰۷ م. کې)، د هخامنشي پاچا کورش منشور، (پنځمه پېړۍ له میلاد نه مخکې) د روم دولس گونه الواح (۴۵۰ ق.م. کې)، د روم د

امپراطور ژوستي نين (اقدامات شپرمه پېړۍ له ميلاده مخکې)، د مگناکارتا لوزنامه چې د انگلستان د منشور کبير په نامه مشهوره ده (۱۲۱۵ م.)، د انگلستان د حقونو اعلاميه (۱۸۶۶ م.)، د امريکا د خپلواکۍ اعلاميه (۱۷۷۶ م.) د ویرجينا د حقونو لايحه (۱۷۷۶ م.) او داسې نور مواد چې د بشریت د تاريخ له لومړي سرنه تر (۱۷۸۹ م.) پورې ټولې هڅې د بشر د ذاتي او طبيعي حقونو د لاس ته راوړلو په موخو سرته رسېدلي، ترڅو بشر د خپلو حقونو، آزاديو او ارزښتونو څښتن شي او گټه ترې واخلي. د دې پړاو په ترڅ کې د بشر د حقونو په اړه درې ډوله اړيکې د پام وړوې. د انسان اړيکې له انسان سره، د انسان اړيکې له چاپېريال سره او د انسان اړيکې له توليد سره.

فعاليت: له ذکر شويو موضوعاتو نه سربېره کوم موضوعات د بشر له حقونو سره تړاو لري؟ په څو کرښو کې يې وليکئ او د ډلې استازي دې نورو زده کوونکو ته ولولي.

د بشر د حقونو د تدوين (ليکنې) دويم پړاو (۱۷۸۹ م.)

د فرانسې د هېواد استازي د ۱۷۸۹ زېږديز کال د اګست په ۲۸ مه د پاریس په ملي غونډه کې سره راټول شول او د يوې رسمي اعلاميې په ترڅ کې يې د بشر طبيعي او مقدس حقوق وړاندې کړل. هغو ټينگار وکړ چې بشر خپلواک نړۍ ته راغلی، بايد خپلواک ژوند ولري او ټول انسانان د حقونو له پلوه سره برابر دي. دې اعلاميې د ټولو سياسي ډلو موخې د بشر د نه بېلدونکو طبيعي حقونو ساتنه وبلله، لکه: د ملکيت آزادي، امنيت، د ظلم او ستم په وړاندې مقاومت. دا اعلاميه ۱۷ مادې لري چې په رسمي او تاريخي سند کې څرگندې شوې دي.

درېم پړاو د بشر د حقونو څرگندېدل (۱۰ د سمبر ۱۹۴۸ م.)

له دوو نړيوالو جګړو (۱۹۱۴ م - ۱۹۱۸ م) او (۱۹۳۹ - ۱۹۴۵ م) نه وروسته، د نړۍ هېوادونو په ځانګړې توګه هغو هېوادونو چې په جګړه کې ښکېل وو، ډېر معنوي او مادي زيانونه وليدل. په ځانګړې توګه دويمه نړيواله جګړه (۱۹۳۹ - ۱۹۴۵ م.) له نورو زيانونو سره سره له ۵۵ ميليونه کسانو نه زيات له منځه يووړل او په ميليونونو کسان معلول شول چې تر اوسه هم د هغو تلافی کول ډېرو هېوادونو ته زياتې ستونزې پيدا کړي دي. په پايله کې ځينو هېوادو د خپلو گټو تر لاسه کولو د لالچ (حرص) له امله له ميليونونو خلکو څخه په بې رحمانه توګه د ژوند حق واخيست. تردې چې د ۱۹۴۸ م. کال د دسمبر په لسمه د ملګرو ملتونو په ۱۸۳ عمومي غونډه کې د پاریس د شايلو په

قصر کې په ۳۰ مادو کې د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه په ۴۸ موافقو رایو - هېڅ مخالفې رایې نه وې او په ۸ ممتنعو رایو سره په تصویب ورسېده. د هندو راس او یمن هېوادونو په دې غونډه کې گډون نه درلود. اته رایې چې ممتنع وې هغه پخوانی شوروي اتحاد، د جنوبي افریقا اتحادیه، پخوانی چکسلواکیا، سعودي عربستان، پخوانی یوگوسلاویا او د پولینډ هېوادونه وو. دې هېوادونو ټینگار کاوه چې له اعلامیې سره مخالفت نه لرو، بلکې د ځینو موادو نه یې ملاتړ نه کوو. فعالیت: د اتو هېوادونو د ممتنعو رایو ورکولو موخه څه وه؟ په ډلو کې پرې خبرې وکړئ.

څلورم پړاو د بشر د حقونو ټینګښت (۱۹۶۲ م.)

د بشر د حقونو د اعلامیې په تعقیب د بشر د حقونو درې سنده نور هم د ۱۹۶۶ م. کال په ترڅ کې په تصویب ورسېدل چې د ملګرو ملتونو د اعلامیې بشپړوونکي بلل کېږي. دا اساسي اسناد عبارت دي له:

- د سیاسي او مدني حقونو نړیوال کنوانسیون په ۱۹۶۶ م. کال کې تصویب.
  - د سیاسي او مدني حقونو نړیوال کنوانسیون په اړوند په ۱۹۶۶ م کې اختیاري پروتوکول.
  - د اقتصادي، فرهنګي او سیاسي حقونو نړیوال کنوانسیون په (۱۹۶۶ م. کې تصویب.
- د یادولو وړ ده چې د بشر د حقونو له دې اسنادو نه وروسته تقریباً ۲۰ نورې لوزنامې او میثاقونه د بشر د حقونو په اړه په تصویب ورسېدل چې د تصویب کوونکو دولتونو لپاره د هغو اجرا کول لازمي دي.

پنځم پړاو د بشر د حقونو معیار گڼل (۱۹۹۲ م.)

د دې پړاو مهمه ځانګړتیا د بشر د حقونو د نړیوال کېدو هڅې دي؛ د اټیامې لسيزې دویمه نیمایي د سرې جګړې پای رانیسي: هغه ایډیولوژي گانې چې هرې یوې به په خپل گومان د بشر حقونه زمزمه کول، په یو نه، یو ډول بې رنگ کړل او لاره یې د بشر د حقونو د نړیوال کېدلو لپاره هواره کړه. په دې پړاو کې پخوانی شوروي ښارونګ شو او د شوروي اتحاد په دننه کې ۱۵ نور هېوادونه منځ ته راغلل. نوي آزادۍ ته رسېدلو هېوادونو، هر یوه په خپل هېواد کې د بشر د حقونو د اعلامیې ملاتړ وکړ او تر اجرا لاندې یې ونیول. ترڅو چې د بشري ټولنې هڅو د بشر د حقونو د نړیوال کېدو په لاره کې ادامه او عمومیت پیدا کړ. نن سبا بشري حقونه معیار گڼل د اوسنۍ زمانې له ځانګړتیاوو

څخه شمېرل کېږي. بشري حقونه ورځ تر ورځې پراختيا پيدا کوي، دا په داسې حال کې ده چې د نړۍ دولتونه د بشر د حقونو اساسي ستنې چې دولتونو تر وړاندې نه منلو او په تړونونو او سازمانونو کې د دولتونو د غړيتوب چې د اجرا ضمانت له ځان سره لري، له کنوانسيونونو سره د تړون کوونکو هېوادونو په قوانينو کې، په ځانگړې توگه په اساسي قانون کې، په درجولو سره پراختيا ورکوي، د بشر د حقونو دويم نړيوال کنفرانس په ۱۹۹۳م. کال په وين کې چې د دې واقعيت څرگندونه يې کوله د ۱۷۱ هېوادونو په گډون سره جوړ شو، په داسې حال کې چې په ۱۹۴۸ م کال کې د هغو هېوادونو شمېر چې د بشري حقونو اعلاميه يې لاسليک کړې وه، له ۴۸ هېوادونو نه زيات نه وو.

د لوست تکرار

- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●
- ..... ●

پوښتنې

- ۱- د حق درې اعتباري عناوې وليکئ.
- ۲- د بشري حقونو ځانگړتياوې کومې دي؟ معلومات ورکړئ.
- ۳- ذاتي يا طبيعي حقوق کوم دي؟ له مثال سره يې واضح کړئ.
- ۴- د بشر د حقونو د پنځم پړاو ځانگړتيا وليکئ.
- ۵- د بشري حقونو دويم، دريم، څلورم او پنځم پړاوونه په کومو نومونو يادېږي؟

کورنۍ دنده

د هغو پنځو هېوادونو چې د بشري حقونو اعلاميه يې راښکاره کړې، نومونه واخلي.

د بشري حقونو نړيواله اعلاميه

لكه څرنګه چې په تېر لوست كې مو ولوستل، بشري حقونه پنځه پړاوونه لري چې هغه دا دي: لومړی پړاو دویم پړاو د بشري حقونو د تدوين پړاو، دریم پړاو د بشري حقونو څرګندېدل، څلورم پړاو د بشري حقونو ټينګښت، پنځم د معيار په توګه د بشري حقونو د منلو پړاو. په دې لوست كې د بشر د حقونو له اعلاميې سره آشنا كېږئ.

بحث پړي وكړئ

- د بشري حقونو نړيواله اعلاميه په كومه نېټه لاسليك شوه او څو مادې لري؟
- تاسې ټولو د ورځپاڼو، راډيوګانو، او تلويزيون له لارې د بشر د حقونو د اعلاميې نوم اوريدلى او ورسره آشنا ياست؛ مخكې له

دې چې د بشري حقونو په اړه معلومات دركړل شي، لومړی د اعلاميې په معنا پوه شئ: هغه سند چې په هغه كې دوه يا څو هېوادونه د يوې ځانګړې مسئلې په اړه خپل كړه وړه او يا د نظر يووالی او ګډې هڅې په رسمي توګه اعلاموي، اعلاميه ورته ويل كېږي. د بېلګې په توګه: د بشر د حقونو نړيواله اعلاميه، د فرانسې د تبعه د بشري حقونو اعلاميه او داسې نور. بشر د خپلو انساني او حياتي حقونو د لاس ته راوړلو لپاره د نړۍ په مختلفو برخو كې بې شمېره هڅې او مبارزې كړي دي او په دې لاره كې يې ډېرې قربانۍ وركړي دي، ترڅو د بشري حقونو اوسنى بڼې ته يې وده او پرمختګ وكړي او په پای كې په ۱۸۳يمه غونډه كې د ۱۹۴۸م كال د دسامبر په ۱۰ نېټه د پاریس د شايو په ماڼۍ كې په تصويب ورسېد. د ملګرو ملتونو عمومي غونډې له ټولو هېوادونو، مؤسسو، خلكو او اشخاصو څخه وغوښتل چې د بشر د حقونو د اعلاميې متن د خپل ژوند برخليک وبولي او په هغه كې د ځای په ځای شويو حقونو په عملي كولو كې هڅه وكړي. دا اعلاميه يوه سريزه او دېرش مادې لري. د دې اعلاميې په سريزه كې يو لړ بنسټيز مفاهيم او نظريې شته چې د اعلاميې لاسليك كوونكو په هغې كې خپل باور او اعتماد اعلان كړی دی. (۱ او ۲) مادې د څلورو اصولونو؛ آزادۍ، برابري، د تېري نه كول او وروړۍ چې په حقيقت كې ايډيولوژيكي بنسټ او د اعلاميې روح جوړوي، لري.

فعالیت: بشري حقونو څرنگه اوسنی بڼې ته پراختیا وکړه؟ په دې اړه معلومات ورکړئ.

آیا پوهېږئ د بشري حقونو نړیواله اعلامیه څه اهمیت لري؟

- د بشر د حقونو نړیوالې اعلامیې اهمیت د هغې په عمومي توب او نړیوال توب کې دی. په هغې کې ځای پر ځای شوې آزادی نه یوازې یوه هېواد ته او یا د خلکو د یوه ځانگړي گروپ لپاره، بلکې د ټول بشر او ځمکې په سر د هر انسان لپاره تدوین شوې ده.
- د دې اعلامیې بل اساسي اهمیت په هغې کې د آزادی او برابری اصولو شتون دی چې له دې حقونو څخه د استفادې په لاره کې هېڅ ډول استثنا او ځانگړتیا مجاز نه بولي. د بشري حقونو په اړوند هېڅ ډول تبعیض نه مني.
- د دې اعلامیې یو ډېر مهم اهمیت دا دی چې په (۱۹۶۹ م کال) د ملگرو ملتونو په عمومي غونډه کې یې عملي بڼه ځانته غوره کړه او دولتونه په دې مکلف کړای شول چې دا حقوق او آزادی په خپلو عادي او اساسي قوانینو کې شامل کړي، په عمل کې یې پلي او رعایت کړي.
- فعالیت: د بشر د حقونو دوه مادې چې زموږ په اساسي قانون کې شاملې شوې دي، له خپلې ډلې سره له مشورې وروسته ولولئ.

د بشر د حقونو اعلامیه د کومو حقونو او آزادیو لرونکې ده؟

- د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه د مدني، اقتصادي، سياسي، اجتماعي او فرهنگي حقونو او آزادیو لرونکې ده چې په لاندې ډول په لنډه توگه توضیح کېږي.
- د نړیوالو بشري حقونو مدني او سياسي حقوق او آزادی عبارت دي له: د ژوند حق، شخصي امنیت او آزادی، نه شکنجه کول، نه تحقیرول، له غیر انساني سزاو ورکولو مخنیوی، د توقیف او یا د غیر قانوني بندي کولو مخنیوی، د مریي توب مخنیوی، د انسان د شخصیت او حقونو پېژندنه په هر ځای کې چې وي. د قانون د ملاتړ حق او خپلواکو او ناپییلو محکمو ته د مراجعې څخه د گټې اخیستلو حق، د تابعیت حق، د واده کولو حق، د فکر او عقیدې د آزادی حق، د بیان او مطبوعاتو د آزادی حق، د انجمنونو د جوړولو حق، د گوندونو د جوړولو حق، په عمومي چارو کې گډون او په دوره یې ټاکنو کې گډون او داسې نور..

• د بشر د حقونو د نړيوالې اعلاميې اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي حقونه په لاندې ډول دي: ټولنيز امنيت او د ژوند له مناسبې کچې نه گټه اخېستل د انساني کرامت په پام کې نيولو سره د کارکولو حق او د کار د آزاد انتخاب. د مساوي کار په مقابل کې د مساوي اوجورې حق، د اتحاديو جوړولو حق، د استراحت، فراغت، تفريح، د سوکالي او روغتيا حق، د بنوونې او روزنې حق، په علمي او فرهنگي فعاليتونو کې د گډون حق، د مادي او معنوي گټو او د فرهنگي فعاليتونو او آثارو نه د ملاتړ حق.

فعاليت: فرهنگي حقونه او آزادي له اقتصادي حقونو نه بېل کړئ او په څو کړنو کې يې وليکئ.

د اسلامي کنفرانس بشري حقونو له اعلاميې سره آشنا شئ

د اسلامي بشري حقونو اعلاميه په کومه نېټه په تصويب ورسېده او څو مادي لري؟ د اسلامي بشري حقونو اعلاميه د ۱۴۱۱ هـ. ق. د محرم الحرام په څوارلسم د ۱۹۹۰ م. کال د اگست په پنځلسم د ۱۳۶۹ هـ. ش. کال د اسد مياشتي په ۱۵ د اسلامي کنفرانس د سازمان د بهرنيو چارو وزيرانو په غونډه کې چې په قاهره کې جوړه شوې وه، په تصويب ورسېده. د اسلامي بشري حقونو اعلاميه ۲۵ مادي لري، د دې حقونو بشري مفهوم په دوو مهمو اصولونو ولاړ دی. د خلکو انساني کرامت او عدالت.

اسلام تل په دې ټکي ټينگار کوي چې خدای ﷻ په ټولو انسانانو فضل کړی دی او د کرامت نه يې برخمن کړي دي. د يادولو وړ ده، هغه څه چې په لوبديخ کې د بشر بنسټيز حقونه بولي د اسلام په سپيڅلي دين کې له هماغه لومړي پيل نه دا حقونه د بشریت لپاره په رسميت پېژندلي او ټينگار يې پرې کړی دی. له دې جملې کولای شو لاندې برخو ته اشاره وکړو:

• د ژوند حق، له دې جملې نه د جنينو د ژوند حق، د مالکيت او د اموالو څخه د ملاتړ حق، د کرامت حق او د انساني کرامت نه ملاتړ، له قانوني لارو څخه عدالت ته د رسېدو حق، د عقيدې د آزادي حق او د عقيدې د څرگندولو حق، د مساوات او برابري حق، له اقتصادي امنيت نه د برخمن کېدو حق، د تشکيلاتو او ټولنو د جوړولو حق، د سياسي گډون حق، د مهاجرت او استوگنې حق، له عادلانه اجورې څخه د برخمن کېدو حق، د کار حق او نور.

فعالیت: له خپلې ډلې سره خبرې وکړئ. د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه د اسلامي بشري حقونو له اعلاميې سره پرتله کړئ او د هغه پایله په څو کرښو کې ولیکئ.

د لوست تکرار

- .....•
- .....•
- .....•
- .....•
- .....•

پوښتنې

- ۱- اعلامیه څه شی ده؟ څو بېلگې یې ولیکئ.
- ۲- د بشر د حقونو د نړیوالې اعلاميې د اهمیت په اړه څو کرښې ولیکئ.
- ۳- د بشر د حقونو د نړیوالې اعلاميې اوه حقونه بیان کړئ.
- ۴- کوم موضوعات د بشر د حقونو د نړیوالې اعلاميې په مدني حقونو کې شامل دي؟
- ۵- د بشر د حقونو اسلامي اعلامیه په کومه نېټه په قاهره کې د اسلامي کنفرانس د سازمان د بهرنیو چارو وزیرانو په غونډه کې په تصویب ورسېده؟

الف: ۱۴ محرم ۱۴۱۰ ب: ۱۴ محرم ۱۴۱۱ ج: ۱۳ شعبان ۱۴۱۳ د: ۱۵ سفر ۱۴۱۵

کورنۍ دنده

د بشر د حقونو د نړیوالې اعلاميې د فرهنگي حقونو څو مادې چې زموږ د هېواد په قانون کې شاملې دي، ولیکئ.

د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون

په تېرلوست کې موولوستل چې د بشري حقونو نړیواله اعلامیه د ۱۹۴۸م کال د دسامبر په لسمه نېټه د پاریس د شایلو په ماڼۍ کې د ملگرو ملتونو د عمومي غونډې په یوسلو درې اتیایمه غونډه کې لاس لیک شوه. په دې لوست کې د افغانستان د بشر د حقونو د خپلواک کمیسیون سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

کوم عوامل د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون د جوړېدو لامل شول؟ مخکې له دې چې د افغانستان د بشري حقونو د کمیسیون د جوړېدو لاملونه څرگند کړو باید د

کمیسیون په معنا پوه شو. آیا پوهېږئ چې کمیسیون څه شی دی؟ هغه غونډه چې د یوې طرحې یا مسئلې د څېړنې په هکله جوړه شوي وي او یا یو هیئت ته چې د کوم کار د اجرا لپاره دنده ورکړل شوې وي، کمیسیون ورته ویل کېږي. لکه: دافغانستان د بشر د حقونو خپلواک

کمیسیون، د اداري سمون کمیسیون او داسې نور.

د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون د یوه ضروري امر په توگه له بل هر وخت نه زیات زموږ ټولني ته اړین و. ځکه د انساني حقونو نه تأمینېدلو او د هغه پر له پسې تر پښولاندې کولو زموږ د خلکو پام له هر بل وخت نه زیات د بشر د حقونو اهمیت ته اړولی دی. په ځانگړې توگه اضافه له دریو لسیزو جگړو او نا امنیو په ترڅ کې زموږ خلکو ډېر زیانونه ولیدل. چې عمومي روحيې ته یې زیان ورساوه. زموږ خلک په دې نه وو قادر چې له خپلو حقونو نه دفاع وکړي او له فطري او طبیعي حقونو نه محروم وو؛ چور، چپاول او زورواکي د ژوند پر ټولو چارو واکمن وو؛ د قانون د احکامو پلي کېدل ناشوني وو؛ د ذکر شویو عواملو په بنا، د خلکو د هڅو او د نړیوالو مرستو او ملاتړ د پاریس د اصولنامې په پام کې نیولو سره، د ملگرو ملتونو د عمومي غونډې (د ۱۹۹۳م. کال د دسامبر د میاشتې د ۲۰) نېټې قطعنامه، په افغانستان کې د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون جوړول د بن په موافقت نامه کې ترغور لاندې نیول شول.

د (۱۳۸۱ لمریز کال). دا کمیسیون د دوو کلونو لپاره په رسمي توگه تاسیس شو چې وروسته دا

کمیسیون د یو ملي، خپلواک او دایمي بنسټ په توگه د افغانستان د اساسي قانون په ۵۸ ماده کې داخل شو. دا کمیسیون ۹ غړي لري چې بنځې او نارینه په کې شامل دي چې د پنځو کلونو لپاره د رئیس جمهور له خوا ټاکل شوي دي او د افغانستان اسلامي جمهوریت په چوکاټ کې په خپلواکه توگه عمل کوي. د خپلو فعالیتونو په ترڅ کې د اساسي قانون او د نورو ټولو نافذه قوانینو مطابق عمل کوي؛ د افغانستان د بشر د حقونو د خپلواک کمیسیون سیمه ییز دفترونه په لاندې ډول دي: د کابل، مزار شریف، هرات، کندوز، کندهار، گردیز، جلال آباد، بدخشان، فاریاب، دایکنډي، غور او هلمند سیمه ییز دفترونه.

فعالیت: د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون د جوړېدو دلیلونه په څو کرښو کې ولیکئ.
د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون د کومو موخو د سرته رسېدو لپاره فعالیت کوي؟

دا کمیسیون د لاندې موخو د تحقق لپاره فعالیت کوي:

په هېواد کې د بشر د حقونو د رعایتولو څارل، له بشري حقونو نه ملاتړ او تعمیمول د بشري آزادیو، د بشر حقونو ته د خلکو لاس رسي د څرنگوالي او وضعیت څارل، د بشر د حقونو تر پښو لاندې کولو او سر غړونو نه خپرېدو او تحقیق، د بشر د حقونو د وضعیت د ښه والي او پرمختیا لپاره د تدبیرونو نیول دي.

د افغانستان د بشري حقونو له کمیسیون سره کوم ارگانونه باید مرسته وکړي؟
عدلي او قضایي اورگانونه، وزارتونه، ادارات او دولتي او غیر دولتي مؤسسات او نور ټول د هېواد اتباع دنده لري چې د افغانستان د بشر د حقونو د خپلواک کمیسیون د موخو په عملي کولو کې مرسته او هڅه وکړي چې ذکر شوې موخې سرته ورسېږي.

فعالیت: له خپل گروپ سره خبرې وکړئ، که چېرته عدلي او قضایي ارگانونه د افغانستان د بشر د حقونو له خپلواک کمیسیون سره مرسته او همکاري ونه کړي، آیا دا کمیسیون به خپلو موخو ته ورسېږي؟
د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون له ځینو دندو او صلاحیتونو سره آشنا شئ

۱- د بشر د حقونو د وضعیت څارل.

۲- د بشر د حقونو په اړوند د اساسي قانون د احکامو او د نورو ټولو قوانینو، مقرراتو، لایحو او ژمنو له پلي کېدو څخه څارنه.

۳- د هېواد د اداري، قضایي، عدلي، انتفاعي او غیر انتفاعي بنسټونو او مؤسسو څارنه چې د بشري حقونو پر وضعیت باندې اغېز لري.

۴- بشري حقونو او آزادی ته د خلکو د لاس رسي په څرنگوالي باندې څارنه.

۵- د هغو سیمو لیدنه چې آزادی یې سلب شوې وي او د اړوندو قوانینو په تطبیق کې د بنديانو او محجوزینو سره د رفتار او چلند څارنه.

۶- د سرغړونو او د بشري حقونو د پښو لاندې کولو څېړنه.

فعالیت: له دې نه سر بېره نور کوم مطالب د بشر د حقونو د کمیسیون په صلاحیتونو کې شامل دي؟

د بشري حقونو ماتول (نقض) څه شی دي؟

هر هغه عمل چې د فرد، یوې ډلې یا د قانون پلي کوونکي له خوا د بشري حقونو د ملي او نړیوالو قوانینو د نقض لامل شي، د بشري حقونو (نقض) یا ماتول نومېږي. که څه هم دا کار د دولت د یو مامور له خوا د دندې په وخت کې شوی وي او یا د نورو حقوقي اشخاصو یا حقیقي اشخاصو له خوا په قصدي توګه شوی وي.

د بشري حقونو تر پښو لاندې کولو مهم موضوعات کوم دي؟

د بشري حقونو د نقض مهم موضوعات عبارت دي له: د ژوند ختمول، ډله ییزه وژنه، غیر قانوني بندي کول، وهل او ټکول، جنسي تېری، د آزادۍ ختمول یا سلبول، د ملکیت په زور نیول، نژادي تبعیض، جنګي جنايتونه، په زور واده کول، ځورول او شکنجه، د خلکو تښتول (اختطاف) د ژوند د چاپېریال ککړول، غیر عادلانه محاکمه، د تورن له دفاع نه ممانعت کول. په محکمو کې هغه کسان چې د هغوی حقونه د نورو په پرتله ډېر تر پښو لاندې کېږي عبارت دي له: جنګي اسیران، بنديان، یتیمان، کونډې ښځې، بې کوره بېرته راستانه شوي مهاجرین، داخلي بې ځایه شوي، معلولان، متقاعدین، اقلیتونه او نور.

آیا پوهېږئ کومې ستونزې او حل لارې د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون په وړاندې پرتې دي؟

هغه ستونزې چې د افغانستان د بشر د حقونو د کمیسیون په وړاندې موجودې دي عبارت دي له: د ناپوهۍ، د بې سوادۍ پراخوالی، اخلاقي کمزوري، اداري فساد، د تاو تريخوالي د فرهنگ دوام، د پوهانو او علماوو فرهنگي او فکري پانګې ته نه پاملرنه، د حساب نه ورکولو او معافیت روحیه او داسې نور. د حقونو د لاس ته راوړلو ښې لارې په لاندې ډول دي: د علماوو او ټولنپوهانو له رول څخه په ټولنه کې د بشر د حقونو د مسایلو د درک او تحلیل په برخه کې ګټه اخیستل. خلکو ته د کمیسیون د ورپېژندلو په اړه د ورکشاپونو دایرول، پولیسو، امنیتي ارګانونو، څارنوالیو او محاکمو ته د بشر د حقونو د تر پښو لاندې کولو د مخنیوي په مقصد د ښوونیزو او روزنیزو او حقوقي ورکشاپونو پرانیستل، په تحصیلي، ښوونیزو، روزنیزو مرکزونو کې د کمیسیون د اړیکو وده او ټینګښت، د ښځو د چارو له وزارت سره د حقوقي پوهېدنې په خاطر د ورکشاپونو دایرول.

فعالیت: د افغانستان د بشري حقونو د کمیسیون د کار او فعالیت مثبت او منفي ټکې په څو کرښو کې ولیکئ.

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- کمیسیون تعریف کړئ.
- ۲- د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون موخې ولیکئ.
- ۳- د افغانستان د بشري حقونو د خپلواک کمیسیون پنځه صلاحیتونه بیان کړئ.
- ۴- د بشر د حقونو (نقض) یا تر پښو لاندې کول څه شی دي؟
- ۵- ستاسې په فکر څه باید وکړو چې د بشر د حقونو له ماتولو څخه مخنیوی وشي؟

کورنۍ دنده

د بشر د حقونو د ماتولو څو بېلگې چې کېدای شي د راډیو او ټلوویزیون له لارې مو اورېدلې او لیدلې وي په خپلو کتابچو کې یې ولیکئ.

د څپرکي لنډيز

- حقوق د حق جمع ده، د حق کلمه په لغت کې د درست، ثابت، عدل، وړ او لایق، په یوه شي کې تصرف کول، حلال، په یوه شي باندې تسلط درلودل، برخه او گټه او د خدای (جل جلاله) د نومونو څخه یو نوم دی.
- د بشر حقونه له ټولو حقونو څخه لکه: ذاتي حقونه چې انسان ته د زېږېدو له ورځې وروسته برخه کېږي او هم کسې حقونه چې ټولنه یې انسان ته په ورکړه قایله وي.
- د بشر د حقونو نړیواله اعلامیه په حقیقت کې د دیني زده کړو، اخلاقو، عقایدو او نظریو لنډیز او بشپړونکې ټولگه ده چې پېړۍ پېړۍ د مخه د بشر د حقونو د خونديتوب او نیکمرغۍ لپاره منځ ته راغلې ده.
- د بشري حقونو د اسلامي کنفرانس اعلامیه چې د محرم په ۱۴ نېټه ۱۴۱۱ قمري کال د ۱۹۹۰ م. کال د اگست د ۱۹ مې او د ۱۳۲۹ لمریز کال د زمري د میاشتې ۱۵ مې نېټې سره سمون خوري د بهرنیو چارو وزیرانو د اسلامي کنفرانس په سازمان کې په ۲۵ مادو کې په قاهره کې تصویب شوه.
- د افغانستان د بشري حقونو خپلواک کمیسیون د ۱۳۸۱ لمریز کال د غبرگولي په ۱۶ نېټه د جمهور رییس له فرمان سره سم تشکیل او د یوه ملي بنسټ په توگه د نوي اساسي قانون په ۵۸ مه ماده کې تسجیل شو.

پنځم څپرکی

دموکراسي (ولسواکي)

په دې څپرکي کې لاندې لوستونه لولئ:

• د دموکراسۍ مخینه (تاریخچه)

• د دموکراسۍ مفهوم او ډولونه

• دموکراسي په افغانستان کې

د خپرکي موخې

د دې خپرکي په لوستلو سره په لاندې پوهنيزو او مهارتي موخو ته

ورسپري:

- د دموکراسۍ له تعريف او مفهوم سره به آشنا شي.
- د دموکراسۍ په مخيني (تاريخچې) به پوه شي.
- د دموکراسۍ په مفهوم او په نړۍ کې د هغې په ډولونو به پوه شي.
- د هېواد د نظام په پرگنيزتوب به پوه شي.
- دموکراسي به تعريف او تشریح کړای شي.
- د دموکراسۍ مخينه به توضیح کړای شي.
- د دموکراسۍ ډولونه به وښودلی شي.
- پرگنيز نظامونه او زورواکي نظامونه به توپير کړای شي.
- د هېواد د پرگنيزتوب نسبې او بېلگې به وښودلی شي.

د دموکراسۍ تعريف او ماهيت

بحث پرې وکړئ

د اوسنيو دولتونو د پراختيا يوه له مهمو برخو څخه له خلکو سره د هغوی اړیکې دي. تاسې به د

دموکراسۍ اصطلاح له کتابونو او ټولنيزو

رسنيو څخه اورېدلې وي.

آيا فکر مو کړی چې دموکراسۍ څه

شی ده؟

او په اصطلاح کې کومه معنا لري؟

دموکراسۍ کوم تاريخي پړاو وهلی دی؟

د دموکراسۍ تعريف

الف: په لغت کې د دموکراسي کلمه

(Democracy) چې په پښتو ژبه

کې ورته ولسواکي ويل کېږي، د يوناني ژبې (Demokratia) څخه اخيستل شوې ده،

د يوناني ژبې دغه لفظ په خپله د Demos (خلک) او Kretein حکومت کولو څخه

ترکيب شوی دی، دا ډول دموکراسي د ژبې له نظره: (د خلکو حکومت د خلکو له خوا)

معنا ورکوي.

ب: په اصطلاح کې: د ټولني د خلکو د ژوندانه د هغه ډول څخه عبارت ده چې په هغه کې

خلکو ته د دې حق ورکول کېږي چې آزادانه مشارکت لپاره د مساوي امکاناتو څخه برخمن وي.

په دموکراسۍ کې خلکو ته د دې امکان برابرېږي چې د دموکراسۍ له لارې د هېواد په سياسي

پربکړو کې په خپلواک ډول برخه واخلي او د چارو په پرمخ بيولو او په حکومت باندې د نظارت

کولو له لارې له خپلې ارادې څخه گټه واخلي.

د دموکراسۍ تاریخي لرغونتوب

۱- په یونان کې د دموکراسۍ منځ ته راتلل

د دموکراسۍ د منځ ته راتلو لومړنۍ دوره په لرغوني یونان کې د میلاد نه د مخه پنځمه پېړۍ کې پیل شوې ده. په هغه ځای کې د مریانو او بنځو پرته نورو ټولو د حکومت په چارو او د قوانینو په وضع کولو کې مستقیماً ګډون درلود. د یونان دموکراسۍ په دريو اصولو: د آزادۍ، برابری او د تصمیم نیول د هېوادوالو د اکثریت پر بنسټ ولاړه وه. دغه اصطلاح د لومړي ځل لپاره د کلاستین له خوا په آتن کې وکارول شوه او هغه د دموکراسۍ بنسټ ایښودونکی وپېژندل شو.

فعالیت: د ډلو د غړو په مشورې سره د یونان د دموکراسۍ منفي او مثبتې نښې په ګوته کړئ.

۲- په روم کې د دموکراسۍ منځ ته راتلل

په روم کې دموکراسۍ د جمهوري نظام په چوکاټ کې را څرګنده شوه. د روم د تاریخ لیکونکي پولیب یوناني لیکوال د لیکنو پر بنیاد د هغه هېواد جمهوري نظام له دريو عنصرو شاهي (کنسول) اشرافي (سنا) او د ولسواکۍ (د خلکو د مجلسونو) نه جوړ شوی و. په پای کې قدرت د سنا (اشرافیانو) لاس ته ورغی. د سنا غړي به تل د خلکو له خوا ټاکل کېدل، له دې امله سنا خپله ولسي منشا درلودله. خو په سنا کې غړیتوب په څو محدودو شتمنو او ځواکمنو کورنیو پورې اړه درلوده. همدارنګه سنا د میلاد نه مخکې لومړۍ پېړۍ پورې قدرت په لاس کې درلود. په دې دوره کې ولسي مجلسونو زیات نفوذ پیدا کړ او قضایي محکمې د خلکو د حقوقو د مدافع په توګه پرانېستل شوې.

د دموکراسۍ حرکت له دولسمې میلادي پېړۍ څخه تر اوسه پورې

د روم د جمهوریت له ړنګېدو څخه وروسته تر ډېرې مودې په هېڅ هېواد کې د دموکراسۍ نښې نښانې نه لیدل کېدې، ترڅو په دوولسمه میلادي پېړۍ کې د اروپا په خپلواکو ښارونو کې یو ډول دموکراسۍ رامنځ ته شوه. په انګلستان کې د دموکراسۍ لومړنی تخم وکرل شو. په ۱۲۱۵م. کال کې د لومړي ځل

لپاره په دې هېواد کې د ستر منشور (منشورکبير) توشیح کېدل د ژان پاچا له خوا د دموکراسۍ لومړنۍ غوټې ولیدل شوې او هغه یې د اروپا لومړنۍ اساسي قانون او د انگلستان د ملت د آزادۍ بنسټ وبله چې ورو ورو بشپړ شو. ځینو لیکوالو د حکومت شکلونه په منځنۍ او نوې پېړۍ یعنې له یوولسمې مېلادي پېړۍ نه تر اوولسمې مېلادي پېړۍ پورې موده یې د ولسي بنسټونو لومړنۍ مخینه بللې ده. په ځانگړې توگه د ایټالیا د دولت شمالي ښارونه، لکه: فلورانس او وینز، د سویس کانفدراسیون او د هالنډ جمهوریت. په دې نظامونو کې د ولسي حاکمیت او د خلکو د استازي توب نظام په مختلفو ډولونو سرته رسېده، په داسې حال کې چې د حکومت اساس د اشرافو او د ځمکو د څښتنانو په لاس کې و. په نوې پېړۍ کې انگلیسي فیلسوف جان لاک ۱۶۳۲ - ۱۷۰۴ کې د آزادۍ د فکر او نظریې په مفهوم پیل کوي. د لاک د نظریې پر اساس، حکومت په دريو قواوو وېشل کېږي. له لاک نه وروسته په اتلسمه پېړۍ کې له یوې خوا ژان ژاک روسو (۱۷۱۲ - ۱۷۷۸ م.) او منتسکیو (۱۶۸۹ - ۱۷۵۵) دموکراسي د دوی په نظریاتو کې نوې مرحلې ته وردننه شوه. د دې متفکرینو او فیلسوفانو له نظریاتو نه وروسته د امریکا (۱۷۷۶ م.) او فرانسې (۱۷۸۹ م.) انقلابونه او بدلونونه د دې افکارو د رواجولو لامل شول. له بلې خوا د انگلیس د ټولني پر مختگونه چې له دیارلسمې پېړۍ نه پیل شوي وو، د څو پېړیو په ترڅ کې یې ورو ورو د تجربې له لارې د نوي عصر د ډول ډول مسایلو غوټې وسپړلې. د سیاسي آزادیو مفهوم، د پارلمان جوړېدل، دوه مجلسي نظامونه، د سلطنتي مطلقه واک محدودول، د خلکو د استازيو په وړاندې د وزیرانو د مسؤولیت ایجادول او د حکومت او کابینې ځای پر ځای کول، د دې ټولني له لاسته راوړنو څخه وو چې د انگلیستان د ۱۶۸۸ م. کال په انقلاب په پایله کې بشپړ شول او د اساسي قانون په لاسلیک کېدو سره یې د دموکراسۍ په لوري لاره پیدا کړه.

فعالیت: په نوې پېړۍ کې کوم اصول د دموکراسۍ د ځای پر ځای کولو لپاره منځ ته راغلل؟

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....
- .....
- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- د دموکراسۍ مفهوم په اصطلاح کې څرگند کړئ.
- ۲- د دموکراسۍ لغت د لومړي ځل لپاره د چا له خوا وکارول شو؟
- ۳- په روم کې د دموکراسۍ تحول یا اوښتون بیان کړئ.
- ۴- د دموکراسۍ غوره متفکران څوک دي؟
- ۵- د فرانسې د انقلاب نه وروسته د دموکراسۍ تر ټولو غوره شعارونه څه شی وو؟

کورنۍ دنده

د دموکراسۍ د زمينه سازيو په اړه يوه مقاله وليکئ.

د دموکراسۍ موخې، اصول او وسيلې

بحث پرې وکړئ

په تېر لوست کې مو د دموکراسۍ د تعريف او تاريخچې په هکله معلومات تر لاسه کړل. په دې لوست کې د دموکراسۍ د موخو، اصولو او لوازمو سره بلدېږئ، دموکراسۍ د خلکو له خوا په خلکو باندې د حکومت کولو په معنا تعريف شوې ده، ستاسې په نظر:

۱- آیا په دې تعريف باندې ټول پوهان د نظر يووالی لري؟

۲- ستاسې خپل نظر په دې اړه څه شی دی؟

د دې سره سره چې د دموکراسۍ په اړوند د نظر بشپړ يووالی وجود نه لري او دغه د بشپړ نظر د يووالی نه موجودیت په دموکراتیکو ټولنو کې د هغوی د ټولنيز شکل د پيچلتيا او رنگ رنگ والی لامل گرځېدلی دی او هرې ټولنې هغه د خپل نړۍ لید او خپلې سياسي ايډيولوژۍ سره سم تعريف کړی دی، بیا هم کولای شو چې د هغې موخې او بنسټيز اصول په لاندې ټکو کې په لنډ ډول بيان کړو:

الف: د دموکراسۍ موخې

دموکراسي د دوو مهمو موخو د تر سره کولو لپاره هڅه کوي:

۱- سياسي دموکراسي (د خلکو حکومت) او ټولنيزه دموکراسي (حکومت د خلکو لپاره) منځته راوړل.

۲- د خلکو لپاره د حقونو او آزاديو برابرول.

ب: د دموکراسۍ بنسټيز اصول

د دموکراسۍ بنسټيز اصول او عناصر کولای شو په لاندې ټکو کې خلاصه کړو:

۱- د قانون په وړاندې برابري: دا په دې معنا ده چې د قانون د عملي کېدو په اړوند ټول خلک

سره برابر دي او د ټولني هېڅ فرد د بل څخه کوم امتياز نه لري.

۲- د قضا په وړاندې برابري: دا په دې معنا ده چې د ټولنو د وگړو په منځ کې د قضا، محکمې او

قضايي سزاگانو په وړاندې توپير وجود نه لري.

۳- د يوه شي څخه په برخمن کېدو او له آسانتياوو او امکاناتو څخه په گټو اخيستلو کې برابري:

بايد ټول هېوادوال د ژوندانه له مختلفو اسانتياوو او امکاناتو څخه لکه: اقتصاد، زده کړه او دولتي

منصبونو په لاسته راوړلو کې په مساوي توگه برخمن وي.

۴- په عمومي مکلفيتونو کې، لکه: د عسکري خدمت، د ټکس ورکول، غرامت (تاوان ورکول)

او داسې نورو کې برابري.

۵- آزادي، لکه: د بيان کولو، د ليکلو، د غونډو جوړولو، د ټولنيزو سازمانونو او د سياسي گوندونو

جوړولو آزادي.

۶- ټولنيزه قبلونه: د حکومت څخه په متابعت کولو کې د هېوادوالو رضایت، د دموکراسۍ د

اساسي اصولو په معنا دی. په دموکراسي نظام کې، هر حکومت خپل مشروعيت د ټوليزې رايې

څخه لاسته راوړي.

۷- عمومي مشارکت: د تصميم نيولو او تصميم جوړولو په بهير باندې د يوه ځانگړي گروپ او يا

فکر د خاوندانو د بري او انحصاري کولو د مخنيوي په خاطر، د استازو په ټاکلو کې د خلکو مشارکت

ته ويل کېږي.

۸- د خلکو حاکمیت (د ډبرکیو حاکمیت): د خلکو حاکمیت د دموکراسۍ د بنسټیزو اصولو څخه دی. د خلکو حاکمیت د نیمايي جمع یو د حاکمیت په معنا دی.

۹- هېواد والي (تابیعت): هېوادوال هغه چاته ویل کېږي چې د یوه دولت سره په اړیکه درلودو کې په پام کې نیول کېږي. له یوې خوا د مدني حقونو څخه برخمن وي او له بلې خوا د دولت په وړاندې د دندو په ترسره کولو مکلف وي.

۱۰- د استازیتوب سیستم: د استازو هیأت باید د قانونگذاری، د مالیاتو په هکله د رایې ورکولو، پر بودجه باندې د نظارت کولو او د استیضاح او د دولت د تصمیمونو په هکله د پوښتنې حق ولري.

۱۱- د ځینو ټاکلو شرطونو شته والی، لکه: د مناسب اساسي قانون شته والی، د قواوو جلاوالی، پریوه بل باندې د قواوو نظارت او څارنه، ټاکنې او په دولتي چارو کې شفافیت.

ج: د دموکراسۍ امکانات او ضرورتونه

د دموکراسۍ د تحقق لپاره د دموکراتیک شخصیت ځانګړتیاوې:

۱- تجربه کول او د خطا او آزمايښت له طریقي څخه کار اخیستنه.

۲- چارواکو ته په انتقادي نظر کتل.

۳- انعطاف منل: په یوه کار کې له ځانه نرمي ښودل.

۴- واقعیت غوښتنه، واقعیت مننه او واقعیت بیانول.

۵- زغم او حوصله.

۶- نرمي او خوشامندي.

۷- په ډله ییز ځواک باندې باور درلودل.

۸- پوهېدنه او مسؤولیت مننه.

۹- د پرمخ تللي مدنیت موجودیت.

هغه هېوادونه چې د دموکراسۍ پلي کول پر ځان لازم بولي، ښايي د دموکراتیک فرهنگ هدفونه،

اصول او د رامنځته کېدو او پراختیا شرایط یې رامنځ ته کړي وي. که نه، نو یوازې په تشو خبرو او شعارونو دموکراسي نه رامنځ ته کېږي. ځینې لوېدیځ هېوادونه ځانونه د دموکراسۍ ټینګ پلویان بولي، خو په عمل کې داسې نه ده او د نورو هېوادونو دموکراتیک فرهنگ تر پښو لاندې کوي چې بېلګه یې د شلمې پېړۍ په نوي یمه لسیزه کې د ترکیې او الجزایر په دموکراتیکو ټاکنو کې دوه مخې توب یادولای شو، په دې دوو هېوادونو کې د ټاکنو پایلې باطلې اعلان شوې او الجزایر له خونړۍ ناکراری سره مخامخ شو.

د لوست تکرار

- .....•
- .....•
- .....•
- .....•

پوښتنې

- ۱- د دموکراسۍ د تعریف او اساسي ستونو په هکله د نظر د یووالي نه موجودیت څه پایلې منځ ته راوړي دي؟
- ۲- په دموکراتیکو نظامونو کې د خلکو لپاره باید کوم فرصتونه په پام کې ونیول شي؟
- ۳- ټولنیز منښت څه شی دی او له عمومي مشارکت سره څه توپیر لري؟
- ۴- د دموکراسۍ د ځینو ضرورتونو او شرایطو نمونه واخلئ.
- ۵- ځینې لوېدیځ هېوادونه د دموکراسۍ په تطبیق کې څومره رېښتوني دي؛ ستاسې دلیل څه شی دی؟

کورنۍ دنده

د دموکراسۍ له سترو هدفونو څخه یو یې شرحه کړئ او په هکله یې د اسلام نظر هم ولیکئ.

دموکراسي په افغانستان کې

په تېر لوست کې مو د دموکراسۍ د موخو، بنسټيزو اصولو او لوازمو په اړه يو څه معلومات ترلاسه کړل. په دې درس کې به په افغانستان کې د اسلام او دموکراسۍ سره بلد شئ.

بحث پرې وکړئ

افغانستان له خپلو ځانگړو ټولنيزو، فرهنگي او اقتصادي شرايطو او مشخصاتو سره د ولسواکۍ د پراخېدو په لاره روان دی. دلته پوښتنه پيدا کېږي چې:

- د ولسواکۍ رېښو له کومې زمانې څخه را په دې خوا زموږ په هېواد کې شتون درلود؟ دموکراسي يا ولسواکي زموږ په هېواد کې د جرگو د تاريخ سره نژدې اړيکې لري چې د آريايانو په زمانه کې پيل شوې ده لکه: د سېها او سيمتي جرگې.

سېها: هغې جرگې ته وېل کېږي چې په هغې کې پر کوچنيو سياسي مسايلو باندې بحث کېده او د هغوی د حل لارې چارې په کې څرگندېدې او همدارنگه سيمتي جرگه يا مجلس چې د (سپين ږيرو، لويانو او نجباوو) څخه جوړېده، د ژوندانه د مهمو مسئلو په هکله پرېکړې په کې کېدې. د لوی کنشکا په زمانه کې ستره مذهبي جرگه د بودايانو د اووم لارښود واسوميترا گندهارا عالم تر مشرۍ لاندې جوړه شوه. دغې جرگې د (هينه يانه) پخواني مذهب ته بدلون ورکړ چې د (مهايانه) په نوي مذهب باندې بدل شو. زموږ د هېواد په تاريخ کې کولای شو چې د جرگو څرگندې نمونې پيدا کړو، لکه: د ميرويس خان نيکه د زمانې جرگه، د شير سرخ د مزار جرگه، د امير شير علي خان او عبدالرحمن خان د زمانې لوبې جرگې او داسې نورې چې د افغانستان په سياسي پېښو کې يې غوره ټاکنوکې او مهم رول درلود. د دې جرگو شتون په خپل وار سره په هېوادنيو مسايلو کې د خلکو د گډون لپاره لاره هواره کړې ده.

فعاليت: د خپلې ډلې د غړو سره له مشورې څخه وروسته د هېواد د څو جرگو نومونه وليکئ.

آيا پوهېږئ زموږ خلکو په کومه زمانه کې په نوي تمدن او مشروط غوښتنه کې قدم کېښود؟
 زموږ په هېواد کې د نولسمې پېړۍ په پای کې د امير شير علي خان د امارت په وخت کې د معاصر مدنيت خواته گامونه واخيستل شول. دولتي نظام تر يوې کچې په عصري نظام واوښت؛ په سياسي دستگاه کې کابينه جوړه شوه؛ سيد نور محمد شاه د لومړي صدر اعظم په حيث وټاکل شو؛ د شمس النهار جريدې په خپرولو پيل وکړ؛ د کابينې جوړول، په وزيرانو باندې د چارو تقسيم، مطبوعات او مخابراتي نظام او د چاپ خانې جوړول په خپله د يوه ښه نظام او معاصر مدنيت په لوري د حرکت سبب شول؛ دا فرهنگي او ټولنيز پرمختگ په ۱۸۷۸ م کال د انگليسانو د يرغل له مخې غلی شو. د امير حبيب الله خان په زمانه کې د هغو بدلونونو تر اغېزې لاندې چې په سيمه او نړۍ کې راغلي وو، يو لړ ټولنيزو، فرهنگي پروگرامونو د سرته رسولو لپاره د دولت له خوا ځينې اقدامات تر لاس لاندې ونيول شول.

د دې پړاو د فرهنگي او ټولنيزو مهمو کارونو څخه کولای شو د حبيبي او حريبي ښوونځيو پرانيستل، د سراج الاخبار افغانستان نشرېدل او د سراج الاخبار افغانيه نوم واخلو. د سراج الاخبار آزادۍ غوښتونکي اندېښنې نه يوازې په افغانستان کې اغېزمنې وې، بلکې له هېواده بهر په هند، بریتانیا او منځنۍ آسيا کې هم اغېزمنې وې.

مشروطه غوښتونکي لومړنۍ سياسي ډله وه چې يو نهضت يې د آزادۍ غوښتنو، استقلال غوښتنې پر مترقي مرام او موخو پرانيست؛ د مشروطه غوښتونکو فکري اصول دا وو: د اسلام په مابين دين باندې عقیده، ملي يووالی، معارف ته عموميت ورکول او د مطبوعاتو پرانيستل، د آزادو او عمومي ټاکنو له لارې د ملي شورا (پارلمان) جوړېدل او د ټولنيز عدالت تأمينول.

دويم مشروطه غوښتونکو حزبي تشکيل نه درلود، خو نسبت پخوانۍ دورې ته له ډېر قدرت او امکاناتو څخه برخمن وو او خاص دليل يې دا و چې د دربار او سلطنتي کورنۍ غړي په دې نهضت کې شامل وو چې له هغې جملې کولای شو د شهزاده امان الله خان يادونه وکړو؛ د لومړيو مشروطه غوښتونکو او دويمو مشروطه غوښتونکو د موخو تر منځ ډېر توپير موجود نه و؛ دوی هم د قانون حاکميت او د مشروطه نظام غوښتنه کوله. امير حبيب الله خان په ۱۹۱۹ م کال د کله گوش په ښکار ځای کې په قتل ورسېد او زوی يې شهزاده امان الله خان سلطنت ته ورسېد؛ د شاه امان الله خان لومړنۍ مهم اقدام د اقتصادي او ټولنيزو اصلاحاتو په اړه د هېواد د خپلواکۍ اعلان و؛ د هغې دورې د اصلاحاتو نه کولای شو له نورو يا بهرنيو هېوادونو سره د سياسي اړيکو پراختيا، د مربي توب له منځه وړل، د نجونو او هلکانو د ښوونځيو پرانيستل، په ټول هېواد کې د قانوني بنسټ جوړول او نافذول چې (د افغانستان د عاليه دولت اساسي نظامنامه) نومېده او د نورو ټولو قوانينو، نظامنامو او ټولو اقتصادي، اجتماعي او فرهنگي اصلاحاتو نوم واخلو. د امان الله خان د نظام د رنګېدو څخه وروسته افغانستان تر ۱۳۴۰ لمريز کال پورې د ظلم او مخالفتونو د اور په بټۍ کې د سوځېدو په پايله کې خپله خپلواکي له لاسه ورکړه او هېواد په دې دوران کې د وروسته پاتې والي او پر شاتګ دورې څخه تېرېده.

په هېواد کې د دموکراسۍ د لسيزې په اړه څه پوهېږئ؟

کله چې له دويمې نړيوالې جګړې نه وروسته د بشر د حقونو نړيواله اعلاميه د ډېرو هېوادونو د منل شوي سند په توګه د ملګرو ملتونو له خوا د هغه غړو هېوادو ته اعلان شوه، زموږ په هېواد کې د هغه څخه د اغېزمن کېدو په پايله کې محمد ظاهر شاه د خپل سلطنت په آخره لسيزه ۱۳۴۳ هـ. ش. کال کې اساسي قانون توشيح کړ؛ د ۱۳۴۳ هـ. ش. اساسي قانون کې پارلماني ټاکنې په رسميت وپېژندل شوې؛ صدارت د شاهي کورنۍ له ولکې نه ووت او د ښځو موقف په ټولنه کې ښه شو؛ د اساسي قانون د احکامو په رڼا کې د ټاکنو قانون وضع شو؛ پارلماني ټاکنې ترسره شوې؛ د ۱۳۴۳ هـ. ش. کال

اساسي قانون کې د پارلماني ټاکنو د ولسواکي معيارونه سجل او د وخت له شرايطو سره سم ټاکل شوی پارلمان تشکیل شو؛ په دې پړاو کې د خلکو د پرگنو په منځ کې د ولسواکي د روحيې په خپرېدو سره په سياسي او ټولنيزو چارو کې د خلکو مينه او برخه اخيسته زياته شوه؛ د سياسي گوندونو د تشکیل لپاره لاره هواره شوه؛ د اساسي قانون د ۳۲ مادې له حکم سره سم گوندونو د جوړېدو اجازه ترلاسه کړه؛ د سياسي گوندونو د جوړېدو څخه وروسته، سلطنتي نظام خپل ځان له خطر سره مخامخ وليده، نو ځکه يې د سياسي گوندونو پر وړاندې خنډونه جوړول، ترڅو په ۱۳۵۲ کال کې محمد داوود خان کودتا وکړه؛ شاهي رژيم يې ړنگ او جمهوريت يې اعلان کړ؛ هغه نيم بنده ولسواکي چې يوه لسيزه يې دوام وکړ، له منځه يووړه او لومړنی جمهوري نظام يې منځ ته راوړ. د محمد داوود خان د واکمنۍ په زمانه کې هم د آزادۍ مخه ونيول شوه او دموکراسۍ وجود نه درلود. پس له هغې چې د محمد داوود خان رژيم د خلق او پرچم د گوندونو له خوا راوپرځول شو، دلته هم په عمل کې د دموکراسۍ او د هغې د اصولو څه نښه نه وه. په هېواد باندې د پخواني شوروي اتحاد د تېري په پايله کې، د جگړې تور لا پسې گرم شو او دموکراسي د هغې د اصولو سره يو ځای د اوسني دولت تر جوړېدو پورې له هېواد څخه کډه وکړه.

فعاليت: د محمد ظاهر شاه په زمانه کې کوم لاملونه په سياسي او ټولنيزو چارو کې د خلکو د ونډې اخيستو سبب وگرځېدل؟

آيا پوهېږئ د ښ له پرېکړې نه وروسته زموږ په هېواد کې د ولسواکۍ په برخه کې کوم بدلونونه منځ ته راغلل؟

پس له هغې چې د افغانستان ځينې سياسي جريانونه د ۱۳۸۰ لمریز کال د ليندۍ د مياشتې په ۶ مه د هېواد د لانجې لپاره د حل لارو د پيدا کېدلو په خاطر د آلمان د بن په ښار کې سره راغونډ شول او يوه توافقنامه يې لاسليک کړه، بېړنۍ لويه جرگه دايره شوه انتقالي حکومت تشکیل شو او پس له هغې د هېواد اساسي قانون تصويب شو چې د هغې پر اساس د دموکراسۍ ځينې بنسټيز اصول منځ ته راغلل او عملي شول او د هېواد خلکو دا لاندې آزادۍ لاسته راوړې.

- د هېواد او يا د پارلمان د رهبرۍ لپاره په خپله خوښه د ځان نوماندول.
- د رايې ورکولو حق، په آزاده، پټه او عمومي توگه.
- له قانون سره سم د سياسي گوندونو، انجمنونو او اتحاديو د تشکیلولو حق.
- له قانون سره سم د فکر، بيان، د فرهنگي، سياسي او اجتماعي فعاليتونو حق.
- د هېواد په ټولو ژبو د مطبوعاتو او ډله ييزو رسنيو د نشر اجازه.
- د افغانستان د خلکو تر منځه د هر ډول تبعيض مخنيوی.
- د هېواد خلک د خپلو روا مقصدونو د پوره کولو لپاره کولای شي چې له قانون سره سم سوله ييز لاريونونه وکړي، په لاريونونو او غونډو کې گډون وکړي.

• پارلمان له ډېرې مودې وروسته بيا په فعاليت پيل وکړي.

لکه څرنگه چې د مخه وويل شول: له دموکراسۍ څخه د مختلفو هېوادونو په منځ کې ډول ډول تعبيرونه کېږي، خو موږ افغانان د يوه مسلمان ملت په توگه، په خپلو ټولو چارو کې د اسلام سپېڅلي دين پيروان يو؛ نو د دغه فهم په پام کې نيولو سره د دموکراسۍ څخه زموږ موخه او يا تايد که چېرې په ځينو يادو شوو مواردو کې صورت نيولی وي دا ده چې خلک وکړای شي، په خپلو سياسي چارو کې په آزاده توگه برخه واخلي؛ خپل استازي د وړتيا او ايماندارۍ پر بنسټ وټاکي؛ مراقبت او څارنه يې وکړي او لرې يې کړای شي او هغو ته په هغو کارونو کې د عمل کولو صلاحيت ورکړي چې اسلام د هغو تر سره کول د ملت په اوږو ايښي دي. البته له دموکراسۍ څخه دا رنگه تعبير د اسلام د اصولو سره ضدیت نه لري.

فعاليت: ستاسې په فکر، له پورتنیو موضوعگانو پرته زموږ خلک نور څه حقوق لري؟ بيان يې کړئ.

اسلام او دموکراسي

اوس دا پوښتنه پيدا کېږي چې د خپل سياسي برخليک سره د خلکو د اړيکو په اړه د اسلام نظر څه شی دی؟ اسلام د الله ﷻ د وروستني دين او د ژوند د يوه کره، پوره او هر اړخيز دين په توگه، د ټولني د سياسي نظام په اړه په دوو اصولونو ولاړ دی:

۱- د مطلق يا بشپړ حاکميت او د قانون جوړولو حق يوازې الله ﷻ پورې اړه لري؛ هېڅ مسلمان دا جواز نه لري چې له هغو فريضو او محرماتو نه چې په اسلامي شريعت کې بيان شوي دي، سرغړونه وکړي. ټول خلک که ډېره کي او که لږه کي دي بايد د الله ﷻ قوانينو ته غاړه کېږدي.

اجتهادي موضوعات چې د مصلحت په بنسټ ولاړ دي او د حالاتو او وخت د بدلون له امله پرمختگ کوي، د قانون جوړولو کار په هغه کې، امت ته پرېښودل شوی او مسلمانانو ته دنده ورکړ شوې ده چې په خپلو کې له مشورې وروسته او د قطعي احکامو او د دين د اصولو په نظر کې نيولو سره چې د قرآن او سنت له خوا توضيح شوي دي، د هغو په اړه تصميم ونيسي.

۲- خلافت په خلکو پورې اړه لري، الله ﷻ په قرآن او سنت کې کوم ځانگړی قوم نه دی گمارلی چې د مسلمانانو سياسي چارې او سياسي ځواک پر مخ بوځي او نورو ته دا کار حرام وي؛ بلکې د (وَ اَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنَهُمْ) (الشورى: ۳۸) د لارښونې له مخې يې پر مسلمانانو دا لازم کړې دي چې خپلې ټولې چارې او په ځانگړې توگه سياسي چارې په خپلو کې په مشورې سره پر مخ بوځي. الله ﷻ انسانان د ځمکې پر مخ د خپلو خليفه گانو په توگه منځ ته راوړي چې د خدای (جل جلاله) ځمکه د خښتن تعالی له رضا سره سمه آباءه کړي؛ او په سياسي چارو کې دوی ته لازمه ده چې د تقوا او وړتيا له مخې خپل سياسي استازي وټاکي؛ څارنه ترې وکړي او که لازمه وي له دندې نه يې گوښه

کړي او هغه چارې چې د ټولو خلکو برخليک پورې اړه لري، هغوی ټول باید د دې چارو په تصمیم نیولو او سرته رسولو کې په شونې او معقوله توګه سره شریک و اوسي.

دا اصول د الله ﷺ د پیغمبر ﷺ په سیاسي ژوند کې په روښانه توګه لیدل کېږي؛ ابو هریره رضی الله عنه روایت کوي: له خپلو یارانو سره په مشوره کولو کې د الله ﷺ د رسول ﷺ څخه پورته بل څوک ما ونه لیدل. فعالیت: زده کوونکي دې د غزاګانو او د سیاسي چارو په وخت کې اصحابو سره د الله ﷺ د رسول حضرت محمد ﷺ د سلا او مشورو په اړه خبرې اترې وکړي.

د ستر پیغمبر ﷺ له رحلت نه وروسته د سلامشورې او په سیاسي چارو کې د خلکو د ګډون اصل د خلفای راشدین (حضرت ابوبکر صدیق، حضرت عمر فاروق، حضرت عثمان او حضرت علي رضی الله عنه) په زمانه کې په کوم ډول چې د پیغمبر ﷺ له خوا انځور شوی و، دوام وموند، خو وروسته له دې چې خلافت په پاچاهۍ بدل شو، د اسلام تاریخ د خلکو د سیاسي حقونو او د لوړو ژورو په اړه بحث کوي؛ ډېر وختونه سیاسي چارې د خلکو د نظر او سلا مشورې پرځای د کورنۍ د ګټو او د شاهي کورنۍ د سلطې د ساتلو په بنسټ حل او فصل کېدلې.

هغه څه چې نن ورځ د دموکراسۍ ارزښتونه بلل کېږي، لکه: د انسان د حقونو رعایت کول، آزادۍ، سیاسي ګډون، قانون ته درناوی، عدالت او مساوات، د خلکو حقوق، د استازیتوب سیستم، د قواوو تفکیک او په خپلو کې د یو او بل نه څارنه کول، د چارو په اجرا څارنه کول او د دولت د تصمیمونو استیضاح او پوښتنه کول، هغه څه دي چې د اسلامي تعالیمو په نظام کې په ښکاره او عملي توګه ښودل شوي دي.

اسلامي تمدن د ژوند په مختلفو برخو کې له دې جملې نه په حکومت داری او له خلکو سره د سلوک د طریقې له پلوه، داسې انساني او عادلانه دي چې ساری یې د بشر د تاریخ په اوږدو کې نه لیدل کېږي. اسلامي حکومتونو په خپلو طلايي پړاوونو کې د اسلامي دولت په دنده کې له غیر مسلمان لږکیو سره هېڅکله د دویمې درجې تبعه په توګه سلوک نه دی کړی، بلکې ټولو خلکو ته په یوه سترګه کتل شوي او له ټولو سره یو ډول سلوک شوی دی. اسلامي دولت مکلف دی چې له هغو خلکو سره چې د کار کولو توان ونه لري او په کار او کسب کولو قادر نه دي اعاشه ورکړي او د هر ظالم په وړاندې ودرېږي او د مظلومانو حق هغوی ته وروګرځوي او د حاکمانو د بې قید او شرطه تسلط نه په خلاصون سره، د انسان آزادي او کرامت اعلاني. اسلام د بیان آزادي نه یوازې د انسان حقوق بولي، بلکې هغه د دیندارۍ یو سمبول او دیني واجب بولي، رسول الله ﷺ فرمایي: (دین ټول نصیحت او خیر غوښتنه ده).

سره له دې چې د اسلامي تعالیمو او د دموکراسۍ په ارزښتونو کې عارضی ورته والی لکه شورایي نظام او آزادۍ تر سترګو کېږي، خو په ماهیت کې یو له بل نه توپیر لري؛ ځکه اسلامي دولت رباني نظام دی او دموکراسي د بشر د عقل محصول دی.

فعالیت: د اسلام د سیاسي تعلیمو او د موکراسی د ارزښتونو تر منځ ورته والی شته؟ او هغه په کومو برخو کې کېدای شي موجود وي په کومو برخو کې د دې دواړو لارې یو له بل څخه جلا کېږي.

د لوست تکرار

- .....
- .....

پوښنې

- ۱- دموکراسي زموږ د ملي جرگو سره څه ورته والی لري؟
- ۲- په افغانستان کې د دموکراسی لومړي گامونه څه ډول کېښودل شول؟
- ۳- د دموکراسی د لومړنيو فعالیتونو دوره څه وخت په افغانستان کې منځته راغله؟
- ۴- دموکراسي په افغانستان کې ولې له منځه ولاړه؟ او تر کوم وخت پورې وځنډېده؟
- ۵- د دموکراسی ډېر عمده اساسات چې په اساسي قانون کې یې انعکاس موندلی دی ، کوم دي؟

کورنۍ دنده

د ولسواکي د ښېگڼو او زیانونو په اړه څو کرښې ولیکئ.

د څپرکي لنډيز

- د دموکراسی یا ولسواکۍ کلمه د یوناني ژبې څخه اخیستل شوې ده چې د حکومت کولو او خلکو څخه ترکیب شوې ده او په دې ترتیب سره ولسواکي د لغت له مخې د خلکو حکومت د خلکو په وسیله معنا کېږي.
- دموکراسي لویې موخې ، بنسټیز اصول او ځینې شرطونه لري چې د هغې مفاهیم یې روښانوي.
- ولسواکي د دوولویو موخو د لاس ته راوړلو لپاره کوښښ کوي:

  - ۱- د سیاسي ولسواکۍ (د خلکو حکومت) او د ټولنیزې ولسواکۍ (حکومت د خلکو لپاره) رامنځ ته کول.
  - ۲- د خلکو لپاره د حقونو او آزادیو چمتو کول.

- زموږ د هېواد په تاریخ کې د جرگو د څرگندو نمونو څخه کولای شو چې د میرویس خان د زمانې، د شیر سرخ د مزار له جرگو او د امیر شیر علي خان او امیر عبدالرحمن خان د زمانې د جرگو څخه یادونه وکړو.
- اسلام، د الله ﷻ وروستنی دین د ژوندانه د یو بشپړ او هر اړخیز نظام په حیث، د ټولني د سیاسي نظام په جوړښت کې په دوو لویو اصولونو ولاړدی.

  - ۱- مطلق حاکمیت او د قانون جوړولو حق د الله ﷻ حق دی.
  - ۲- خلافت د خلکو حق دی.

شپڙم څپرکی

رسنی

په دې څپرکي کې لاندې لوستونه لولئ:

• له عمومي افکارو او رسنیو سره آشنا شئ

• د رسنیو ډولونه

• رسنی او ولسواکي

• رسنیز اخلاق

د څپرکي موخي

- د دې څپرکي په لوستلو سره تاسو لاندې پوهنيزو او مهارتي موخو ته رسېږئ:
- د عمومي رسنيو له مفهوم سره آشنا کېږئ.
- عمومي افکار پېژني.
- د عمومي رسنيو له ډولونو سره آشنا کېږئ.
- د هرې رسنۍ ځانگړتياوې پېژني.
- د عمومي افکارو په جوړونه کې، د عمومي رسنيو په رول باندې پوهېږئ.
- د رسنيو په رول باندې پوهېږئ.
- له رسنيزو اخلاقو سره آشنا کېږئ.
- د بيان د آزادۍ له اصولو او حدودو سره آشنا کېږئ.
- د عمومي رسنيو مفهوم به تشرېح کړای شئ.
- د عمومي افکارو اصطلاح به توضیح کړای شئ.
- د عمومي رسنيو ډولونه به فهرست کړای شئ.
- د هرې عمومي رسنۍ ځانگړتياوې به بيان کړای شئ.
- رسنۍ او ولسواکي به بيان کړای شئ.
- رسنيز اخلاق به توضیح کړای شئ.
- د بيان د آزادۍ اصول او حدود به بيان کړای شئ.

له عمومي افکارو او رسنیو سره آشنا شی

په تېر لوست کې د اسلام له نظره د موکراسی سره بلدشوی او هغه نیوکې چې د مختلفو خواوو څخه هغه ته متوجه وې هم وڅېړل شوې. اوس د عمومي افکارو مسئله او د دموکراسی د درست والي په هکله د رسنیو رول تر بحث لاندې نیسو.

بحث پرې وکړئ

د ټولنو تاریخ کولای شو چې د رسنیو د تاریخ په څېر وگڼو. انسانانو په لومړي سر کې د څو زرو کلونو په اوږدو کې د گړنيزې ژبې څخه د ډېرې موثرې او کاري وسيلې په توگه د افکارو او تړونونو د تبادلې او اړیکو په ټینګولو کې کار اخیستی دی. دلته پوښتنه کېږي چې: لومړنیو انسانانو څه ډول خپل سوال او ځواب یا پیغامونه یو بل ته رسول؟ د وخت په تېرېدو انسانانو د

خپلو پیغامونو د لېږدولو لپاره له کومو وسایلو څخه کار اخیسته؟ نن سبا انسانان د خپلو تجربو، احساساتو او عقیدو د انتقالولو لپاره له کومو امکاناتو څخه کار اخلي؟ په داسې حال کې چې له دغو وسایلو او امکاناتو څخه کار وانه خلو، آیا کولای شو خپلې اړتیاوې په وخت او موقع سره تر سره کړو؟ په دې صورت کې به ټولنه له کومو ستونزو سره مخامخ شي؟ مخکې له دې چې د رسنیو په هکله معلومات تر لاسه کړو، لازمه ده چې د عمومي افکارو په هکله معلومات تر لاسه کړو.

عمومي افکار څه شی دي؟

د یوې ځانگړې موضوع په اړه د یوه گروپ د خلکو د تصمیمونو ټولگې ته عمومي افکار وایي. یا په بل عبارت عمومي افکار د هغې موضوع په هکله د ټولني د خلکو د عقیدو ټولگه ده چې خلک په هغه موضوع کې گډې گټې او غوښتنې ولري. په نننۍ نړۍ کې د عمومي افکارو ورځ په ورځ زیاتېدونکي ارزښت او په ځانگړې توگه صنعتي ټولني چارواکي دېته راوبلل چې د دوی د همکارۍ راجلبولو لپاره د پخوا په نسبت زیات د دوی غوښتنو او عقیدو ته پاملرنه وکړي او د دوی د غوښتنو او اړتیاوو د تأمینولو په خاطر، د عمومي افکارو ډول ډول وسایل له ځان سره همغږي کړي.

فعالیت: ولې صنعتي دولتونه د عمومي افکارو خپرې ته اړتیا لري؟

آیا پوهېږئ چې رسنۍ څه شی دي؟

رسنۍ له لاندې وسایلو څخه په ګټه اخیستنې سره د پیغامونو، معلوماتو او اطلاعاتو د انتقالولو بڼه وسیله ده. برېښنایي رسنۍ، لکه: راډیو، تلوېزیون، کبېلي شبکه او انټرنېټ.

چاپي رسنۍ، لکه: ورځپاڼې، جريدې، اونیزه او پنځلس ورځنۍ نشریه.

د رسنیو اهمیت: د رسنیو رامنځ ته کېدل په ژوره توګه له یوه نسل نه بل نسل ته د فرهنگ د انتقال د بدلون لامل ګرځېدلي دي. سربېره پردې نن ورځ رسنۍ کولای شي چې ډېر تازه او نوي خبرونه، پرمختګونه، او نړیوالې علمي او فني، ټولنیزې، فرهنگي، سیاسي، اقتصادي او ورزشي پېښې خپلو لیدونکو اورېدونکو او لوستونکو ته ولېږدوي. رسنۍ له یوه پلوه د تبلیغاتو د ډېر مهم لامل په توګه او له بله پلوه په عمومي افکارو باندې د اغېز اچوونکي لامل په توګه په نننۍ نړۍ کې له فوق العاده اهمیت څخه برخمنې دي. په ټولیز ډول د رسنیو نقش او اهمیت په زیاترو ټولنو او هېوادونو کې د قانونیت په بڼه کېدو، اصلاح او تأمینولو کې نغښتی دی.

رسنۍ او خلک د ټولني په اداره کې څه اغېز لري؟

رسنۍ خلک د ټولنیزو، سیاسي، فرهنگي او اقتصادي چارو له بهیر څخه خبروي، د هغو د لاملونو او پایلو سره یې آشنا کوي؛ تاسې هره ورځ په هېواد او نړۍ کې د رسنیو په واسطه د پېښو د تحلیل، تجزيې او خپرېدو شاهدان یاست. رسنۍ په مختلفو چارو کې د مختلفو لارو څخه، لکه: خبرې اترې، ټول پوښتنې، ګردی مېز، تودې خبرې او داسې نورو له لارې د دولت له کارونو او پلانونو څخه څارنه کوي؛ خپل اصلاحي او انتقادي نظریات هغوی ته ور انتقالوي؛ دولتي چارواکي او مسوولین د خلکو او کار پوهانو اصلاحي او انتقادي نظریات اوري او د خپلو کارونو په اصلاح کې له هغو څخه ګټه اخلي. رسنۍ خلک له خپلو حقونو او دندو سره آشنا کوي؛ خلک له خپلو دندو او مکلفیتونو څخه خبرېږي؛ په پایله کې د مسوولیت احساس کوي او خپل مکلفیتونه او دندې قبلوي او په خپل وخت او زمان سره یې سرته رسوي

آيا پوهېړئ چې رسنۍ كوم رولونه او دندې لري؟

۱- تفريحي رول

انسانان په معمولي ډول سره د رسنيو څخه د وزگار تيا په وخت کې گټه اخلي؛ وزگار تيا هغه وخت دی چې خلک کولای شي په هغې کې رسنۍ وگوري او د هغو له تفريحي، تعليمي او تربيتي پروگرامونو څخه گټه واخلي.

۲- خبري رول

رسنۍ د خبرونو خپرېدو او اطلاع دنده لري؛ د دوی دنده په چټکه توگه د خبرتيا او زموږ د نړۍ د پېښو او خبرونو خپرول دي؛ له همدې کبله ده چې رسنۍ د ځمکې د کړې د کوچني کېدو او د هغې پر سر د اوسېدونکو د گاونډيتوب لامل گرځېدلي دي؛ د ټولنيزو اړيکو په زمانه کې، هېڅ يوه پېښه يوازې په يوه جغرافيايي سيمه پورې محدوده نه پاتې کېږي؛ بلکې په ټوله نړۍ پورې اړه پيدا کوي؛ د بېلگې په توگه، يو افغان شهيد کېږي؛ دا يوازې په افغانستان پورې نه، بلکې ټوله نړۍ د هغه پر شهادت باندې غمجنه کېږي.

۳- د يورنگ کېدنې رول

رسنۍ د يوې ټولنې د ټولو اوسېدونکو د هنرونو، غوښتنو او توقعاتو د نژدې کېدو لامل گرځي. د محدوديت له زمانې څخه د ټولنو د وتلو زمينه برابروي.

۴- دخبرولو رول

که څه هم خبرونه او زده کړې يو له بل سره نژدې دي، خو د رسنيو ځانگړې دنده بايد يوازې اطلاع او خبر رسونه نه وي، بلکې د خبرونو درست تحليل او تشریح هم وکړي. د خبري پديدو تحليل، د هغو د بدلون له لاملونو څخه د انسانانو خبرول، يو له هغو لاملونو څخه دی چې د انسان په فکر کې د بدلون سبب گرځي. له دې امله وېلی شو چې د رسنيو دنده يوازې د خبرونو خپرول نه دي، بلکې د پېښو په تحليل، تشریح او د خلکو خبرتيا ته هم پاملرنه وکړي.

فعاليت

ستاسې په نظر، رسنۍ يوازې خبر خپروي او يا نور موضوعات هم په برکې نيسي؟

د ټولنيز تړاو احساس

رسنۍ لکه د پله په څېر د ټولنې د خلکو تر منځ عمل کوي او هغوی د يوې بشپړې (ټولنې) سره د تړاو څخه خبروي. رسنۍ کولای شي چې خپل اورېدونکي د کمال او خلاصون په لوري او يا هم د بدۍ، خواری او ذلت لوري ته کش کړي. رسنۍ کولای شي چې فکرونه روښانه کړي او يا هم په ذهنونو کې زهروياشي. رسنۍ د ملي يووالي د روحيې په پياوړتيا، اتفاق او خوا خوږۍ او يا هم د خلکو تر منځ د نفاق، بدمرغۍ او يا د اتفاق پر ځای د نفاق اچولو کې ستر او غوره رول ولوبوي. رسنۍ هم لامل او هم د انسانانو تر منځ د ټولنيز تړاو څرگندوونکې دي. په لنډه توگه بايد ووايو چې د رسنيو فعاليت په نړۍ کې زيات او پيچلي اړخونه پيدا کړي دي او د هغو د مثبتو او منفي اثراتو توپير ډېر گران شوی دی.

د لوست تکرار

- .....●
- .....●
- .....●
- .....●
- .....●

پوښتنې

- ۱- عمومي افکار څه شی دي؟
- ۲- عمومي افکار څه اهميت لري؟
- ۳- رسنۍ تعريف کړئ.
- ۴- د رسنيو څلور دندې په لنډه توگه بيان کړئ.
- ۵- رسنۍ په ټولنه باندې څه اغېز لري؟

کورنۍ دنده

د رسنيو په اړه خپل نظر په پنځو کرښو کې وليکئ.

د رښنیو ډولونه

په تېر لوست کې مو زده کړل چې رښنی له لاندې وسایلو نه په ګټه اخیستنې سره د پیغام، معلوماتو او اطلاعاتو د لېږدولو وسیله ده.

برښنايي رښنی: راډیو، تلویزیون، کېبلي شبکه او انټرنېټ.

چاپي رښنی: ورځپاڼې او جريدې.

په دې لوست کې د رښنیو له ډولونو سره آشنا کېږئ.

بحث پرې وکړئ

مطبوعات څه شی دي او په ټولنه باندې څه اغېز لري؟

د مطبوعاتو اصطلاح دوه معناوې لري: خاص او عام. مطبوعات په ځانګړې او اصطلاحي

معنا کې دوره یي خپرونو، لکه: ورځپاڼو او مجلو ته ویل کېږي، خو په عامه معنا له دوره یي مطبوعاتو سر بېره، کتاب، اعلان، فلم او نندارې (سینما او تياتر) هم په مطبوعاتو کې راځي. مطبوعات د یوه ملت د تمدن، ودې او بیدارۍ بیانوونکي دي. د هر هېواد د مطبوعاتو د ودې او پراختیا اندازه د هغه هېواد د پرمختګ او پوهې بیانوونکې ده. د هر ملت په اړه د هغه د مطبوعاتو پرنسټ قضاوت کولای شو.

مطبوعات په دولت او عمومي چارو باندې د څارنې یوه موثره وسیله ده، د ملت سترګې او غوږونه شمېرل کېږي؛ له هېچا نه پته نه ده چې مطبوعات نن سبا د یوه هېواد په سیاسي او ټولنیز ژوند کې مهم رول لوبوي؛ د هغه اهمیت له پلوه چې مطبوعات یې د فکرونو، عقیدو او د هغوی په لارښوونه کې لري، د هېڅ یو دولت چارواکي نه شي کولای چې له دې مهم کار څخه سترګې پټې کړي.

فعالیت: د مطبوعاتو د اهمیت په هکله د خپلې ډلې له غړو سره مشوره وکړئ او بیا خپل معلومات بیان کړئ.

ورځپاڼه څه شی ده؟

ورځپاڼه هغې خپرونې ته ویل کېږي چې هره ورځ خپرېږي، په پرله پسې توګه د ټولنیز ژوندانه په ټولو برخو کې د ورځنیو مهمو پېښو په اړوند، نوي او تازه عمومي کورني او بهرني معلومات خپلو لوستونکو ته وړاندې کوي. ورځپاڼه تر ټولو پخوانۍ ژورنالستیکه وسیله ده او نن سبا په انساني ټولنو کې د خپرېدو د ډېرې مهمې وسیلې په حیث کارول کېږي. د خپل ټولنیز ګټورتوب او هر اړخیز پرله پسې فعالیت له پلوه یې مثله ده. ورځپاڼو به د روانو چارو، مشغولتیاوو او خپرونو په هکله ټول اطلاعات په یوه ځای کې خپرول. د شلمې پېړۍ په لومړنیو کلونو کې، ښاري یا سیمه ییزې رسنۍ را پیدا شوې. په شلمه پېړۍ کې د دغو پخوانیو ورځپاڼو دوې بېلګې نیویارک ټایمز او لندن ټایمز ورځپاڼې وې چې په ډېرو هېوادونو کې معتبرو او با نفوذه ورځپاڼو دغه دوې ورځپاڼې د خپل ځان لپاره نمونې وګرځولې او له هغو څخه یې کار اخیستو.

فعالیت: د خپل هېواد لس ورځپاڼې فهرست کړئ او بیا دې له تاسو څخه یو کس هغه نورو ته واوروي.

راډیو څه شی ده؟ له هغې څخه د کومو مقصدونو لپاره کار اخیستل کېږي؟

راډیو د اورېدنو له تخنیکي وسایلو څخه ده چې په کورونو او کورنیو کې ترې خلک ګټه اخلي او هم د ټولو خلکو په خدمت کې ده؛ راډیو یوه ارتباطي وسیله ده چې کولای شو هغه یو طرفه رسنۍ وبولو. راډیو د یوې خبروونکې او خبري رسنۍ په نامه په زیاتو برخو کې د زمان او مکان په ولکه کولو باندې بری تر لاسه کړی دی. رسنۍ د سینما او نورو لیکنیزو ارتباطي وسایلو په پرتله نه یوازې دا چې د عملي میدان پراخه برخه په اختیار کې لري، کولای شي چې د فکرونو او ذهنونو په غوړېدو باندې اغېزه واچوي، بلکې له دې څخه زیات هم کولای شي چې په ډېرې چټکۍ سره دغه کارونه ترسره کړي. د راډیو له لارې د نړۍ په ټولو هېوادونو کې د تعلیمي او تربیتي پروګرامونو خپرول دود لري. د پوهنې وزارت په تشکیل کې د تعلیمي او تربیتي راډیو ټلوېزیون په نامه یو ریاست شته چې د تعلیمي او تربیتي پروګرامونو خپرولو او نشرولو دندې په غاړه لري. د ښوونکو او زده کوونکو د پوهې د کچې عملي او مسلکي پوهې په لوړېدو کې ارزښتناکه ونډه لري.

فعالیت: د خپلې ډلې له غړو سره خبرې وکړئ او وروسته د خپل هېواد د لسو راډیوګانو نومونه ولیکئ.

تلویزیون خه شی دی؟

تلویزیون یوه لیدونکې او اورېدونکې رسنۍ ده چې په وروستیو څلویښتو کلونو کې د ډله ییزو رسنیو پر وسایلو باندې د هغه ورځ په ورځ زیاتېدونکې اغېز، یو مهم تحول شمېرل کېږي؛ نن سبا تلویزیون د کورنیو د ژوندانه، نه جلا کېدونکې برخه جوړوي؛ تلویزیون د هغه تجربې، فرهنګي ټولنیزو ذهنیتونو د چوکاټ په برابرولو کې چې د نننۍ ټولنې د خلکو په منځ کې اطلاعات تفسیروي او سازمان ورکوي، مرسته کوي. تلویزیون په اوسنۍ زمانه کې د غیر مستقیمو اړیکو په پراختیا کې د کتاب، ورځپاڼې او مجلې په څېر مهم دی. تلویزیون هغه لارې او طریقې چې د خلکو ټولنیز ژوند یې تفسیر کړی دی او د هغه په وړاندې غبرګون ښیي، د نظم ورکولو په مرستې سره په ټولنیز ژوند کې زموږ تجربې په قالب کې اچوي.

انټرنېټ خه شی دی؟

تاسې ټولو به د ورځې په اوږدو کې څو ځلې د انټرنېټ کلمه د ډله ییزو رسنیو، لکه: ورځپاڼې، راډیو او تلویزیون څخه اورېدلې وي. خو کېدای شي چې تر ننه پورې په اوسنۍ نړۍ کې د هغه له ماهیت او کړو وړو څخه تاسې ټول دقیق معلومات ولرئ. انټرنېټ یوه پراخه نړیواله شبکه ده چې ۲۵ کاله سابقه لري او په وروستیو پنځو کلونو کې یې زیاته پراختیا موندلې ده. انټرنېټ په نړۍ کې د خپرو شوو زرګونو لویو او وړو شبکو مجموعه ده چې شرکتونه، سازمانونه، علمي او سوداګریز مرکزونه او د کار مسؤولین یو له بله سره نښلوي. انټرنېټ هم د نورو پدیدو په څېر، بې شمېره گټې لري. انټرنېټ د خلکو د اړیکو نیولو لپاره تر ټولو ارزانه وسیله او همدارنګه په نړۍ کې د وروستیو اطلاعاتو د ترلاسه کولو تر ټولو آسانه طریقه ده. د انټرنېټ له لارې هر ډول اطلاعات له متن څخه نیولې تر تصویر، آواز او فلم پورې د انتقال وړ دي. د نړۍ پوهنتونونه، څېړنیز لوی او کوچني مرکزونه له دې شبکې سره تړلي دي، خپلې علمي پانګې او زېرمې د نورو څېړونکو په واک کې ورکوي. استادان او پوهان خپلې وروستنۍ لاسته راوړنې د ټولو په خدمت کې ږدي او نه پېژندونکي خلک له هغو څخه گټه پورته کوي. له نوو امکاناتو څخه په گټه اخیستنې سره پوهان او د نظر خاوندان کولای شي چې بې له مسافرتو، په انټرنېټ کې له لېرې څخه غونډې جوړې کړي؛ یو له بله سره مشورې

وکړي؛ اوس زیاتره سوداگریزې چارې، پلورل او پېرودل د انټرنېټي امکاناتو په واسطه صورت نیسي؛ په افغانستان کې انټرنېټي امکانات په ۱۳۸۱ کال کې رامنځ ته شول چې د هېواد په ۳۴ ولایتونو او یو شمېر ولسوالیو کې اوس مهال انټرنېټي امکانات وجود لري.

کېبلي شبکه څه شی ده؟

کېبلي شبکه د غږیزو او لیدیزو (سمعي او بصري) رسنیو له ډلې څخه ده چې ډول، ډول تربیتي، فرهنګي، تفریحي، ملي او نړیوال پروګرامونه خپلو ګډون کوونکو ته وړاندې کوي.

د لوست تکرار

- .....•
- .....•
- .....•
- .....•
- .....•

پوښتنې

- ۱- مطبوعات په ټولنه باندې څه اغېزه لري؟
- ۲- د ورځپاڼو محتويات کوم مطالب تشکیلوي؟
- ۳- راډیو او تلوېزیون د خلکو پر افکارو باندې څه اغېزه لري؟
- ۴- د انټرنېټ ګټې بیان کړئ.
- ۵- کېبلي شبکه کوم پروګرامونه لري؟

کورنۍ دنده

راډیو له تلوېزیون سره پرتله کړئ.

رسنی او ولسواکي

په تېرلوست کې مو د رسنیو د ډولونو په اړه معلومات حاصل کړل. په دې لوست کې د رسنیو او ولسواکي ترمنځ اړیکې زده کوئ.

خبرې پرې وکړي

رسنی د مدني ټولني د بنسټونو يو جز دی چې ځينې ټولنپوهان يې د دولت څلورم رکن بولي. له رسنیو څخه په مختلفو سياسي نظامونو کې، متفاوتې گټې تر لاسه کېږي، د بېلگې په توگه: په ولسواکو نظامونو کې د ټولني خلک هم کولای شي چې له هغه څخه د ځان په گټه کار واخلي په داسې حال کې چې په

استبدادي يا زورواکي سياسي نظامونو کې رسنی د دولت تر جدي کنټرول لاندې وي او زياتره د هغه په گټه کار کوي. دلته پوښتنه پيدا کېږي چې: د رسنیو آزادي په ولسواکو رژيمونو کې څه اهميت لري د رسنیو د آزادۍ لپاره د عقيدې، افکارو او بيان آزادي ضروري ده چې د ولسواکۍ ډېر مهم رکن گڼل کېږي. په ولسي نظامونو کې د رسنیو آزادي د هغه نظام د تمدن، ودې او بيدارۍ ښکارندوی ده. د رسنیو آزادي په عمومي چارو او دولت باندې د نظارت يوه موثره وسيله او د ملت سترگې او غوږونه بلل کېږي.

رسنی کولای شو چې د ولسواکۍ ستنې او بنسټ وشمېرو او زيات درناوی يې وکړو، ځکه چې اطلاعاتو ته د لاس رسې او صحيح خبرونو پرته د چارو او د عمومي او سياسي تصميم نيولو په اړه قضاوت کول ناممکن دی.

د رسنیو اهميت

رسنی د ولسي حکومت لپاره بې مثله ځواک دی، ځکه حکومت ته د دې وړتيا ورکوي چې له خلکو سره خپلې اړیکې وساتي او د چارو د ښه کېدو په خاطر، نیوکې او وړاندیزونه وړاندې کړي. رسنی نه یوازې عمومي شکایتونه تحلیل او تجزیه کوي، بلکې کوبښن کوي چې د خلکو احساسات او نظریې لکه څرنګه چې دي، همغښتې منعکسې کړي.

تجربو ثابتې کړې ده کله چې په یوه هېواد کې نیوکې نه وي، په ټولنه کې د ظلم، بې عدالتۍ او تېري

گواښ ډېر وي. دولتي ماموران د اعتراض او پوښتنې له ویرې پرته له خپل قدرت څخه ناوړه گټه پورته کوي. کله چې رښی موجودې وي، نیو کې هم موجودې وي. د دولت مامورین او یا هر بل څوک چې وي، ډارېري او د خلکو حال ته پاملرنه کوي؛ دغه کار په ولسواکو نظامونو کې تر سره کېږي. په کومو هېوادونو کې چې ولسواکي موجوده وي، هر څوک کولای شي چې د رښیو له آزادۍ څخه گټه واخلي؛ د ټولنې، دولت، سیاست او نورو کارونو په اړه خپل نظریات او عقاید د کتاب، مقالې او یا شفاهي بیان په بڼه د ورځپاڼو، مجلو، راډیو او ډله ییزو رښیو له لارې خپاره کړي. دولت حق نه لري چې د چا په خپاره شوو او یا د خپرېدو وړ مکتوبونو باندې سانسور ولگوي؛ خو که چېرې د اساسي قانون او د رښیو د قانون مخالف، دیني مقدساتو او عقیدو ته سپکاوي پکې وي.

فعالیت: له خپلو ملگرو سره په ولسواکي نظام کې د رښیو د اهمیت په اړه مشوره وکړئ او لنډیز یې نورو ته واورئ.

رښی او ټاکنې

د ولسواکو نظامونو په ټاکنو کې د رښیو رول څرگند دی، د رښیو له دندو څخه یوه یې په ټاکنو کې د خلکو د برخه اخیستلو په هکله خبرېدل دي؛ رښی کولای شي د ټولنې غلي او چوپ خلک په ټاکنو کې د گډون او نوماند کېدو لپاره وهڅوي؛ ټاکنې په سیاسي بهیر کې د خلکو د برخې اخیستنې لپاره یو ښه تاییدونکی او تصدیق کوونکی مثال دی.

سیاسي مشارکت د ټاکنو په ډگر کې د خلکو او ډلو د آزادې لاس رښی پر بنسټ د آزادې برخې اخیستنې د نتیجې محصول دی.

رښی د نوماندانو، گوندونو، د دوی د پالیسیو، د ټاکنو د څرنگوالي په اړه پوره معلومات راغونډوي او رایه ورکوونکو ته د آگاهانه رایه اچونې زمینه برابروي.

رښی د رایه اچوونکو لپاره بشپړ او دقیق معلومات برابروي؛ همدارنگه نوماندان او مستحق گوندونه له رښیو څخه خلکو ته د خپلو پیغامونو په رسولو کې گټه اخلي.

رښی په ټاکنو کې په پراخې اندازې سره د گډون کولو لپاره خلک هڅوي؛ ترڅو د رای اچولو صندوقونو ته ورشي؛ د سمو او بې طرفه تحلیلونو په وړاندې کولو سره

د ښو او وړ استازو په ټاکلو کې مرسته کوي.

رسنی د ټاکنو ټول بهیر او د سیاست پوهانو پیغامونه خپري؛ د رسنیو دغه دقیقه خپرنه او خپرنه کېدای شي چې د ځینو ملاحظاتو او د ټاکنو په مدیریت کې د احتمالي اداري فشار څخه ښه مخنیوی وکړي.

په استبدادي نظامونو کې آزادي رسنی اصلاً وجود نه شته؛ که چېرې کومه رسنی شتون هم ولري، د دولت د سیاست تابع به وي او هر هغه څه چې دولت ورته دیکته کوي، رسنی یې خپروي؛ په دې برخه کې کومه آزادي نه لري. لنډه دا چې رسنی د ولسواکۍ په تعمیم او خپرولو، ولسي آزادیو، د جمهوري ریاست او پارلمان په ټاکنو، د دولتونو د پرمختیایي پروگرامونو، د سیاسي پیغامونو په خپرولو کې کلیدي رول لوبوي.

فعالیت: په ټاکنو او د نوماندانو په پېژندنه کې د رسنیو په رول باندې خبرې وکړئ او د خپلو خبرو پایله نورو ته واورئ.

د لوست تکرار

- .....
- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- ولې رسنیو ته د ملت سترگې او غوږونه وایي؟
- ۲- په هغو هېوادونو کې چې د رسنیو آزادي موجوده نه وي، د خلکو حالت یې څه ډول وي؟
- ۳- د رسنیو آزادي په استبدادي او ولسواکو رژیمونو کې یو له بله څخه څه توپیر لري؟
- ۴- رسنی په کومو موضوعگانو کې کلیدي رول لري، بیان یې کړئ.
- ۵- په ولسواکو رژیمونو کې د رسنیو کره وړه بیان کړئ.

کورنۍ دنده

په ولسواک نظام کې د رسنیو د رول په هکله څو کرښې ولیکئ.

د بيان آزادي اورسنيز اخلاق

په تېر لوست کې مو د رسنيو او ولسواکي په اړه معلومات تر لاسه کړل، زده مو کړل چې رسني د يوه ملت د تمدن، ودې او بيدارۍ نښه ده؛ د هر ملت د رسنيو د ودې او پراختيا اندازه د هغه د پوهې او ودې څرگندوونکې ده؛ همدارنگه مو زده کړل چې د رسنيو آزادي د ولسواکي نظام د موجوديت په صورت کې امکان لري؛ په دې درس کې د بيان آزادي او رسنيز اخلاقو په اړه آشنايي پيدا کوي.

خبرې پرې وکړئ

د بيان آزادي او د رسنيز اخلاقو ساتل د بشري ټولنو په پرمختگ او بيدارۍ کې ستر رول لري. ستاسې له نظره:

- د بيان آزادي د څه ډول شرايطو لاندې په يوه ټولنه کې عملي کېدای شي؟
- د بيان آزادي د آزادۍ د ډولونو څخه يو بل ډول دی چې د زيات اهميت څخه برخمنه ده؛ د بيان آزادي نن سبا د ټولنيز ژوند له اړتياوو څخه شمېرل کېږي او د دولت د مداخلې له وېرې پرته د خلکو د عقيدو د بيان، د ويناوو د اورولو له آزادۍ څخه عبارت ده. د بيان آزادي يوه له حقوقي او فکري آزاديو څخه ده. په دې معنا چې کوم خلک چې په يوه ټولنه کې ژوند کوي، بايد څرنگه چې فکر کوي او کومه عقیده لري، هغه بيان کړای شي؛ يا يې د کتاب او مطبوعاتو له لارې نوروته انتقال کړي؛ هغه له خپلو افکارو او اطلاعاتو څخه باخبر کړي؛ ځينې پوهان د بيان آزادي د ټولو مدني آزاديو د لوړتيا ټکي بولي؛ د بيان له آزادۍ څخه هدف دا دی چې هر هېوادوال د نظر د څرگندولو حق لري او هم د دې حق لري چې د نورو په څېر خپل نظر د خلکو غوږونو ته ورسوي. د دې منظور د تر سره کولو لپاره خلک د ټولو رسنيو له لارې د هر ډول اطلاعاتو او فکرونو د لټون او لاس رسې حق لري؛ د بيان آزادي د ټولنې لپاره ډېرې گټې لري؛ د آزادۍ سلبول د ټولنې د پرمختگ د درېدو او د فکري ودې د مخنيوي لامل گرځي.
- فعاليت: د بيان له آزادۍ څخه منظور څه دی؟ د خپلې ډلې له غړو سره خبرې وکړئ او د خپلې مباحثې پايله نورو ته واورئ.

د بيان آزادي تر کوم بريده پورې جواز لري؟

د بيان آزادي په دې مفهوم نه ده چې هر څوک چې هر څه يې زړه وغواړي، په ټولنه کې يې مطرح کړي بې له دې چې د ټولنې لپاره د هغې گټورتوب او زيان په پام کې ونيسي؛ يعنې دا چې بايد دا طرح د ټولنې د حال لپاره دگمراهۍ، اخلاقي فساد، فتنې او گډوډۍ لامل شي؛ بلکې د بيان آزادي تر هغه بريده پورې جواز لري چې عملي کول يې د نورو د زيان سبب نه شي؛ د نورو انساني کرامت او د کلام پاکوالي رعايت کړي. د بيان د آزادۍ غوره حدود په ترتيب سره عبارت دي له:

- د بيان آزادي بايد د ملي گټو او ديني مقدساتو په وړاندې خنډ نه شي.
- د بيان آزادي بايد بې له کوم دليله د حقيقي خلکو يا حقوقي بنسټونو په وړاندې د سپکاوي او کينې کولو بهانه ونه گرځي.

• د بیان آزادي باید د ټولني د منل شويو ارزښتونو او قانون د بې اهميته کېدو لامل ونه گرځي.

د مطبوعاتو آزادي او رسنيز اخلاق

د دې اصل په موجب خلک د خپلو افکارو د نشرېدلو حق، د ليکنو يا مطبوعاتو له لارې تر لاسه کوي؛ بې له دې چې د هغو د خپرېدلو اجازې اخيستلو ته اړيستل شي او يا تر سانسور لاندې ونيول شي؛ د مطبوعاتو آزادي د چاپخاني د تاسيس، د اعلان نشرول او د خپرونو خرڅلاو څخه عبارت ده چې د پلورونکو له خوا د گڼه گوڼې څخه په ډکو ځايونو کې يې خرڅوي؛ د پېښو د ذکر کولو، نيوکو، په هېواد کې د موجودو مساييلو، د بهير په وړاندې د واقعينانه، رڼې څېړنې او تحليلونه وړاندې کول، د دولت په کړنو باندې نيوکه او له هغو څخه د خلکو خبرتيا او هغوی ته د عمومي افکارو ابلاغول هغه وخت امکان لري چې دقيق معلومات په لاس کې ولرو.

آيا پوهېرئ چې د رسنيزو اخلاقو مفهوم څه شی دی؟

د رسنيزو اخلاقو مفهوم په مختلفو ځايونو، وختونو او هېوادونو کې توپير لري. رسنيز اخلاق ليکل شوي ليکنې نه دي او زياتره په يوه ځانگړې زمانې او جغرافيايي محدوده کې ټولنيزو قوانينو او ارزښتونو ته رجوع کوي. په رسنيزو اخلاقو کې د بايدونو، نه بايدونو، توصيو او نهې څخه خبرې کېږي؛ د مسؤوليت مننه په رسنيزو اخلاقو کې يوه له سترو حقيقتونو څخه ده؛ څېړنو څرگنده کړې ده چې رسنۍ د افکارو، نظريو، ذهنيتونو او برداشتونو په تشکل يا جوړونه کې زياته اغېزه لري؛ دغه اغيزې کېدای شي چې مثبتې، جوړوونکې او تعليم ورکوونکې او يا هم کېدای شي چې تخريبي او وړانونکي لوري ولري؛ نو لازمه ده چې د رسنيزو اخلاقو د تاثير کولو ډول او طريقه د انسانيت او ټولنې په گټه وي.

رسنيز اخلاق له کومو موضوعگانو څخه تشکيل شوي دي؟

رسنيز اخلاق د حرفه يي اخلاقو له جملې څخه يو ستر بحث دی چې د بيان آزادي، د مطبوعاتو آزادي، د مطبوعاتو قانون، نړيوالو مساييلو او تړونونو، د چاپ حق، ادبي سرقت، د ورځپاڼه ليکونکي مسؤوليت او د ليکونکي پوهه او داسې نورو موضوعگانو څخه تشکيل شوي دي چې ځانگړي د استفادې وړ متنونه، کتابونه او مدارک لري او همدارنگه يو شمېر نورې زياتې موضوعگانې شته چې ليکلې او مشخصې نه دي، خو هره ورځپاڼه ليکونکي هغه په خپله ټولنه کې پېژني. رسنيز اخلاق په مختلفو ټولنو کې ځانته ځانگړنې لري؛ د رسانه يي فعاليتونو اصول او آزادي د ډله ييزو رسنيو د قانون له خوا مشخصېږي؛ همدارنگه په هغه ټولنه باندې د مسلطو اخلاقو چوکاټ تکميلوي.

هغه محوري مساييل چې په رسنيزو اخلاقو کې بايد په پام کې ونيول شي دا دي: صداقت، روغتيا، توازن، امانت او له هر هغه څه څخه پرهيز کول چې د ټولنيزو گټو سره په ضدت کې واقع شي. څرنگه چې د يوه خبرنگار لومړنۍ دنده د خبر رسول دي؛ نو له دې امله خبرنگار بايد کوشښن وکړي

چې د ټولنې د اړتیا وړ اطلاعات برابر کړي؛ هغه د ځانگړو دلیلونو په راوړلو او خپلو شخصي غوښتنو کې پټ او تحریف نه کړي؛ خبر لیکونکي باید د اړوندې موضوع په اړه بشپړ معلومات ولري؛ که چېرې د کومې موضوع په هکله بشپړ معلومات ونه لري؛ د نیمگرو معلوماتو له خپرېدو څخه دې ډډه وکړي؛ ځکه چې د نیمگري او دروغجن خبر خپرېدل، د خبر اخیستونکو د نیمگرو او ناقصو معلوماتو د اخیستلو لامل گرځي؛ رښتني د خلکو او ټولنې په وړاندې له اخلاقي نظره مسؤلیت لري چې د هغه څه له خپرېدو څخه چې د یوه هېواد په قوانینو او قواعدو کې د اخلاقو مخالف بلل کېږي، ډډه وکړي؛ رښتني امکان لري چې په دوو حالتونو کې د مطبوعاتو له آزادۍ څخه په گټه اخیستنې سره د مطبوعاتو د قوانینو له پوښې څخه تېری (تخطي) وکړي.

۱- د چا په هکله د تهمت، توهین او یا د شخصي مسایلو د لیکلو په صورت کې د دا ډول تېریو په هکله د خلکو په شکایتونو باندې غورکېږي او مجرمان یې د قانوني گروېږنې لاندې نیول کېږي.

۲- د مطبوعاتو د قانون خلاف لیکنو او د مطبوعاتو له آزادۍ څخه د غیر قانوني گټه اخیستنې په صورت کې لکه: د مقدساتو توهینول، د ملي امنیت په خطر کې اچول، د عمومي فکرونو او اذهانو په تشویش کې اچول.

په زیاتره هېوادونو کې د رسنیو قانون ماتونو او تورونو د پلټنې په خاطر، ځانگړې رسنیزې محکمې د مطبوعاتي منصفه هیات د موجودیت په صورت کې په څرگنده دایرېږي. امکان لري چې نقد کله کله فردي یا جمعي نیوکې ولري؛ له دې امله نقد باید چې رسنیز اخلاق له منځه یو نه سي؛ له فردي او جمعي حقونو څخه د تېری او رسنیو له انحراف څخه مخنیوی وکړي.

فعالیت: ستاسې په نظر رښتني ولې د رسنیو له قانون څخه سرغړونه کوي؟ خپلو ملگرو سره له مشورې وروسته، د خپل گروپ دلایل بیان کړئ.

په افغانستان کې د رسنیزو اخلاقو په هکله څه پوهېږئ؟

نن سبا رښتني په هېواد کې له بڼې ودې څخه برخمنې دي؛ د افغانستان د رسنیو قانون تر ډېرې کچې پورې د ډله ییزو رسنیو لپاره آزادۍ منلې دي؛ هغه ستونزه چې د هېواد په رسنیو کې موجوده ده دا ده چې زیات خبرنگاران غیر مسلکي او له رسنیزو اخلاقو څخه بې خبره، د عمل ډگر ته ورگډ شوي دي؛ ژبني، قومي او نورو تمثیلونو ته یې ډېر انعکاس ورکړی دی چې په هېواد کې د زیاتو ستونزو د رامنځته کېدو لامل شوي دي؛ په اوسنیو شرایطو کې زموږ هېواد تر هرڅه زیات سولې او امنیت ته اړتیا لري، نو له دې امله خبرنگاران او لیکوالان باید د سولې خبرونو ته تر نورو څه لومړیتوب ورکړي؛ رښتني د ملي اعتماد، سولې او ثبات په پیاوړتیا کې باید مرسته وکړي؛ ټولنیزو او امنیتي ضد موخو ته د رسېدو وسیلې نه شي؛ د هغو مطالبو له خپرېدو څخه چې د ټولنیزو گټو نفي کوونکي وي لکه: هغه مطالب او آثار چې د اسلام د سپیڅلي دین د احکامو او اصولو خلاف وي، ډډه وکړي. هغه آثار او مطالب چې د نورو

اديانو او مذهبونو د غندنې سبب گرځي، هغه آثار او مطالب چې د اساسي قانون مخالف وي او زموږ د هېواد د جزا په قانون کې جرم گڼل کېږي، ډډه وکړي. څرنگه چې زموږ هېواد يو اسلامي هېواد دی د اسلام د سپيڅلي دين له تبليغ او ترويج پرته د نورو دينونو تبليغ او ترويج جواز نه لري. **فعاليت:** ستاسې په نظر: رسنيز اخلاق نظر هېوادونو ته څه توپير کوي؟ په دې هلکه خپل نظر څرگند کړئ.

د لوست تکرار

- .....
- .....

پوښتنې

- ۱- د بيان آزادي څه شی ده؟
- ۲- د بيان د آزادی دوه موارد وواياست.
- ۳- په ولسواکۍ کې د مطبوعاتو ځانگړتياوې بيان کړئ.
- ۴- کومې موضوعگانې په رسنيزو اخلاقو کې شاملې دي؟ ويې وایاست.
- ۵- رسنۍ کومې موضوعگانې بايد خپرې نه کړي؟ په دې هلکه معلومات ورکړئ.

کورنۍ دنده

کومه موضوع د رسنيو په قانون کې جرم بلل کېږي، په دې هلکه خپل معلومات بيان کړئ.

د څپرکي لنډيز

- عمومي افکار د يوې خاصې موضوع په اړه د يوې عامې ډلې د خلکو د تصميمونو ټولگي (مجموعي) نه ويل کېږي.
- رسنۍ له برېښنايي او چاپي وسايلو څخه په گټه اخيستنې سره د پيغامونو، معلوماتو او اطلاعاتو له لېږدولو څخه عبارت دي.
- د رسنيو ډولونه له: مطبوعاتو، ورځپاڼو، راډيو، ټلوېزيون، انټرنېټ او کېبلي شبکې څخه عبارت دي.
- رسنۍ د مدني ټولنې د بنسټ په نامه چې په حقيقت کې د دولت د څلورم رکن په نامه سره يادېږي، د ټولنې د فرهنگي او سياسي اړخونو د پراختيا د شرايطو په برابرولو کې مهم رول لوبوي.
- د بيان آزادي د دولت د مداخلې ډار او وېرې پرته د خلکو د عقيدو، بيانو او وينا وود کولو د آزادي څخه عبارت ده. د بيان آزادي د آزادي له ډولونو څخه يو بل ډول دی چې په نننۍ نړۍ کې ډېر اهميت لري.
- رسنيز اخلاق د مسلکي اخلاقو يوستر بحث دی چې دغه موضوعگانې، لکه: د بيان آزادي، د مطبوعاتو آزادي، د مطبوعاتو قانون، نړيوالې مسئلې او تړونونه، د چاپ حق، ادبي غلا او داسې نور په کې شامل دي.

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**